د مشروطیت غورځنګ

په افغانستان کې

لیکوال:

پوهاند عبدالحی حبیبي

ژباړن:

عبدالقیوم حکیمزی

Ketabton.com

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم :: د مشروطیت غورځنګ، په افغانستان کې

لیکوال :: پوهاند عبدالحی "حبیبي"

ژباړن :: عبدالقیوم حکیمزی

خپرندوی :: د افغانستان دکلتوري ودې ټولنه_جرمني

د خپرونو لړ :: (۶۲)

د چاپ زیار :: ملوك رغون

کمپوز :: محمد هاشم اصفي

کمپوزخی :: افغان کمپوزنګ سنټر_جلال آباد

چاپ شمېر :: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپ نېټه :: ۱۳۸۳ل/۲۰۰۴م

چاپځی :: د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه

Tel/Fax:+92-91-2564513/E-mail:danish2k2000@yahoo.com

د خپرندوی ټولنې یادښت

لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبیبي (رح) د لومړي ځل لپاره د مشروطه غوښتونکیو د مبارزو او کارنامو یو داسې له واقعیتونو ډک تاریخي کتاب "جنبش مشروطیت" ولیکه چې د تاریخي اثارو په کتار کې یو یاد او نایابه اثر وګڼل شو. څرنګه چې دغه له ارزښته ډک اثر په دري ژبه لیکل شوی و او په پښتو یې راړول ضروري ګڼل کېده نو د هېواد وتلي لیکوال او ژباړونکي عبدالقیوم حکیمزي په پښتو وژباړه دا دی اوس د افغانستان د کلتوري ودې ټولنې له خوا، د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ د بېرته ګټلو او د غازي امان الله خان د واکمنۍ د پنځه اتیایمې کالیزې په ویاړ، د هغه نړیوال سیمینار په ویاړ خپور شو چې " غازي امان الله خان د افغانستان د خپلواکۍ ستوری" په نوم جوړېږي. په دې هیله چې دغه اثر د ټولو پخو او تنکیو لیکوالو او تاریخلیکونکو لپاره ډېر څه له ځانه سره ولري دا ناسې او دا همدغه تاریخي کتاب "په افغانستان کې د مشروطیت غورځنګ" په ټوله کلتوري مینه د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه _ جرمني

l Library

لومړی څپرکی

په افغانستان کې دمشروطیت غورځنګ مخکینی لرلید

دنولسمې پیړی په پیل کې هغه وخت چې انګلسی استعمار په هند کې خپریده اوله خیتځ څخه دصنعتی انقلاب نبني او داروپا مدنیت ددرانیانو دامپراطوری ختیځو سرحداتو ته رارسیده افغانستان دامو او بخارا دشمال دځمکو او دلویدیځ دلوری دقاجاري فارس دهیواد سره داقتصادي اړیکو پراختیا موندلی وه او ددغو دری واړو هیوادو سره دسوداګروتګ راتګ او سوداګری دمالونو تبادله کیدله.

دافغانستان خلک چې په ښارونو او دربارونو کې دنیمه فیوډالی شرایطو سره مخامخ وؤ، په کلیوکې یې په هغه دهقانی او لاسی صنایعو او اقتصاد کې ژوند کاوه کوم چې دفیودالی څخه په مخکی دورو یې تکیه درلودله. او دکلیوسئیا سی اړیکي د دربارونو او دښا ری بازارونو سره ډیری لږی وی.

په داسی حالاتو کې نه قوی مرکزی دولتونو وجود درلوده اونه هم هغه مرکزی وحدت یا یووالی کوم چې دسدوز زایي احمدشاه دمړینی څخه وروسته رامنځته شوی وؤ . څکه شهزاده ګانو او دقدرت دلاس ته راوړلونوو مدعیانو یعنی دسردا ر پاینده خان (بارکزاي ورونو) کورنی همیشه یو دبل سره لاس او ګریوان وؤ او

احمدشاهي متحدالمرکز هیواد دبی اتفا قی او تجزیي سره مخامخ وؤ .

پدی وخت کې دتزاری روسیی دقواو دپرمختګ نښنی نښا نی هم دمروی او اموسو اصلوته راورسیدی. او ددغه دولت استازی دوتیکویچ په نامه په کابل کې دامیر دوست محمد خان در با ر ته راغی (١٨٣٧). په کلکته کې دانګلیسی استعما ر نایب السلطنه لاردا کلینډ دتزاری لښکرو داحتمال یر غل دمخنیوی لپاره په افغانستان باندی دیرغل او وړاندی تګ طرحه جوړه کړه. او په ١٨٣٩ م کال کې داندوس څلورپنځوس زره کسیز پوځ دجنرال لکن په قوماندانی او دخپل سیاسی نماینده مکناتن په لارښوونه دکویټی او سیند درود دغاړی او کوږک دلیاری دکندها ر خوا ته راوخوځاوه، د افغان او انګلیس لومړی جګړي د (١٨٣٩-١٨٤٢ م) کلونو پوری دوام وکړ. د دې لپاره چې د افغانستان خلکو د توری په زور تول یرغل کوونکی پوځ له مخه یوړ او پاتي کسانو یې افغانستان پرېښود او هغه یې بیرته شړل شوي امیر دوست محمدخان ته وسپاره.

انګلیسي یرغل ګري قواوي چې د افغانستان د ملت د عمومي قیام پر مقابل کې د پښو ولویدي او انګلیس سیاست مدارانو دغه اور چې په خپل لاس یې لګولي وو. د کلکتي څخه کابل ته یې د نوموړي امیر په بیرته راالېږلو سره مړ کړ (١٨٤٣ م).

پدغو سختو شرایطو کې د فارس قاچاري دولت هم ارام کښیناست او قاچاري فوځیانو څو ځلي په هرات حملي وکړي، ولي زړورو هراتیانو د زیاتو تاوانونو او محاصرو د زغملو او د قوي مقاومتونو

Library

ځخه وروسته قاجاري قواوي يې په ناکامي سره د هرات ځخه بېرته پرشا کړي.

د پوهي، فکر او فرهنګ روزنه د خلکو د تمرکز خلاقه قوی او امنيت ته اړتيا لري او دغه ټول موجودنه وو.

د افغانستان زيارکښ خلک د ختيځ او لويديز د يرغل ګرو پوځيانو سره د جګړي او مقاومت پرته د کورنيو شهزادګانو په خانه جنګي هم اخته وو. او د افغانستان سياسي او ټولنيز حالت هغه وخت مغلق شوي وو چې د انګليسي استعمار نړۍ خوارو قواو د پنجاب سيک دولت له منځه يوړ او د سيند له درياب ځخه تير شول او پېښور يې ونيوه. (۱۸۴۹م).

امير شيرعلي خان د امير دوست محمدخان ځوی او هغه جانشين په خپلو ورونو باندې د برياليتوب وروسته په کابل کې شاهي پر تخت کښيناست ۱۸۶۳م. او خپل او د نورو ارزښت لرونکی وختونه يې د خپلو ورونو سره په خانه جنګي کې تيرولي.

په لومړۍ ـ ګړه کې چې پادشاه او ټول چارواکي يې له پلان ځخه وتښتيدل او د هېواد د ساتني پيټي يې يوازې د افغانستان د بزګرانو او خلکو په اوږو واچاوه. لکه ځنګه چې مو ولوستل خلک د درندو ربړونو په زغملو سره د هېواد د ساتني له عهدی ځخه بريالي راووتل، تر ځو چې د اوه ديرشو کالو وروسته بيا هغه ويجاړونکی ښکيلاک (استعمار) د دهلي ځخه په افغانستان لښکرکشي وکړه، او هغه امير شيرعلي خان چې د روسي تزاروسفېر، ستاليتوف سره يې ژمنه کړي وه په ۱۸۷۸م کال کې يې د کابل ځخه مزارشريف ته وشاړه او د هېواد د ساتني پيټي بيا د خلکو په اوږو پريوت.

د دې لپاره چې د استعمار قواو پدي پيټي کې هم ماتي وخوړه او د انګليس سفېر کيوناری يې په بالاحصار کې وسوځاوه، د ناچاری ورقی د انګليس سياسي نماينده ګريفن شهزاده عبدالرحمن خان چې سمرقند ته شړل شوی و راوغوښته، او هيواد يې د انګليس تر حمايت لاندې ده ته وسپاره. (۱۸۸۰م ۱۲۹۷ق).

د دغو دوو جګړو په تيلو سره هېواد د طبعي پرمختګ ځخه وروسته پاتي شو. اقتصاد. کرنه او دولتي د واير له منځه ولاړل اوپو پناه شول، نوی فکري حرکت چې د سيدجمال الدين افغاني د نهضت او د هېواد د نورو روڼ اندو سره يو ځای په ۱۸۶۳م کال کې پيل شو او په ۱۸۷۲م کال کې د شمس النهار د جريدی په خپريدلو، د حربی ښوونځی او مطبعي په جوړولو او د کتابونو د ژباړلو سبب شوی و[1].
په ۱۸۷۹-۱۸۸۰م) کال کې د افغان او انګليس د دوهمي جګړي په پيل کيدو سره له منځه ولاړ.

ولی د دې جريدی د يوه کلکسيون د ليدلو وروسته چې اوس ملی ارشيف ته رسيدلی دی، دا نېټه ټيک په نظر رانغله. ځکه د دې کلکسيون په پنځمه ګڼه او لومړۍ ټوک کې د ۱۲۹۰ق د روژې پنځلسمه د جمعې ورځ ښودل شويده، د دې لپاره چې په هرو پنځلسو ورځو کې يوه ګڼه خپريدله، نو لدې کبله د خپريدو پيل او د هغی د لومړۍ ګڼې نېټه بايد د ۱۲۹۰ق کال د رجب ۱۵ وي. چې د ۱۸۷۳م کال د سپتمبر سره سمون خوري نو لدې کبله دغه تيروتنه د تصحيح وړ ده.

[1] د افغانستان ښيليک د کتاب په (۱ټوک ۱۹۹ پاڼه) کې می د شمس النهار د جريدی خپريدل په (۱۸۷۱م او ۱۲۸۸ق) کې ليکلي و.

l Library

د امیر عبدالرحمن خان دوره چې د قهر، غضب او په ډېر بد شکل سره د له منځه وړلو سره ملګرې وه یوویشت کاله یې دوام وکړ. د فکري او فرهنګي پلوه دا دوره ښه دوره نه وه، یعنې نیک بخته او نیک مرغه دوره نه وه، ځکه د هېواد زیاتره سرکرده ګان یا سر اوچتوونکي یا مخور په ډېر بد حالت کې له منځه یوړل شول او د خلکو د راویښولو او د فکري روزنې وسایل برابر نشول.

مګر دوخت تحولنیز جریان او دغورځنګ دپیدا کیدو عوامل چې همیشه دتحولنې په داخل کې ګټور واقع کیدل، او د هر ډول زور زیاتي په مقابل کې دتحولنې مقاومت زیاتیده. دغه راز اقتصادي شرایطو او دخلکو طبقاتي حالت پرې نښود چې نوی فکر بخیي یعنې په کلي توګه له منځه ولاړشي، پداسي حال کې چې دهیواد په ختیځ کې دازادی غوښتلو غورځنګ دلومړی ځل لپاره په ۱۸۵۷ م کال په هند کې پیل شواو هیواد په شمال او لویدیځ کې هم حزبي رادیکال او دمشروطیت غوښتنی حرکتونه منځته راغلی وو. او په عثماني پراخه هیواد (ترکیه) کې هم دازادی غوښتلو نسیم چلیده.

امیر عبدالرحمن خان په (۱۹۰۱ م) کال کې مړشو او هیواد یې خپلو دوو خوانو زامنو یعنې سردار حبیب الله او سردارنصرالله ته وریرینښود. چې لومړنی یې دپاچا په توګه او دوهم یې دنایب السطنه په مسقبولو سره دهیواد دچارو واګې په استبداد او بشپړی خودسری سره تر لاسه کړی، او دا هیواد یې خدای ورکړی شخصي ملکیت وباله.

په هیواد باندی دامیرعبدالرحمن خان سلطه. یوه عسکری غلبه دنیزی دسرپه زور حکومت او دفقهاؤ په اصطلاح متغلبه وه، ولی ځوی یې دنرمۍ له لیاری رامنحته شو. او خپل مطلقه قدرت او واک

ته یې روحاني او دشرعی او لی لامری رنګ ورکړ، او همیشه به یې داویل:

نزد خردشاهی وپیغمبري چون دونګینند ویک انګشتری

دافغانستان خلک لکه څنګه چې د هغه وخت دتحولینزو حالاتو غوښتنه وه اوس بیدار او ویښ شوی او د هیواد فکري او د جغرافیائي حالاتو په نظر کې نیولو سره د وخت دخط السیر او دځای دمساعدت څخه ګټه واخلي او یو څه ډله ایز فکري حرکتونه رامنځته کړی.

Library

دوهم څپرکی

د " انجمن سراج الاخبار" لومړنی فکري حرکت (غورځنګ

دهغو اسنادو له مخي چې ددی کرښو دلیکونکی په کورنۍ کې وۀ اوس دملی ارشیف دسراج الاخبار په ځانګړی دوسیه کې خوندی دی دا جوتیږی چې دهېواد ټولو روڼ اندو او پوهانو چې دشاهی مدرسی (دکابل دچوب فروشی په مسجد کې ددینی علومو مدرسه) او د حبیبي دارالعلوم مربوطه (دحبیبي اوسنی لیسه چې په ۱۹۰۳ م ۱۳۲۱ ق کال کې پرانستل شوی وه) وۀ د امیر حبیب الله خان دربارته وراندیز وکړ چې دداسی افغانی پوهانو یوه ټولنه دی جوړه شی تر څو په کابل کې دسراج الاخبار افغانستان په نامه یوه پنځلس ورځیني جریده خپره کړی.ددې ټولنې رئیس د شاهې مدرسې ستر مدرسې او دحضور ملا امام مولوي عبدالروف خان کندهاری ۀ چې (خاکي) یې تخلص کاوه، او دمولوي احمد جان الکوزایې ځوی چې په (تاجر) متخلص ۀ محمد سرور واصف ددې ټولنې دلیکونکی (منشی) دنده په غاړه درلوده، او ددې روڼ اندو لوړ هدف همدا وۀ چې خلک رابېدار کړي هغوي دنوي مدنیت او دنړی دپېښو سره اشنا او بلد کړی، دسراج الاخبار ټولنې دهغه وخت امیر حبیب الله خان ته وړاندیز کړې ۀ چې په نوموړی دوسیه کې موجود دي، دهری فقری یا مادی لاندی شاهي هدایات یا لاربښودنی داعتماد واله سردار عبدالقدوس خان په قلم لیکل شوي ا ولاس لیک شویدی (لیکنه د۱۳۲۳ ه ق کال د صفری ۲۵) یا ۱۹۰۵ م ،

د(سراج الاخبار افغانستان) لومړی ګڼه چې په ۱۲۸۴ ش کال کې دمولوي عبدالروف خان (خاکی) کندهاری په مدیریت خپره شوه.
ددې دوسې مطابق دسراج الاخبار دټولنې غړې عبارت وۀ له :

۱ _ ایدیتر یعنی عنوان ایښودونکي: مولوي عبدالروف خان
۲ _ سب ایدیتر یعني نایب یا دعنوان ایښودونکي مرستیال مولوي نحف علی خان
۳ _ دایدیترانو تر لاس لاندي محرریا لیکونکي: دمرحوم مولوي احمدجان ځوي مولوي محمد سرور خان،
۴ _ دترکي ژبی ژباړونکي : حاجی باشی غلام نقسبند خان،
۵ _ د اردو خبرونو(اخبار) ژباړونکي او مهتمم: منشی حافظ حیدرعلی خان،
۶ _ د اردو اخبار د ژباړي مرستیالان: عبدالرحمن بیګ او عبدالرحیم بیګ .
۷ _ تکړه او ښه لیکونکی : میرزا غلام قادرخان او میرزا غلام اسحق خان
۸ _ تصحیح کوونکی : قاري نیک محمد.

دسراج الاخبار ټولني چې رسمي غړي یې په نوموړي دوسیه کې معرفي شوې دي دټولنې دباندی څخه هم یې همکاران او همفکران درلودل اوددربار په یادداشت کې چې ولیدل چې مرحوم محمود طرزی چې په هغه وخت کې دشام څخه هېواد ته راستون شوي ۀ داسي سپارش شوي ۀ چې له هغو څخه دي هم دجریدي دصحافت او مضمونونو په چاروکې نظر واخستل شي.لکه څنګه چې لیدل کیږي: دټولنې دمنظوری سند په ۱۳۲۳ ق کال کې دصفری په ۲۵ نیټه لاسلیک شوي دي ، ولی دافغانستان دسراج الاخبار لومړني ګڼه اته

ibrary

میاشتی وروسته د۱۳۲۳ کال دذیقعدی په ۱۵ نیتهٔ چې ۱۹۰۶ م کال دجنوری د ۱۱ نیتې سره سمون خوري د(فل سکیپ) په قطع په ۳۶ مخونو کې په ډیرین چاپ دنومړو د وو تنونستعلیق لیکونکو په ښکلي خط خپره شوي چې دبیلګي په توګه دهغې یوه ګڼه ددې کرښو دلیکونکي په کورنی اسنادو کې شته او اوس دکابل په ملی ارشیف کې خوندي ده.

دسراج الاخبار دلومړي ګڼې یعنی دهمدغی ګڼې مهم عنوانونه دادي: دمولوي عبدالروف خان ستر مقاله دنیک سیاست موعظي او دخط بي دلمهنید په عنوان، دهغې څخه وروسته دروسیي او جاپان دجګړی احوال ،د(عثمانی) روم دمصر او روس دهېواد پیښې ، او ددغو لیدونکو عبرت ؤ دانګلیس او دنورو هېوادونو دپیښو سره، او په پای کې دافغانستان دهېواد پیښې، او په واصف متخلص دمولوي محمد سرور خان کندهاري دطبع یوه غعیحه وعظیه قصیده او دمدیر عذر غوښتنه راغلې ده. پدغه ډول شکل دسراج الاخبار لومړني ګڼه د وخت دمستبدحکومت تر شدیدي څارنی لاندي خپره شوه، ولی لکه څنګه چې یې وویل: دبریتانوي هند دولت دهغي دخپریدو سره جوړنه ؤ، او دهغي دنورو ګڼو دخپریدو مخنیوی یې وکړ.[2]

" ښه وځلید لاکن دولت عجله درلوده"

دمولوي عبدالروف د سر مقالی او د مولوی واصف قصیده چې په دې ګڼه کې خپاره شویدی ښکاره ده چې په هغه وخت کې د اروپا د

[2] ددې کرښو لیکونکې دبابا عبدالعزیز خان قندهاري څخه چې ددې ټولنې دځوانو اړوندانو څخه ؤ اوریدلی می دي.

مدنیت، نویتوب او بیداری نښې کابل ته رارسیدلی او خلک او درباریي تر اغېزي لاندې راوستې و، او زمونږ په معاصرو ادبیاتو کې همدغه د نوی فکر خبرتیاوه چې د مولوی واصف په فصیده کې په ښه توګه لیدل کېږي، ځکه چې هغه د امیر پاملرنه د نړۍ پرمختګونو او وړاندې تګ ته رااړولی ده.

د دې ټولني بنسټ ایښودونکی دغه مولوی عبدالرٔوف په شلمه پیړۍ کې د افغانی هغو مشهورو عالمانو څخه دی چې د وخت په فکري غورځنګ کې لاس درلود، دا د کندهار مولوی عبدالرحیم کاکړ ځوی دی چې په ۱۲۹۸ق کال په شوال کې د کندهار په خرقه شریفه کې په خپله د امیر عبدالرحمن په لاس ووژل شو، (وګورئ د سراج التواریخ د دریم ټوک ۳۸۲ مخ) .

د هدایاتو هغه عکس دار

د سراج الاخبار افغانستان، د ټولنې په باب شاهي لارښووني د شاه اقاسی عبدالقدوس خان (اعتمادالروله) په قلم.

د مولوی عبدالرٔوف زیږیدنه د ۱۲۶۷ق کال د صفری په پنځمه د دوشنبي په ورځ د کندهار په ښیرونکی مشهور د مولوی جبیب الله د علم او فضلیت په کورنۍ کې وشوه چې د خپل پلار څخه یې منقول او معقول علوم زده کړی او د امیر په لاس د پلار د وژل کیدو څخه وروسته د هېواد څخه د باندې په تبعید کې ژوند کاوه. ولی په ۱۳۰۰ق کال امیر عبدالرحمن خان هغه بیرته هېواد ته راوغوښت او په کابل کې د منور د ملا امام او د شاهي مدرسي د مدرس او د قاضیانو د ممتحن په توګه وټاکل شو.

مولوی خاکی په عربی، فارسی او پښتو درې واړو ژبو کی، ادیب، لیکوال او شاعر و. دوه ټوکه کشکول، خرد نامه امیري،او په

l Library

۱۳۰۶ق کال کې په عربی سلام نامه په فارسی ژبه د ایات العهود تقسیر، او د ناسخ التواریخ سپر مستوفی د لوی برخي رد او د المراه الوضیه في الکرت الارضیه ژباړه او د معافحی رساله او داسې نور د هغه د تالیفاتو څخه دی د نوموړی د اشعارو یوه برخه په فارسی او عربی ژبو کې هم لیدل شویده، چې د هغی جملی څخه د مزاریه په نامه اوږده قصیده ده چې په ۱۳۰۶ق کال کې چې د مزار شریف په سفر کې د امیر عبدالرحمن سره ملګری و قصیده په دې ترتیب داسې پیل شویده :
کی توانی ایدل پر اضطراب شوګوار _ شکر نعمتهای بی پایان و حصر کردګار افغان او انګلیس په دوهمه جګړه کې د هېواد د ساتني د شرق د راژوندی کولو په برخه کې یو شعر لری چې د هغی جملی څخه دادي:

افغان اګر نظر فګند بر صلاح خویش
اول بباید‌ش که بګیر د سلاح خویش
ګر اصطلاح وی طلب عیش و عشرتست
فرض است انکه محو کند اصطلاح خویش
این سر زمین خوش که با افغان چو مادرست
داند سپردنش بدګرها جناح خویش
دا هم د هغه د یوه مستانه غزل یوه بېلګه :
خاک کند مشکبو ساحه مشکوي تو
باد شود روح بخش، ګرد سر کوی تو

بست به زنجیر، و تیغ بر جګرم زد دریغ
طرهٔ هندوی تو، غمزه جادوی تو

د دې لپاره چې د مولوي خاکي فکري مقام د ده د ژوندانه په وخت کې او په شلمه پېړۍ کې په لومړنی غورځنګ کې د ده ونډه وپېژنو، باید د افغانستان د تجدد او صحافت د پلار مرحوم محمود طرزي هغو لیکنو ته پاملرنه وکړو چې د هغه د مړینې په هکله یې لیکلي دي:
د سراج الاخبار د لیکنې سره سم مولوي خاکي د ۱۳۳۳ق کال د شوال په ۱۵ د جمعې په ورځ له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې او د کابل د خواجه صفا د غره د لمن په هدیره کې خاورو ته وسپارل شو او محمود طرزي د ۱۲۹۴ش کال د سنبلې ورځ ۲۰ نېټه د پنځم کال په دوهمه ګڼه کې د (یک خساره تأسف اور علمی) تر عنوان لاندې یوه اوږده مقاله ولیکله چې د هغې لنډیز دادی:
" ازدیدهٔ زمانه روانست جوی خون _ ای دیدهٔ زمانه بګو تاچه دیده ئی؟ په دې وخت کې یوه پېښه وشوه چې قلم د هغې د لیکلو څخه لړزېږي، پ‌نجې سستېږي، زړه درزېږي او حواس پرېشانه کېږي، یعنې د علم او عرفان ژوند، او د ادبیاتو ژوند د یوه زړه دردونکی ټکر او د یو ښکته راتلونکي خطر سره ولګېد. یعنې د علم او پوهې او د عرفان روح د جناب محترم مولوي عبدالروف خان صیب سره یو ځای د دې بې وفا نړۍ نه سترګې پټې کړې او دارالبقا ته ولاړ ...
خدای ښښلې نه یوازې دا چې زمونږ په هېواد کې بلکې د نړۍ په زیاترو سیمو کې یو کم مثاله عالم او فاضل و چې په ټولو عقلي او نقلي علومو او تصوف او ادبیاتو کې د لوی لاس څښتن و، لیکنې

Library

د دغه فاضل همیشنی ضایع زمونږ د هېواد د علم او عرفان د نړۍ
دپاره په حقه چې ډېره وېره ونکی زیانونکی ضایعه شمېرله کېږي...
برسېره پردې د ټول علم و فضل د یوه کلام ساتونکې و او په ادبیاتو
کې یې یوه ممتازه ځانګړتیا درلوده، د ده د خوشبویه طرحو څخه هم
د فایدو ډکې قصیدې او د معنې ډک اشعارو او ادبیاتو څخه یادونه
کولی شو، ولې افسوس چې د خپل ګران عمر اوه شپېتمه ستنه یې
پای ته ونه رسوله او هېواد یې د خپلو ډېرو فایدو او لېدنو باندې
خوشحاله نکړ..."

(د ۱۲۹۴ ش کال د سنبلې شلمه د سراج الاخبار افغانیه د پنځم
کال اووه لسمه ګڼه د کابل چاپ).

دا وو هغه څه چې د سراج الاخبار د فکري حرکت د ټولنې څخه موږ
ته را پاتې دي او د لمر هغه مطلع ده چې د انګلیس د استعمار د
دسیسو په تورتم کې ډوبه شوه، ولې لکه څنګه چې زموږ په
راتلونکو بحثونو کې به روښانه شي، پنځه کاله وروسته د همدې
فکر په رڼا کې د لومړی مشروطیت حرکت رامنځته شو او د همدې
ټولنې لیکونکی د همدې حرکت په سر کې ودرېد چې د هېواد د
راتلونکو روڼ اندو د سیاسي افکارو د ټوکېدو لپاره ډېر ګټور و او
د عبرت ناکه داستان د اورېدو وړ دی چې:

عشق از فریاد ما، هنگامه ها تعمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغائی نداشت

دریم څپرکی

د مشروطه غوښتنونکو لومړی ډله

عشق شورانګیزما را بر سرکوی تو برد
بر تلاش خود چه مینازم کرده ره کوی تو برد

ټولنه یو متکامل او اغیز منونکی مخلوق دي او ددې دفکري
تګلاري وده ممکنه ده او کیدای شي دځینو خنډونو په وجه ودرېږي
ولې په بشپړه توګه له منځه نه ځي.

دسراج الاخبار دټولنې حرکت هم دهغو خنډونو له امله چې
دانګلیسی استعمار رامنځته کړي وُ دلږ وخت لپاره ظاهرا پر ځای
ودرید. لاکن دوه، دری کاله وروسته دیوه مترقی تر مرام په درلودلو
سره د یوه متشکل ګوند په توګه منځته راغی چې دافغانستان په
فکري تاریخ کې هغه ته،
"لومړی مشروطیت" وایو

ددې حرکت ټولګی مشر او مخکښ دسراج الاخبار دټولنې دپاتې
شونو څخه یو تن یعنې ددې ټولنې لیکونکی (منشي) وُ، چې په
لاندې ډول دهغه او دهغه دکورنۍ په برخه کې چې ددې ټولنې
دمخکښانو او فدایانو څخه وُ معلومات درکول کېږي: مولوي
محمد سرور خان (واصف) او دده کورنۍ:

لکه څنګه چې مخکې وویل شو دغه عالم، درد مند اوشاعر شخص
په تاجر متخلص د مولوي احمدجان خوی دازاد خان لمسي او دزین
العابدین کړوسی وُ چې دقندهار دارغستان دبالا ژره دالکوزایي
خلکو څخه وُ چې پلاریې د امیر عبدالرحمن په عصر کې د اداري

l Library

منورو او لیکوالو خلکو لـه جملې څخه و. چې دهېواد د اداري او قضا په تنظیم کې يې دافغان او انګلیس ددوهمې جګړې دويجاړې را وروسته پوره لاس درلوده لکه چې دقاضیانو د لارښوونې او دشرعي محکمو دتنظیم لپاره يې داساس القضات کتاب چې ۱۳۶ قاعدې يې درلودې ولیکه چې په همغه وخت کې دوه ځله چاپ شو، (دوهم ځل چاپ يې په کابل کې په ۱۳۱۱ ق کال کې و). پداسې حال کې چې ددولتي اداراتو د تنظیم لپاره يې هم قواعدو دولتي په نامه کتاب چې ۶۳ فقرې يې درلودې مخکې په ۱۳۰۹ ق کال چې د ۱۸۹۱ م کال سره سمون خوري لیکلې او چاپ کړې و.

مولوي تاجر دپښتو او دري ژبې دښکلي کلام شاعر، دبدیعي‌صنایعو دښلا ښېلو ډولونو ددرلودونکو قصیدو او دغزلو ددیوان درلودونکې و، چې نوموړی په ۱۳۲۰ ق کال یا په ۱۹۰۲ م کال کې دسږو دنري رنځ په ناروغي اخته او مړ شو چې دهغې مړي په کندهار کې دصوفي صاحب دقبر په اړخ کې ښخ شوی دی.

دمولوي تاجر ځوی، محمدسرور واصف هم عالم، شاعر، روڼ اندی او داسلامي او ادبي علومو سره بلد و چې په ۱۳۲۳ ق کال کې يې لکه څنګه چې موولوستل دافغانستان دسراج الاخبار په ټولنه کې چې دلیکونکې (منشي) په توګه شمولیَت درلوده.

خدای بښلي میر قاسم خان چې د واصف ملګري او هم عصره و داسې ووېل [3] "په ۱۳۲۷هـ.ق کال د صفرې په ۱۶ مولوي محمد

[3] د دې وینا د ماخذونو څخه يوه هم هغه مقاله ده چې د خدای بخښلي میر سید قاسم لـه خولې څخه لیکل شوې ده او په کاروان جریده کې په کابل کې د پښتونیار په قلم په ۱۸-۴-۱۳۵۱ش کال کې خپره شوېده چې د نوموړی میر لمسی دی. په دې ټوله وینا کې په هغه ځای کې چې د دې مقالې څخه مې

سرورخان قندهاری الکوزايي په واصف متخلص د مشروطه غورځنګ د ټولنې رئیس و. هغه د جبیبي د ښوونځي د جوړېدو څخه مخکې او مخکې له دې څخه چې ډاکتر عبدالغني افغانستان ته راشي، د مترقي افکارو څښتن و، او د خپلو نږدې دوستانو په کړۍ کې په شپو، شپو به د مشروطیت په بحثونو اخته و، د امیر جبیب الله په عصر کې د سراج الاحکام د فتاوې د تالیف د ټولنې په نامه د عالمانو یوه ټولنه موجود وه، چې په هغې کې د ښلا ښېلو درجو پنځوس تنه عالمان د شرعي احکامو په استخراج، تدقیق، ژباړنه او لیکلو مصروف و.

د دې ټولنې کار د لسو تنو پوهو عالمانو تر نظر او اهتمام لاندې تر سره کېده چې په دغو کسانوکې دا کسان شامل وو لکه:

ګل اخندزاده احمدزی، مولوي عبدالروف اخندزاده قندهاری، د میرقاسم خان پلار یعني سیدغلام محمد، اغای چارباغې، مولوي عبدالرزاق اخندزاده اندړې، مولوي احمدجان اخندازاده توضی، ملا لا ګل ارغندیوال او داسې نور.

د دغو کسانو زیاتره چې د امیر عبدالرحمن په وخت کې د علمې شهرت‌خاوندان و، د خپلو اصلي ځایونو څخه کابل ته رابلل شوي و چې د قاضي درجه يې درلوده، نسبتا ځوانو عالمانو لکه، مولوي محمد سرورخان واصف او مولوي قیام الدین خان نیازی د مفتي په درجه او تر دوی نورو د لږ عمر درلودونکو لکه، میرقاسم خان د لیکونکې (محرر) په درجه نیول شوې و... واصف او میرقاسم خان

اخیستنه کړی ده هغه ټوله مې د خدای بخښلی میر قاسم خان په مقاله حواله ورکړی ده ځکه چې هغه رښتیا ویونکی، پخوانی، بې پری او محترم سړی و.

په هغه وخت کې مرکه درلوده او هېله یې کوله چې باید په هېواد کې یو لړ قوانین طرحه شي او د حکومت نظام دې د قوانینو پر بنسټ ټینګ شي.

دغه خلک سر بېره پردې چې عالم او روڼ اندی و، مترقي افکار یې هم درلودل... مولوي واصف په ۱۳۲۳ق کال کې د ښوونکي په توګه د حبیبې په ښوونځي کې شامل شو، د ۱۳۲۵ق کال په شاوخوا کې و چې خپل بل ملګری میرقاسم خان یې هم ښوونځي ته تشویق کړ، او حتی نور ملګري یې هم په دغه ښوونځي کې د ښوونکو په توګه ومنل شول. په دې ځای کې فرصت ډېر ښه برابر او مساعدو. تر څو دغه روڼ اندی سره یو ځای کېښیني، او د مشروطیت، خلکو او حالاتو په اړوند افکار سره تبادله کړي.

د مشروطه غوښتونکو ځوانانو شمېر ... دې درې سوه تنو ته رسیده، چې په کوچنیو بېلا بېلو جرګو (کړیو) باندې ویشل شوي و، په دغه هره جرګه کې یوه ډله هغه ملګری سره راټولیدل کوم چې هغوی یو له بل سره ښه پېژندل، دوی له خپل منځ څخه یو منشي او رئیس ټاکه، د کوچنیو جرګویو له بل سره اړیکې نه درلودې، ولې د دغو ټولو جرګو عمومي رئیس مولوي محد سرور خان واصف و.

هغه د یوی لس کسېزې جرګې رئیس هم و، چې د هغوی زیاتره ملګري د حبیبې د ښوونځي ښوونکي و ... "[4]

[4] د میر قاسم خان مقاله یعني لیکنه.

د میرقاسم خان په وینا. "واصف هغه ښوونکی و چې د حبیبې ښوونځي بیا د هغه په شان بل مثال پیدانکړ. هغه عالم و، هم ادیب هم شاعر او هم ... تکړه او زړه ور و روڼ اندو څخه شمېرل کېده، هغه د ښه طبعې درلودنکی او ډېر حساس سړی و،. او د درې ژبې د پخوانیو استادانو د قصیدو او شعرونو په زړګونو بیتونه یې په

روزیکه شود اذ السماء انفطرت
وندر پی ان اذا النجوم انکدرت
من دامن تو بګیرم اندر عرصات
ګویم ! صنما ابای ذنب قتلت ؟
راتلونکو ته ځما دا سپارښتنه ده :
ترک مال و ترک جان و ترک سر
در رهٔ مشروطه اول منزلست"

خدای بخښلی میرغلام محمد غبار لیکي: چې دغه کاغذ د عبدالهادي داوي سره دې او ماته یې د نقل د راکولو څخه ځان تیر کړ یعني رائې نکړ[5]

ولې د دې ګرښو لیکونکي په خپله د خدای بخښلی داوی څخه اوریدلي و چې (هغه په دغه وخت کې ماشوم و چې دخپلي مور (اتکو) سره یو ځای دواصف دفاتحی لپاره دهغوي کورته تللی و چې په هغه وخت کې یې دحتی د مشروطیت نوم نه پژانده، لاکن دغه کاغذ یې دځواني او دسیاسی شعور دکسبولو او یا تر لاسه کولو په

یادو یاد و. د پښتو ژبې ډېرې شوخې او ظرافیت امیزه لنډۍ یې په یادو زده وې، چې په غونډو او مجلسونو کې به یې د خپلو ملګرو سره زمزمه کولې. هغه د خپل ورر سعدالله، او د پلار د سرور ځوی، عبدالقیوم خان او د کاکا عبدالرحمن خان سره په شیر پور کې بندې شو، او دوه ورځې وروسته دستې د شیرپور په تپه کې د توپ خولې ته وتړل شو او د سعدالله خان او عبدالقیوم خان سره یو ځای اعدام شو.

هغه وخت چې واصف یې په توپ پورې تاړه نو هغه د کاغذ په یوه پاڼه ولیکل " په داسې حال کې چې په امنت باالله و ملائکته ... مې بشپړ ایمان درلود، د امیر په حکم ووژل شوم.

[5] د تاریخ تک لاره (۷۱۸) مخ

Library

وخت د واصف دېخوانیو خپلوانو سره لیدلی و." دکلام پای لکه څنګه چې ما ددې کرښو لیکونکی لیدلی دی: دمولوی واصف دترور خوي یار محمد دغلام حیدر خان ځوی په ۱۳۱۰ هـ ش کال کې په کندهار کې دپولیسو سر مامور و او هغه ویل چې دکاکا ځوی اخیرنی لیک یې موجود دی، ولی وخت پیدانشو چې هغه لیکنه لیدل شوی وای او نوموړی یار محمد په داسې حال کې چې دارزګان په ګزیو کې ولسوال و په ۱۳۱۶ ش کال کې مړ شو.

نو په همدې ترتیب هغه ازادې غوښتونکی انسان دخپل ورور او د ترور دځوی سره یو ځای خپل سرونه دهېواد ددموکراسی او دمشروطه غوښتنی دلومړي غورځنګ لپاره قرباني کړل ، او عبدالهادی داوی دهغه په برخه کې داسې ویلی و:

محب قوم وفدای دین جزاه الله
که ماندسنت مشروطه راقوام واساس

دمیر قاسم خان په وینا : " خدای بخښلي واصف لومړني قافله سالار و چې د مشروطیت غوښتنی کاروان یې دخپل سر په بیه په لاره واچوه، هیڅ نیالګی په یوه ورځ کې هم میوه او ثمره نده ور کړې که هغه نیالګی کیناوه نو اوس یې پاتی کسان دثمري څخه ګټه اخلي، دلومړي مشروطیت با درایسته او روڼ اندو ځوانانو دخپلو هېوادوالو ددموکراسی دحقوقو دلاسته راوړلو لپاره لومړی ډیوه بله کړه ."[6]

خدای بخښلی میر قاسم خان له دی وروسته وایې:

" دمشروطه غوښتني لوی مشر خدای بخښلی مولوی محمد سرور خان په ۱۳۲۷ ق کال کې دمهمانخاني د باغ چې په هغه وخت کې

[6] د میرقاسم خان همدغه لیکنه .

دحبیبې ښوونځی پکې و په یوه لویه خونه کې غونډه کړي وه چې په هغې کې دمشروطه غوښتونکو زیات شیمر غړو برخه اخستی وه، پدی غونډه کې چې ډاکتر غنی او وروڼو یې برخه نه درلودله دامیر حبیب الله خان حضور ته دیوی عریضې دبرابرولو وړاندیزو شو چې په هغې کې داسې لیکل شوي و: په ځینو هېوادونو کې خلک په زور، جبر او قهر سره حکومت دی ته.

" مجبور وي تر څو اداري نظام دملت دارزو تابع کړي، او مشروطه او قانوني شکل ورته ورکړي، په ځینو نورو هیواد ونو کې روڼ اندي پادشاه په خپل نوښت او د خیر په نیت سره په هېواد کې دمشروطیت اصول او قوانین نافذ وي . ددې لپاره چې سراج الملته والدین پوه او ترقی غوښتونکي پادشاه دی. لکه څنګه چې دحبیبې او حربې دښوونځیو جوړول، دسراج الاخبار خپرول دکتابونو چاپول ، دعصری مطبعی راوړل دنوو ودانیو جوړول او داسې نور دشاهانه ذات د مهرباني او پاملرني دهېواد د تر قی او پرمختیا ښکارندوی دی . نو هیله او ارزو کېږي چې دهېواد دحکومت جاري چاري هم دمشروطه قوانینو پر بنسټ ټینګي کړي ، ترڅو د په خپل سر او داسلامی مقرراتو پر خلاف داحکامو څخه مخنیوي وشي، او خلک دقانون دسلطي او دمشروطیت دنظام لاندي سوکاله ژوندانه ته ورنږدي شي." دا عریضه دپروفیسر غلام محمد خان چمنګي پواسطه جلال اباد ته یوړل شوه او دامیر حضور ته وړاندي شوه، اګر چې دغه پادشاه په لومړی سرکې دمشروطه غوښتونکو مرام ته په بده سترګه نه کتل، لاکن ښایې چې ددربار ځینو مفتدینو او چاپلوسو مرتجعینو موضوع ورته ډیره مبالغه امیز ښکاره کړې وي، او دیو شمیر هېواد غوښتونکو پاک مرام یې په درسته توګه نه وي

rary

درک کړي، نو امر يې وکړ چې ددغه غورځنګ ځلورتنه دي په هم هغه ځای کې اعدام کړي، دغه سر تېرې او تکړه ځوانان عبارت و له : غلام بچه لعل محمد خان، غلام بچه جوهر شاه، دسرور خان پروانی ځوی محمد عثمان خان او محمد ايوب خان پوپل زايې کندهاری."

مير قاسم خان زياتوي:

" امير مخکې له دې چې دهغوی داعدام احکام صادر کړي، دغه دوه تنه غلام بچه ګان يې ددرباريانو په مخکې دبدو ويلو لاندي ونيول او پو ښتنه يې تري وکړه چې: ولي مو ددغو ډيرو زياتو نعمتونو او ډيرو عزتو سره سره په نمک حرامي او دنعمت په کفران لاس پوري کړ؟ دغو زړه ورو ځوانانو په خاصه توګه جوهر شاه د غوربندی، دوېري د ډيرکم احساس پرته دخلکو په برخه کې دحکومتی مقاماتو دبې پروايې او دهغو مظالمو څخه چې ددولت عمالو دهېواد په ټولو برخو کې کول، يو يو ورته په ګوته کړل، او دغه دواړه زړه ورځوانان په هم هغه مجلس کې دتفنګچي په ډزو سره مړه شول او ځانونه يې حق ته وسپارل." [7] او دحال په ژبه يې ويل:

به ملک جم ندهم مصرع نظيری را
هر انکه کشته نشد از قبيله مانيست

مولوي واصف ليکوال، ژباړونکي او تکړه شاعر و، او د هغه د ژباړي د اشارو څخه د(تاريخ ادريسپاني، حموديان وموحدين) (افريقای شمالي) چې له عربي څخه په دری ژباول شويدي او دهغی خطی نسخه د کابل په ملی ارشيف کې شته يادونه کولې شو.

7 د مير قاسم خان ليکنه.

دده د کلام د نموني په توګه يوه پارچه ښکلي شعر دې چې دفيصده مرحيه ووعظيه په عنوان د سراج الاخبار افغانستان په لومړی ګڼه کې په ۱۳۲۳ ق کال کې خپور شوې دی او د هغي يوه نسخه ددې کرښو د ليکونکي په کورنۍ کتابتون کې پاتي وه چې اوس دکابل په ملی ارشيف کې خوندي ده او دلته کټ مټ رانقليږي تر څو په راتلونکي کې دڅيړونکو په واک کې وي:

قصيده

د مرحيه ووعظيه طبغراد فصاحت وبلاغت نشان محمد سرور خان قندهاری المتخلص بواصف.

به حمد الله که اثار رحمت های يزدانی
خديو دادګر شد مر بنای عدل رابانی
لوای دين بعهدش اسمان ستا ګشت درعالم
که از رفعت زند صد طعنه رابر چرخ کيوانی
رواج حکمت ايمانيان امد که از رشکش
به خاک تيره يکسان ګشت حکمتهای يونانی
فروغ جوهر دانش، خرو بګرفت عالم را
سواد جهل شد از لوحهٔ جان جهان فانی
فزود از پرتو دين، لمعهٔ انوا دانش را
ز دود از چهرهٔ مرأت د هر اثار ظلمانی
مدارس راکه بد پيرا يهٔ دولت مشيد شد
مساجد راکه بد زيب طرا ز دين شدش بانی
معارف را رواجی داد دراسلام نيکوتر
حقايق را اساس ماند محکم درجهان بانی

Library

پی ترویج ان ارشاد فرمو د از سر حکمت
که عالم راشود حاصل از ان طرز جهانداری
بنور ان جریده کش سراج اخبار نام امد
همیدون دیدهٔ جانی جهان گردید نورانی
منافع را بود مظهر به نتیاج پرورد در بر
د رخت فینضش ارد بر ، همه پندو زبا ندانی
همه حالات عالم اندر ان پیدا چوجام جم
ویا ایینهٔ اسکندر، از فرو درخشانی
کس کاین گلستان بخرد ان را کرد گلچینی
اگر خود طفل باشد ، سر کند مشق سخنرانی
بشارت باد اهل فضل ودانش را ازین مژده
که باغ بخردی را امد اکنون ز وقت ریانی
یکی ایعالم ایمان، نگاهی کن به کیهان بر
روان بیدار دار از نشهٔ خواب گرانجانی
یکی با دیدهٔ عبرت ببین اقوام دینارا
که آز غیرت همی گرذد ذهول از دامن افشانی
ببال ازپستی سستی، باوج پا یه بنیش
گرایان شو سوی جمیعت ازملک پریشانی
ببین اضاف عالم را تر قیهای پی دریی
چه نمساو فرنساو چه جرمانی چه جاپانی
کسی کز دوحهٔ تهذیب، بارکام دل چیند
به گیتی فایق اید از همه اقران انسانی
نگرا قلیم جا پا نرا که به ان فترت قطرت
چسان براوج رفعت کرد بنیاد پرافشانی

اروپا فخر کردی بر جهان درسبقت واکنون
زرسم ایشیا افتاد درگرداب حیرانی
نه تنها یورپ از اوضاع شان افتاد درحیرت
که محو خوسشتن شد ایشان زین رسم جاپانی
قدم درعرصهٔ جهد و مروت مان وجهدی کن
که از قیدو ساوس رخش همت را برون رانی
نهال دین و دولت را به همت ابیاری ده
که ارد میوه افضال ورحمتهای یزدانی
بجوش غیرت دین، پختگی می بایدت حاصل
که تازین عالم خامی کمیت عزم بجهانی
به صدق خاطر، امدادی بده اخوانی دینی را
بشوی از لوح دل، زنگار تسویلات نفسانی
هدایت بخشد ایزد هر کرا در راه دین کوشد
ثبوتی دارد این معنی باستدلال قرانی
خوشا حال کسی کاندرغریبی یار دین باشد
کند صرف مروت درترقی های ایمانی
تکلف بر طرف، نی درپی تز یین الفاظم
چو معنی راستان گویم چه عبرانی چه سریانی
نگویم اینکه سحبانم، ولیکن اینقدر دانم
که همچون شاعران دون، نیم در خال و خط فانی
سخن از بهر دین گویم، زحق اعلای دین جویم
ره تو به همی پویم، بسر زالوده دامانی
خداوندا بذات پاک و اوصاف جمیل خود
بقرب حضرت شاه رسل ان شمع ایمانی

rary

یکی بر حال این پژمرد گان از فیض خود رحمی
که بس درمانده ایم از سورت اغوای افسانی
نظامی بخش سلک رشتهٔ دین پیمبرا
قوامی ملت مارا از رحمت دار ارزانی
عطا کن دولت اسلام را از فضل خود رونق
بنور معرفت شمع دیانت ساز نورانی
شهان ملت اسلام کاکنونند در گیتی
بده توفیق شان در قوت دین مسلمانی
خصوص انخسرو عادل دیانت خوی دریادی
که باشد همیش مصروف تاییدات ایمانی
سراج ملت و دین، شهریار عادل و باذل
که روشن شدزعدل وجود اوکیش مسلمانی
چون مصروفست یا رب همتش در رفعت دینت
بحفظ خویش کن ز افات کیهانش نگهبانی
سخن کوتاه باید (واصفا) در رسم دانایان
که تطویل کلام ارد ملال طبع انسانی [8]

(د افغانستان د سراج الاخبار ۳۶مخ د ۱۳۲۳ق کال د ذیلقعدې ۱۵ د ۱۹۰۰۶م کال د جنوری ۱۱ د لومړي کال لومړی عدد)

د واصف کندهاری د کورنۍ څخه د مشروطیت قربانیان:

[8] دغه قصیده د بلاغی موازینو سره سم، پرته له ایکا (شایگان) نور هیڅ عیب نلري،

لکه څنګه چې ورته مخکې په لنډ ډول اشاره وشوه د واصف له کورنۍ څخه څو تنو د لومړي مشروطیت په غورځنګ کې لاس درلوده چې په لاندې ډول معرفي کیږي:

۱. د مولوي احمدجان تاجر څوی د مولوي واصف ورور سعدالله خان الکوزائي چې د ۱۳۲۷ ق کال په صفره کې ونیول شو په هغه ورځ چې واصف یې واژه هغه یې دده سره یو ځای د توپ خولې ته وتاړه او دلومړي مشروطیت دربنتینو غړو څخه و.

۲. د احمد جان تاجر کاکا دنور محمدځوی دمحمد لمسی اود محمد عظیم کړوسی عبدالقیوم خان الکوزائي کندهاری دی چې دکابل د گمرک مامور دی چې دواصف سره یو ځای په توپ والوزول شو یو ورور یې عبدالخالق نومي یو باسواده سړی و چې د۱۳۰۹ کال په حدودو کې په کندهار کې اوسیده.

۳. د واصف کاکا عبدالرحمن خان چې د۱۳۲۷ ق صفری په میاشت کې په کابل کې بندې شو او د شیرپور په جیل کې مړ شو. ددې کورنۍ هغه غړی چې په امانیه دوره کې اوسیدل، ټول بیدار داماني دوري مويد دپوهی او مصارف دخپریدو طرفدار او دازادی غوښتلو د افکارو لرونکي و.

(۴)

دمشروطه غوښتونکو په لومړی ډلی مهم غړی

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو په لومړی ټولنه کې دډاکتر عبدالغنی په مشری دهندي ښوونکو یو کوچني فراکسیون موجود و، چې ځان یې داسلام یا " دهیواد نه قربانیدونکي" بللی دي، او

l Library

دایو تاریخی ډوله نوم دی. دهغه کال راهیسی چې دغه فراکسیون
جوړ شوي دي او حکماتو د جعل په حساب دهېواد یا ملت څخه ځان
قربانیدونکي په ۱۳۲۶ هـ ق کال کې دي چې دهغی شرحه به
وروسته راشي.

ولي دافغانانو ټولنې ځانونه (اخوان افغاني) نومول او دغه نوم ما
ددې کرښو لیکونکي ددې ټولنې دځوتنو غړو څخه اوریدلې دي
لکه، دخدای بخښلو عبدالعزیز کندهاری او عبدالجلال خان
کندهاری او تاج محمد خان بلوڅ پغمانی، اخوان افغاني تر هغه
ځایه چې ما پېژندلي دي، دا لاندې کسان دي: چې دګوند په راس
کې واقع و او د ډیرو فعالیتونو مصدر شوی او یا بندیان شوی دي
اګر چې دهغې د عادي غړو شمیر سلګونو تنو ته رسیده.

۱ _ خدای بخښلی میر قاسم خان:

لکه څنګه چې ولیدل شول هغه د ځوانی په وخت کې واصف سره یو
ځای دسراج الاحکام دتالیف په ډله کې محرر (لیکونکی) و. ددې
لپاره چې پلار یې سیدغلام محمد چهارباغی (نعمانی) دوخت
دنامتو او شهورو علماو او روحانیونو او د امیر عبدالرحمن خان
دکورنۍ استاد و، هغه دپوهی، علم او ادب په چاپریال کې وروزل
شو، په عربی ژبه د اسلامی مروجه علومو سره اشنا او بلد شو او د
حبیبې په ښوونځی کې ښوونکی و، چې په همدغه ځای کې د وخت
د روڼ اندو په کړی او دمولوي واصف د اندیوالانو په ډله کې داخل
شو، او دمولوي واصف تر ریاست لاندی دمشروطه غوښتونکو
دیوی جرګی منشی و چې په هېواد کې یې د مترقی افکارو او
علمی مقام تر لاسه کړ، تر څو چې دلومړی مشروطیت په وخت کې
دمشروطه غوښتونکو په ډله کې په شیر پور کې بندي شو، ولي څو

کاله وروسته دخپل پلار دهغه علمی مقام په نسبت چې امیر حبیب
الله خان هغه ته دقدر او احترام په سترګه کتلی هغه د بند څخه
خوشي کړای شو.[9]

میرقاسم خان په اماني عصر کې ددربار د نږدې خلکو څخه شو او
کله چې د هېواد دازادی څخه وروسته دمشروطه غوښتونکو دټولنی
غړو دهېواد دټولو چارواکی په لاس کې واخیستی او امان الله خان
چې ددوې غړی و پر شاهی تخت کېښناست، میرقاسم خان دیوه
وخت لپاره دامان افغانی دجریدې مدیر و (۱۳۰۰ _ ۱۳۰۵ ش)
وروسته دا دشاهی دربار سر منشی شو چې دغی دندی یې د ۱۳۰۶
ش کال څخه د ۱۳۰۷ ش کال تر ژمی او د امانی رژیم تر ړنګېدو
پوري دوام درلوده، او دسقاو دځوی داړو دوړ په وخت کې په ګوښه
توب کې و، تر څو چې په ۱۳۰۸ ش کال کې یعنې د محمد نادرشاه
پلاس دکابل دفتحی وروسته دپوهنې وزارت معین وټاکل شو،
څرنګه چې د امانی لیسی یعنې (نجات) دلیسی دزده کوونکو څخه
یوه تن عبدالخالق د ۱۳۱۲ ش کال دعقرب یا لړم دمیاشتې په ۱۶
نېټه یعنې د ۱۹۳۳ م کال دنومبر په ۸ نېټه محمد نادرشاه
ددلکشا دمانۍ په چمن کې دټفنګچې په ډزو سره وواژه، په همدغه
ورځ میر قاسم خان هم ددې پېښې دنورو محرکینو په ډله کې بندی
او په اعدام محکوم شو، هغه د ۱۳۱۲ ش کال دقوس یالیندی
دمیاشتې په ۲۶ نېټه د نومړی دقاتل سره یو ځای د دهمزنګ
دجیل تر څنګ داعدام ځای ته یوړل شو کله چې د دار دځړولو پړی
دده په مری وتړل شو، پدغه وخت کې دده د زده کوونکو څخه یوه
تن چې دوخت دبهرنیو چارو وزیر و دګل محمد خان ذکریا ځوی

[9] د میر مقاله

brary

سردار فیض محمد خان په منډه منډه دنوموړی دبخښنی فرمان دمحمد ظاهر شاه له طرفه دهغه وژني ځای ته ورساوه او په دغه معجزه ایسا حالت سره دوژني څخه وژغورل شو، لاکن د ارګ په جیل کې یې (۱۶) کاله په بند کې تیر کړل، تر څو چې ۱۳۲۸ش کال یعنې ۱۹۴۹م کال کې ازاد شو او په ۱۳۲۹ش کال کې د سردارشاه محمودخان په کابینه کې د عدلیې د وزیر په توګه وټاکل شو او د دغه رژیم له منځه تللو پورې یعنې ۱۳۳۲ش کال پورې پر دغه چوکۍ پاتې شو.

دغه پوهه او انتقاد کوونکی شخصیت چې د لهجې صراحت او د ازادی غوښتو او روڼ اندې صفتونه او څه اندازه علم او سواد یې درلوده، د زوړوالی په وخت کې د ۱۳۵۷ش کال د حوت یعنې د کب د میاشتې ۲۲ نېټه د سه شنبې په ورځ په کابل کې له دې نړۍ څخه سترګې پټې کړې، چې د افغانستان د رون اندی، زده کړی او لیکوالی په تاریخ کې نیک او ښه نوم لرې، سره له دې چې لوړو مقامونو او چوکیو ته ورسید لاکن خپل د ازادی غوښتلو، انتقاد کولو یا ګوته نیولو او د استادی منزلت یې له لاسه ورنکړ روح دې ښاد وې:

هغه خپل د هیجانه ډک ژوند داستان یوه ورځ په دې بیت کې داسې خلاصه کاوه:

عشق شور انګیز مارا برسد ګوئی تر برد
بر تلاش خود چه مینازم که ره سوی تو برد

د میر قاسم خان د اثارو څخه د ده یو شمېر هغه لیکنې یا مقالې دي چې د امان افغان د مدیریت په وخت کې یې په هغه جریده کې

لیکلې دي چې په دینې، ټولنېزو او قانوني مسایلو کې د ده د مطالعاتو د ژوروالی اندازه ترې ښه معلومېږي، د حبیبې په مدرسه او استقلال په ښوونځې کې یې د استادی په دورو کې یې ډېر شاګردان او ځوانان د هېواد پالنې، د فکر په ازادی او ټولنېز انتقاد په روحیه وروزل او د ژوند تر اخیره یې د لارښوونکی مقام له لاسه ورنکړ.

خدای بخښلی میرقاسم خان د مشروطه غوښتني د لومړې ټولنې د مهمو غړو څخه یو شمېر یې داسې معرفي کوي:

۱. لاندې د هغه شمېر باخبره او پوهو زامنو نومونه وړاندې کوم چې په هغه غورځنګ کې یې ګډون درلوده، تر څو ښاغلي لوستونکي په ښه دقت سره د هغوی شخصیت تر څېړنې لاندې ونیسې او خپله قضاوت وکړی چې مشروطه غورځنګ د هغوی د خپل فکر زاده او ذاتې نبوغ و نه د پریو تلقین، ایا د دې خبرې ځای شته یا دا خبره په ځای ده چې دغه راز وتلې او ښاغلی شخصیتونو د سر غوښتونکو د ډلې خطاب وکړو؟

۲. د وتلی عالم مولوي عبدالروف اخندزاده کندهاری دوه تنه زامن چې هر یو یې په خپل وار د تکړه علماو څخه و یعنې مولوي عبدالواسع اخندزاده او مولوي عبدالرب اخندزاده، دوي سربېره پر علمیت خطیبان او زړه ور خلک و، چې د مشروطه غوښتنې په غورځنګ کې په شیرپور کې بندیان شول، مګر امیر حبیب الله خان د هغه د پلار علمی درجی ته داحترام اود رناوي په دود دوې دواړه دځو میاشتو وروسته وبخښل، هغوی هم دمشروطه غوښتونکو دیوي ډلې مشري په غاړه درلوده، د جمعی په ورځو ذېل خشتی په جومات کې

Library

دلمونځ کوونکو ګڼه ګونه زیاته وي، په یو له دغو ورځو کې
د مولوي عبدالواسع اخند زاده په داسي حال کې چې په
منبر کې د فصاحت او بلاغت نه ډکه موعظه خلکو ته
اوروله، دا ایت شریف یې ولوست اطیعوالله واطیعوالرسول
واولوالامر منکم، ددې ایت په تفسیر کې یې خلکو ته وویل :
ای خلکو دروڼ اندو او روښانه علماو څخه اطاعت وکړی،
ځکه چې موږ پوه لرو، چې څرنګه خلک دخیر، نیکی او
سولی لاری ته راوبولو، او د فحشا منکرو او بدو لارو څخه
یې وساتو، هغه وخت چې اعلحضرت امان الله خان غازی هغه
خپل حضور ته راوغوښت او غوښتل یې چې هغه وویروی.
مولوي صاحب په هماغه اخلاقی زړه ورتوب سره چې دده.
عادت وو، دخپلی موعظی څخه یې په د لایلو سره د فاع
وکړه او نوموړی اعلحضرت یې قانع کړه.[10]

هغه څه چې خدای بخښلی میر قاسم خان ددغو دواړو ورونو په
هکله ویلي و په پورته ډول راوړل شول، او زه یې په لاندینو کرښو
کې نورهم ښه دریپژنم:

ددې دواړو ورونو پلار مولوي عبدالروف مو دسراج الاخبار
افغانستان دټولنې په بحث کې ویژانده او لوی ځوی یې مولوي
عبدالواسع لکه څنګه چې میر قاسم خان ویلې، پوه او لوی عالم و،
چې زیږیدنه یې په کندهار کې د ۱۲۹۰ ق کال په شاوخوا کې وه،
نوموړي د امیر حبیب الله خان د امارت په وروستیو وختو کې
دکندهار دلومړنیو ښوونځیو ستر رشته دار او دازادي دجهاد دبیرغ

۱۰ د میر لیکنه یا مقاله

لرونکو مجاهدینو څخه و، دغازي امان الله خان د پر تخت
کېناستلو څخه وروسته کابل ته راوغوښتل شو، او دترکي
متخصیصنو بدرین بیګ[11]

سره یوځای یې د قوانینو او شورا په اداره کې یې د قوانینو د ترتیب
او دمحمدی(ص) دشریعت سره دهغې دتطبیق چاری یې پر مخ
بیولی، لکه چې د اکثرو مشهوره قوانینو د۱۲۹۹ ش کال څخه
راوروسته دپادشاه د لاسلیک سره یوځاي دخادم العلما محمد
عبدالواسع کندهاری لاسلیک هم لیدل کېږي، هغه پدی دوره کې
دقاضیانو او حکامو دښوونځیو په جوړولو کې هم ډیر کوښښ وکړ
او د هغوي دشرعیاتو استاد و، ۱۳۰۰ ش کال. او په ۱۳۰۱ ش
کال د لړم په میاشت یعني ۱۹۱۱ م کال په اکتوبر کې دکابل دارګ
په شمالي برج کې دمولوي عبدالواسع په ریاست پښتو مرکه
پرانستل شوه، او دیوازنې پښتو او پښتو پښویه (ګرامر) دکتاب په
خپرولو یې لاس پوري کړ، له دې وروسته ۱۳۰۲ ش کال دلړم په
میاشت کې دمحکمو ریس و، تر څو چې د۱۳۰۵ ش کال په شاو
خوا کې د شرح اولو الامر دوینا دکولو پربنسټ او د امان الله خان
ددرباریانو په دسیسه دکابل په کوتوالي کې دیوه کال لپاره بندي
پاتي شو، کله چې خلاص شو، کندهار ته ولاړ او ۱۳۰۷ ش کال په
اړو دوړ کې یې دسقاو د ځوی په مقابل کې د امیر امان الله خان په
طرفداري شرعي فتوا صادره کړه، ولي کله چې د۱۳۰۸ ش کال
دجوزا په میاشت کې د بچه سقاو لښکر و کندهار ونیوه، نوموړی

[11] وفات په کابل کې د ۱۳۰۲ هـ ش کال د ثور په ۱۵ نیټه.

Library

يې د اماني دورې دنظامنامو دترتيبولو په جرم زنځير او زولانه
كابل ته راواستوه، كله چې دسقاو ځوى د هغه څخه د فتوا د
صادرولو علت و پوښته، هغه په ډېر جرائت او رشادت سره ورته
وويل: د دې لپاره چې تاسو د سلطنت غصب كوونكي او قطاع
الطريق (شوكمار، لارې وهونكي) ياستې، نو بايد شرعا په قطع په
محكوم شئ! بچه سقاو د دې خبرې په اوريدو سره په قهر شو او د
دى د وژلو امر يې وركړ او د كابل په شيرپور كې د توپ خولې ته
وتړل شو، (د ١٣٠٨ش كال د جوزا مياشت). د ده د ډېرو مهمو
تاليفاتو څخه يو هم دوه ټوكه د تمسك القفات كتاب دى چې د
هغې لومړى ټوك د حقوقو څخه بحث كوي او دوهمه برخه يې د جزا
د احكامو درلودونكى ده (د ١١١٣ مادو درلودونكى په ١٣٠٠ش
كال كې د كابل چاپ).

٢. د قران د نزول په فلسفه كې اسلامي حكمت او د پيغمبر (ص) د بعثت اهداف او اسلامي دين او دنيوي مباني د ١٣٣۴ق
كال د ربيع الثاني ٢۴ او له دوهمه برخه، چې د هغې يوه خطي
نسخه د كابل په ملي ارشيف كې موجوده ده، ٧/٢٨ نمبر.

٣. اسلامي حكومت: د اسلام له نظره د حكومت د تشكيلاتو
او اداري په برخه كې، چې د ١٣٠٨ش كال په اړو دوړ كې د
هغې خطي نسخه له منځه ولاړه، هغه د اسلامي حكومت په
پاى كې وايي: د اسلامي حكومت په نامه جلا رساله هم ليكل
شويده

۴. په دري، پښتو او انګليسي ژبو د سوره فاتحې او بقرې
تفسير (چې خطي نسخه يې د دې كرښو د ليكونكي سره وه،
چې په ١٣٣٩ش كال كې په كراچى كې د پاكستان د پوليسو له

خوا له منځه ولاړه،) د هغې انګليسي ژباړه د پښتو مركې غړى
عبدالرهاب كاموى كړې وه په ١٣٠٠ش كال.

۵. د دينياتو اساس عنوان د قراني اسلامي فلسفې په
تعليمي مضمون كې د كابل چاپ په ١٣٠٠ش كال.

۶. د خداى پېژندنې رساله چې د اسماالحسنى پر معانيو
مشتمله ده كوچنى قطع د كابل چاپ په ١٣٠٠ش كال.

٨. په پښتو ژبه د تعاون منظومه د كابل چاپ په ١٣۶٢ش كال
كې.

٣. مولوي عبدالرب:

د مولوي عبدالرؤف دوهم ځوى دى چې په كندهار كې په ١٣۵٩ق
كال كې و زېږيد، او په اسلامي علومو او عربي ژبه كې يې خپلې
علمي زده كړې د خپل پلار په مخكې بشپړې كړې. او د امير حبيب
الله خان په عصر كې د حبيبي مدرسې د اسلامي فلسفې د دينياتو
استاد و او په شاهي مدرسه كې يې هم تدريس كاوه او د لومړى
مشروطيت په غورځنګ كې بندي شو، ولې له خلاصيدو څخه
وروسته د ښوونځيو په جوړولو او د نوى پوهنې په پراختيا كې يې
پوره لاس درلوده د پوهنې د شورا غړي او د كابل د لومړنيو
ښوونځيو او دارالمعلمين مدير و، (١٣٣٠ق كال په شاوخوا كې).
هغه يو له هغو ليكوالو څخه دى چې د محمود طرزي په سراج
الاخبار كې يې ديني مضامين په اسلامي فلسفه كې د څېړنې په
نوى سبک سره خپرول. كله چې پلار يې مولوي عبدالروف په
١٣٣٣ق كال كې مړ شو هغه د امير په دربار كې د چرمنورد ملا)
په توګه ډېر شهرت پيداكړ او د امير سره په وروستي سفر كې چې د

Library

لغمان په کله گوش کې ووژل شو په ۱۳۳۷ق کال د جمادی الاول په ۱۸ چې د ۱۹۱۹م کال د فبروری د ۲۱ سره سمون خوري د پنجشنبې په شپه او هغه هم په جلال اباد کې په همدغه شپه د محرقې په تبه (وچکی) او ترسام سره و مړ او په همغه ځای کې ښخ، کړای شو.

د امان افغان جریدې په خپله لومړنی گڼه کې چې په ۱۲۹۸ش کال د حمل په ۲۳ نېټه چې د ۱۹۱۹م کال د اپریل د ۱۲ سره سمون خوري خپر شوی. د خدای بخښلی عبدالهادي د اوبي په قلم داسې لیکلې چې د هغه د شخصیت ښه پېژندونکی دی:

" د کابل د لومړنیو ښوونځیو او دارالمعلمین مدیر او د شهید اعلحضرت د حضور ملا د قدر وړ جناب مولوي عبدالرب خان چې د حبیبې په ښوونځي او نورو لومړنیو ښوونځیو کې یې د قدر وړ خدمتونه کړي و په جلال اباد کې د وچکی په ناروغۍ اخته او په پای کې پر شام شوې او د حق د رحمت سره یو ځای شو... په حقیقت کې یوه لویه علمي ضایعه وه... چې د ده په له منځه تلو سره د شریعت د ریاست مقام په هېواد کې خالي پاتې شو... د ده پاتې کسانو ته تفریت او ډاډگېرنه ورکوم... (امان افغاني ۱۰مخ لومړی گڼه د ۱۲۹۸ش کال د حمل یا وری ۲۲ د کابل چاپ.)

د مولوي عبدالرب تالیفات زیاتره درسي کتابونه دي چې د بیت العلوم حبیبه او نورو ښوونځیو کې د تدریس لپاره په دري ژبه لیکل او چاپ شویدي. لکه:

۱. سراج العقاید د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځي د پنځم ټولگی لپاره.

۲. دینیات په څلورو ټوکو کې د کابل چاپ د لومړنۍ ښوونځی د څلورم ټولگیو لپاره یعني د اول څخه تر څلورم ټولگي پوري.

۳. سراج التفات، خطي نسخه د کابل په ملي ارشیف کې.

۴. رساله اطاعت او لوالامر د کابل چاپ.

۵. مقدمه فلسفه اسلامیه (خطي).

۶. سراج السیر درسیر نبوی (ص) د لاهور چاپ د منځنیو ښوونځیو لپاره.

۷. د اسلامي فلسفې او تفسیر په هکله په سراج الاخبار کې بېلا بېلې مقالې.

۸. سراج الفقه په دوو ټوکو کې د کابل چاپ ۱۳۳۱ق کال.

۴- مولوي غلام محی الدین افغان:

اصلا د کندهار د جمریانې د قوم څخه و او د حبیبې په مدرسه کې ښوونکی و، د هغه کورنۍ په پېښور کې اوسیدله، او د میوند دفاتح د سردار محمد ایوب خان د هېواد څخه د شړل شوې ډلې څخه و هغه د هند په کالجونو کې تحصیل وکړ او د ۱۳۲۴ق کال په شاوخوا کې بېرته خپل هېواد ته راستون شو هغه مجرد، ازاد او خوش مشربي سړی و، چې د کابل د شور بازار د پېښوریانو په سرای کې اوسېده، ملگری یې همیشه د هغه په کوټه کې راټولېدل، چې د کلوب ښه یې ځانته غوره کړی وه، په هغه ځای کې یې دیگچه پخوله او سطرنج یې کاوه، او کله، کله به یې علمي، ادبي او سیاسي بحثونه سره کول[۱۲] افغان د سراج الاخبار د لیکوالو او د پښتو شاعرانو څخه هغه یو تن دی چې د محمود طرزي سره ملگری

[12] د میر مقـه یا لیکنه.

Library

و او همیشه به یې قلمي همکارۍ ورسره کوله او محمود طرزي د سراج الاخبار په یوه ګڼه کې د ده په برخه کې داسې لیکلي و:

" یو عالم د افغاني علم، افغاني نژاد او زمونږ د هیوادنی ژبې سره جناب مولوي غلام محی الدین افغان دې چې د دارالمعلمین د مدرسي مشر دی چې په ختیځو ژبو یعنې پښتو، فارسي او عربي سربیره د هندوستان په بیلا بیلو ژبو لکه اردو، ګورمکهی ساستري، سنسکریټ او نورو ژبو باندې تر هغه حده پوهیده چې ژباړه یې پرې کولی شوه.

" د معرکه مذهب وساینس " کتاب چې جناب محترم شیخ شبلي نعماني هغه په اردو ژبه ژباړلی دی، دغه زمونږ افغاني پوهه شخص په فارسي ژبه ژباړلی دی..."[13] افغان په لومړی مشروطیت کې په ۱۳۲۷ ق کال کې بندي شواو دیوه څه وخت څخه وروسته ازاد شو، ددارالمعلمین مدیر، ملت دوست، شاعر او ادیب سړي و،[14] چې پښتو اشعار او فارسي مقالې یې په سراج الاخبار کې خپریدلې.

افغان پالونکی او ګران شخصیت درلوده او همیشه د روڼ اندو ملګرو او دافغان ځوانانو د راټولیدو ځای و دهغه څخه به یې څه زده کول او هم به یې ورڅخه څه اوریدل، لکه څنګه چې د ۱۳۰۰ ش

---

[13] محمود طرزی مقالې ۶۲۵ دکابل چاپ ۱۳۵۹ ش کال. پدې ځای کې خدای بخښلي محمود طرزي سهوه شویدې دمعرکه مذهب او ساینس دکتاب اردو ژباړه دلاهور د زمیندار مدیر او دشلمی پیړی دلومړی نیمایې کې د هند د مسلمانو دیوه مشر مولانا ظفر علي خان ده چې په هغه وخت کې په هند کې چاپ شوې دې او دا دولسیم دراپر داثر ژباړه ده چې نوموړی یوتن امریکایې مورخ او مولف دي،

[14] مولوي محمد حسین: په اردو ژبه دافغانستان انقلاب (۹۲) دجالندهر چاپ ۱۳۰۹ ش کال.

کال د اسد یازمړي په دولسمه دچا رشنبې په ورځ په کابل کې مړ شو او خپل ټول عمر یې په مجردی کې تیرکړ، دده دهمدغه محفل ملګرو او پالونکو دده جنازه په ډیره خواشینی او احترام سره واخیستله او دشهدای صالحین په عمومی هدیره کې یې خاورو ته وسپارله، او دده دقبر لوحه دلومړي ځل لپاره په پښتو ژبه دده دشخصیت دپیژندني کتبیه ولیکل شوه چې دهغې متن دادې:

" مولوي غلام محی الدین افغان په قندهار کې متولد شو او هلته یې دیني تعلیم حاصل کړ. پس په معیت د سردارایو بخان په راولپنډۍ او لاهور کې یې دفرار په حالت کې له انګریزي مکتبو څخه جدید تعلیم واخیست. چې بیرته کابل ته راغې. دامیر حبیب الله خان په عهد دمکاتیب ابتدائیو ممتحن مقرر شو، پس له خدمت دځوارلسو کالو دمصارف، دامیر امان الله خان غازی په روشان دوران کې مدیر ددارالمعلمین شو، او هغه خیالات او ارادی داصلاح او ترقی دملت چې ددولس کاله پخوایې په مجلس دجان نثا ران اسلام کې معاقده کړي وي، دظل الهي تر سیوری لاندې په خپله ثمر ته ورسید. په اکیف مطمئن او راضی دعباد الله په خدمت کې داخل، په اجل دوباې هیفه و پروردګار ته راجع و. او هغه دټولو ښتن په جنت کې داخل کړ.

چې په یار پسې تر ځان او جهان تیروي
څوک کولې شي داهسې مشقعت

دوعا د (ځوان افغان) په یاد دهغه دوطن دوستي او وفا له زړه خیژی. دشپیتو کالو دصلاح او تجرد او ځوانی په ژوند کې ملګري د ځوانمردانو، اهل او صالح دهر مشرب و، چې ټول یې امر زش غواړي.

l Library

بـروز مـرگ کـه یـوم وصـال یـا رانیسـت
کسیکه دست من ان دم گرفت یـا ر انسـت

تاریخ وفات چها رشنبه ۱۱ اسد سنه ۱۳۰۰ ش مطابق ۲۸ ذیقعده الحرام ۱۳۳۹ هجری."

دافغان دافکا رو او اثارو په اړه دي د(افغان یاد) د مقالو مجموعي ته چې په ۱۳۶۱ ش کال کې په کابل کې دادبیاتو پوهنځی له خوا چاپ شوي او همدارنګه د(دغلام محی الدین افغان افکا رو او اثار) رسالې ته چې دکا بل پوهنتون د ۱۳۶۰ کال چاپ دي مراجعه وشي.

۵ ـ عبدالجلال خان:

دا دکندهار دخلکو او دمولوي غلام محی الدین افغان دترور څوی و، چې دمشروطه غوښتونکو دټولنې سره ملګری و، او هغه هېواد غوښونکي، حلیم او با فکره سړی و، په ۱۳۲۷ کال کې په شیرپور کې بندي شو، او دامیرحبیب الله خان دعصر تر پایه بندی پاتی شو[15] جلال خان چوپ اومتحمل لاکن بیدار شخصیت درلوده. د اوږدمجیل د ډیرو سختیو دګاللوله مخه وروسته دامان الله خان دپرتخت کښناستلو څخه وروسته په ۱۲۹۸ ش کال کې خوشي کړي شو او کندهار ته ولاړ او دکندهارپه شاه بازار کې یې دچینې خرڅولو هټی درلودله، او دوړن اندو په منځ کې دقدر وړ و او د ۱۳۱۲ ش کال تر شاوخوا پوری ژوندی و.

[15] دمیر مقاله یا لیکنه.

۶ ـ پروفیسر غلام محمدخان:

هغـه دممینـي دازبکـو دپـوی متفـذی او مشـهوری کورنـی دلومړی مشـروطیت دغـړو او دوخـت دروڼ انـدو څخـه و، چـې هنرمنـدي، پرمختیا غوښتنه او لوړ افکار دده په طبیعت کې اخښل شوی و او په نقاشي کې لوړ مقام درلوده، چې په سراج الاخبار کې دده هنري اثاراوکاریکاتو رونه خپریدل، او دامیـر عبدالرحمن خـان دکورنـۍ سره یې وصلی قرابت هم درلوده.

لکه څنګه چې وویل شو: هغه د مشروطه غوښتونکو عریضه په جلال اباد کې امیر ته یوړه، مګر هلته دنورو مشروطه غوښتونکو سره یوځاي بندي او زنځیر او زورانه کابل ته راوستل شو، او په کوتوالی کې بندي شو، او هره ورځ به دیوساتونکی سپاهی سره دنقاشي دکار لپاره ارګ ته راوستل کیده، تر څو چې دامـاني سـلطنت پـه اولـو وختونـوکې خوشـي کـړای شـو او دخپلـو هنـري تحصیلاتو د اد امي لپاره برلین ته واستول شو.

ددې لپار، چې په هنرمندي کې پوره استعداد درلود، د لږ وخت وروسته د رسامي او نقاشي په هنر او دښکلو هنرونو په بیلابیلو ډولونو کې د پروفیسري درجې ته ورسیده، کله چې کابل ته راغی، د هغه ښه هر کلي وشو او دنفیسه صنایعو ښوونځي یې جوړ کړ، او ډیر شاګردان یې وروزل، او په خپله هنري څانګه کې دا ستادي او ښوونکي د لوړ مقام درلودونکي وُ.

پروفسیر دازادي غوښتونکو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو په کړیو کې د ژوند تر اخیرو شیبو پوري دیوه ممتاز، مهربان او پالونکي شخصیت په توګه پاتی شو، ډیر زده کوونکي او اخلاص مندان یې درلودل، دیوه اوږده بند د ډیرو تر څو د زغملو سره سره

Library

بیــا هــم ځــوان، ژونــدی زړور روڼ انــدی او ازاد خیالــه پــاتي و، او دپوهني وزارت او د هنري تدریس دکړیو دغړو څخه شمیرل کیده.
دده مړینه په کابل کې د۱۳۱۳ کـال د لیندی یا قوس په ۱۴ وه او دعاشقانو او عارفـانو پـه هـدیره کې ښخ کړي شوې دې، (دده د کورنۍ او پلارېې عبدالباقی خان دسوابقو په برخه کې دې د سراج التواریخ دریم ټوک دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق کال ته مراجعه وشي.)

۷ _ کاکا سید احمد خان لودین کندهاری:

هغه دکندهار دلودین دسیاستوالو او سوداګری مشهوری کورنۍ دفیض محمد خان ځوی دي، چې دکوچینوالی څخه یې دامیر شیرعلی خان په عصر کې په حربي ښوونځی کې درس لوستي، او عالم او پوه شخص تري جوړ شوي و.
کله چې دحساب (شمیر) په علم کې یې دخلاصته الحساب کتاب په دری ژبه ولیکه چې چاپ نشو.
ده دسواد زده کړي په ښوونه کې په ځپل نوښت سره داسي طریقه رامنځته کړه چې په پوهنه کې د (کاکا په طریقه) یې شدت پیدا کړ، او دا هغه لومړنی بدلون و چې نوموړی دسواد زده کړي لپاره د لومړني تدریس په طریقه کې رامنځته ته کړ، چې تر دغه وخته پوري بغدادي قاعده معمول وه، چې ماشومان یې ژرنه با سواده کول.
کاکا چې دکابل د روڼ اندو او دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیوی ډلي ریئس و، د اماني دوری (۱۲۹۸ ش) پوری په ارګ کې بندي پاتي شو[16]، او په همدغه یوولسو کالو دجیل کې یې دسواد زده کړي ځانګړي طریقه ترتیب او تطبیق کړه. مولوي محمد حسین دهغې نوم په ښه توګه یادوي، او هغه د جیل د وخت خپل ملګر ي، اروا

۱۶ د میر مقاله یالیکنه.

پیژندونکي او مهربانه ګوته نیونکي سړي په توګه پیژني چې د فوق العاده ثبات او فکر لرونکي، په فارسي او عربي ژبو پوهه او په ریاضي کې ماهر او پوهه و، په جیل کې یې بندیانو ته دسواد درس ورکاوه، او په هغه طریقې سره چې په خپله یې رامنځته کړي، وه ډیر نوی دسواد زده کوونکي یې باسواد کړل، او دکاکا همدغه طریقه د(قاعده نادره) په نامه په اردو ژبه ژباړل شوي او رواج یې پیدا کړ[17] کاکا په خپلي ربنتیا ویلو او دلهجي په صراحت سره داماني عصر تر منځني وخت پوري دخلکو او دربار په منځ کې محترم او ښاغلي و، او په زیاترو علمی او ادبي ټولنو کې یې ګډون درلود، او دده په وینا او مشوره به کارونه کیدل، تر څو چې د۱۳۰۶ ش کال دحوت یا کب دمیاشتی په ۱۴ د یکشنبی په ورځ د کابل په توبچی بڼ کې مړ شو، پداسي حال کې چې ډیر شاګردان او ارادتمندان تری پاتي شول، عمر یې د اویا کلو څخه زیات و، دده دښخولو ځای په شهدای صالحینو کې د محمد رفیق خان لودین په هدیره کې دي.

۸_۹ _ سردار عبدالرحمن خان او سردار عبدالحبیب خان:

دسردار عبدالوهاب خان امین المکاتیب ځامن هم دروڼ اندو او پرمختیا غوښتونکو ځوانانو له ډلي څخه و. چې یو څه وخت یې دهېواد څخه د باندی په تبیعد کې هم تېر کړي دي، او بیرته کابل ته راستانه شوي و. او د مشروطیت په غورځنګ کې لاس درلوده.
دا دواړه وروڼه دمشروطه غوښتونکو ملګرو دیوي فرعي جرګي په سر کې ځای درلوده چې شهزاده امان الله خان هم په همدی ډله کې شامل و،او دغه دواړه دنورو مشروطه غوښتونکو سره یو ځاي په

۱۷ محمد حسین : د افغانستان انقلاب ۹۴ .

Library

راک کې بنديان شول، لاکن دکورنۍ رسوخيت له مخې ژر خوشي کړي شول، او دپوهنې او قانون دپراختيا دمحرکينو څخه و، [18]
عبدالرحمن خان د امير حبيب الله خان ددورې په پای کې په هند (دهلي) کې د افغانستان سفير و، او په اماني دوره کې په اماني لومړني کابينه کې سردار عبدالحبيب خان په ۱۲۹۸ ش کال کې دپوهنې وزير، او عبدالرحمن خان د بهرنيو چارو د وزارت مستشار او دفراه حکمران و، دده زيږيدنه په ۱۲۸۹ ق کال کې او مړينه يې په فراه کې په ۱۳۱۳ ش کال کې وه، وايي په هغه تولنه کې چې مشروطه غوښتونکي ملګري په کابل کې سره را تول شوي و او داسي فيصله يې کړې وه چې له دې وروسته بايد وسله وال وي وويل شو چې: امير حبيب الله نه، بلکه رئيس عبدالحبيب!
نو دغه توکې دوله خبره هم شيطانانو په خپله امير ته رسولې وه، نوله همدې کبله دربار په مشروطه غوښتونکو حملې وکړې او دا په خپله ددرباري دسيسه کوونکو يوه بهانه وه.

۱۰ _ بابا عبدالعزيز خان:

د امير عبدالرحمن خان دعصر غزني د مالي تر رشته دار دميرزا عطا محمد الکوزي کندهاري ځوی دی چې پوهه ماهر او ښه ليکونکي و، او دکابل په مطبعه کې يې د۱۳۲۳ ق کال په شاوخوا کې د ډبرين مصلح په توګه کار کاوه،دنستعليق او نسخ خط يې د کينې خوا څخه ښې خوا ته ډير ښايسته او واضح ليکه.
د مير قاسم خان په وينا هغه بادرايئه او جريح الهجه ځوان و، چې دتصارف له مخې د هغه نوم د لومړي مشروطيت دملګرو له ډلې

[18] د مير مقاله ياليکنه.

څخه پاتې شوي و او بندي نشو.[19] دا زړه ور اوتکړه ځوان ددوهم مشروطيت په غورځنګ کې هم شامل و چې د ۱۳۳۶ ق کال په شاوخوا کې بندي شو او په ۱۲۹۸ ش کال داماني دورې په پيل کې خوشي شو او کندهار ته ولاړ چې په اول کې دمطبعې کاپي ليکونکي او د ۱۳۰۱ ش کال څخه تر ۱۳۰۹ ش کال پورې دطلوع افغاني مدير او د ۱۳۰۹ ش کال دکندهار دښار دخلکو له خوا ملي شورا ته وټاکل شو لاکن د هغه مخالفت په وجه چې دشورا رياست ته يې دعبدالاحد خان وردک له ټاکني سره وکړه، هغه يې مسعفي کړ او ديوه څه وخت لپاره د بهرنيو چارو وزارت د مطبوعاتو مديرو،تر هغو پورې چې په ۱۳۱۲ ش کال دسنبلې ياوړې په مياشت کې دمحمد عظيم منشي زاده له خوا د برتانيا په سفارت باندې دحملې وروسته بندي شو او ۱۳ کاله د کابل د موتي سرای او دهمزنګ په زندانونو کې بندي پاتي شو.
هغه په ۱۳۲۵ ش کال کې خلاص شو اوکندهار ته ولاړ او په همدغه کال دکندهار د ښار د خلکو له خوا د همدغه ځاي د بلديې رياست ته وټاکل شو، د زوړوالي په عمر د ۱۳۴۲ ش کال په شاو خوا کې په کندهار کې مړ شو.

۱۱ _ استاد محمد انور بسمل:

د ناظر صفر ځوی او ديوی روڼ اندی کورنۍ څخه و، دا دحبيبې د ښوونځي د ممتازو شاګردانو ډلي څخه و هغه عالم، اديب ، شاعر اوروڼ اندی ځوش مشر به شخص و او د عمر له پلوه يې هم دځوانو مشروطه غوښتونکو د استادانو سره چنداني توپير نه درلوده، نو پدي خاطر يې د خپلو استادانو څخه هم درس زده کاوه او هم

[19] د مير مقاله يا ليکنه .

دهغوي سره ملګري او انډيوال و، او نږدي دوه کاله د لومړي مشروطيت په مسله کې په شېرپور کې بندي و، او دخپل پلار د نفوذ څخه په ګټې اخستني سره خلاص شو. هغه عملا صوفي ډوله و، او په اسلامي او ادبي علومو کې لاس درلود، په هنري سبک يې بنه شعر وايه، د زړه وړونکو اشعارو په ځانګړي ډول دغزلو درلودونکي دي، ددې لپاره چې پلار يې ناظر صفر په ۱۳۰۸ ش کال کې دقطغن او بدخشان د نايب الحکومه په توګه وټاکل شو، بسمل دخپل پلار مرستيال و، په ۱۳۱۰ کال کې په کابل کې د ادبي انجمن مدير وټاکل شو، چې د نادر شاهي رژيم پر ضد په پټو فکري حرکاتو کې يې لاس درلوده، نو پدې خاطر دخپل شاعر ورور محمد ابراهيم صفا سره يو ځای تر ۱۳۲۵ ش کال پورې په کابل کې بندي پاتې شو، کله چې خلاص شو، ديوه څه وخت لپاره د مرستون (دارالعجزه) رئيس و، او وروسته د ماليې وزارت اداري رئيس و، تر څو چې په ۱۳۴۰ کال کې دجدی يعنې مرغومي په دريمه نيټه په کابل کې مړ شو.

بسمل او صفا دهندې سبک په اخرني پېړۍ کې د لومړيو شاعرانو څخه و دده بل ورور اختر جان په قرغي کې د اميرامان الله خان په وژلو کې لاس درلوده، هغه په هم هغه کال کې د پنځو تنو نورو سره يو ځای اعدام شو، مولوي محمد حسين ليکي: ددې لپاره چې امان الله خان دمشروطه غوښتونکو ټولني ته په اصطلاح د اصلاح غوښتونکو خطاب کاوه، نو پدې خاطر يې مور ټول خلاص کړو، لاکن محمد [illegible] بسمل سره له دې چې دده ډېر ملګري او همفکره

وو د هغه د ورور اختر جان د جرم په سبب په بند کې پرېښود تر څو چې په پای کې دمولوي محمد حسين په يادولو خلاص شو.[20]

۱۲ _ تاج محمد خان بلوڅ :

دکابل دروڼ اندو څخه وو هغه يوپلټونکي او، اوريدونکی شخص وو هغه دعلی محمد خان ځوی او دناظر عبدالوهاب خان لمسی او د محمد شريف خان پغماني ورور، چې د لمړی مشروطه غوښتونکو د فرغي ډلو څخه ديوي ډلي په سر کې يې کار کاوه، او هغه وخت چې ددې ټولني مهمو غړو وسله وال کول او تفنګچه درلودل تصويب کړل، د اليکلې مصوبه معوبه، تاج محمد خان ته وسپارل شوه، دغه مصوبه دده د ورور محمد شريف پواسطه چې دده سره سخت سياسي مخالف او دحکومت ګمارلي وو دده له کورنۍ اسنادو څخه وويستل شوه او اميرته ورسول شوه[21] چې دټولي ټولنې دبربادی سبب شوه، غبارد تاج محمد خان نوم دبنديانو په ډله کې راوړي دي،لاکن مير قاسم خان وويل، چې دملا منهاج الدين او عبدالحق د اشناي په اساس چې د موضوع راپور يې امير ته ورکړي وو بنديان نشول، ځکه چې د هغه نوم يې د قلم څخه غورځولي وو.[22] لاکن دهغه دبندي کيدو سبب د۱۳۳۷ ق په اواخرو کې هغه تهديد ډوله خطونه وو چې د امير او د هغه د ورور په نامه ليکل شوي و،. تاج خان بلوڅ په اماني عصر کې هميشه دروڼ اندو لکه دسيداحمدخان د کاکا دځوي عبدالرحمن لودين او داسي نورو

[20] محمد حسين انقلاب ۲۲۸

[21] غبار افغانستان در مسير تاريخ ۷۱۷

[22] د مير مقاله يا ليکنه.

Library

سره ناسته ولاړه درلوده او ديو څه وخت لپاره د بلخ ددولت اباد ولسوال او دقطغن او هرات بهرنۍ مدير وو او دجنرالي درجې ته ورسيده، او د ۱۳۰۶ ش کال په شاوخوا کې په فراه کې د افغاني پوځ قوماندان وټاکل شو. چې دوسله والو بلوڅو په اوښانو دسپرو يو زرکسيزه مغرزه په چخانسور کې جوړه کړه، تر څو د مرکز په اشاره يا قوماندي سره اړتيا په وخت کې دشپې له خوا دبلوچستان په ساحل دګوادر په بندر يرغل وکړي شي، يا لاکن دغه کار د کورنۍ اړو دوړ په سبب تر سره نشو.

بلوڅ د اماني دولت د ړنګيدوو وروسته په کابل کې وو،ددې لپاره چې د اماني عناصرو څخه و او دانګليس پرضد شميرل کيدل،دمحمد نادر شاه د تخت دنيولو څخه څو ورځې وروسته غفبلتا ونيول شو او أعدام شو ۱۳۰۸ ش کال.

وايي چې پلار يې د امير عبدالرحمن خان سره يو ځاى په بخارا کې فراري وو نو پدې اساس دده زېږيدنه هم غلته شوي ده، له هغې وروسته د نوموړى امير دشاهي په لومړيو وختونو کې (د ۱۳۰۰ ق په شاو خوا کې) بېرته کابل ته راغي او دقاضى سعيدالدين خان بارکزاى څخه يې درس ووايه او دکابل په بالاحصار کې تحويلدار وو چې دلومړى مشروطيت په سرى(پټه) ټولنه کې شامل شو،

۱۳ ـ اخندزاده محمد اکبر اسحق زاى کندهاري:

دمير قاسم خان په قول: هغه پوهه عالم و چې دمشروطيت په غورځنګ کې يې برخه درلودله او د امير حبيب الله خان ددوري تر پاى پوري په شيرپور کې بندى و.

۱۴ ـ شير علي خان بارکزاي:

دا دسيستان د چخانسور د تنفذى او مخوري کورنۍ څخه و او دمشروطه غوښتونکو په ټولنه کې شامل وو او نوموړى په ۱۳۲۷ ق کال کې دکابل په شير پور کې بندي شو او د اماني په دوره کې ازاد شو،[23]

۱۵ ـ مولوي محمد مظفر خان مروت:

مروت، دلومړى اودريم په فتحى او ددوهم په سکون سره، د پښتو نخوا د بنو او ديره اسماعيل په منځ کې د پښتنو ديوي قبيلې نوم دي. هغه په انګليسي هندکې خپلي زده کړي پاى ته رسولي او دحبيبې په مدرسه کې درياضياتو او جغرافي داستاد په توګه موظف شوي، اودلومړى مشروطه غوښتونکو دټولنې غړي و چې په ۱۳۲۷ ق کال کې په شيرپور کې بندي شو. څوکاله وروسته په همدغه زندان کې په حق ورسيد.

۱۶ ـ حافظ عبدالقيوم :

دحافظ چې نورمحمد مجذوب ځوى او دملا جانداد توخي لمسى چې ډير ذوقه، اديب او شاعر شخص و دا هم په شيرپور کې بندي شو، ددې لپاره چې پلار يې د سردار نورالله خان نايب اسلطنه دحافظانو د ټولنې غړى و او د هغې په وړاندې د احترام او درناوي وړ شخص ـ دوه کاله وروسته له زندان څخه ازاد کړي شو.

۱۷ ـ مير زا عبدالرزاق:

دا دکابل ښار د نوي حمام د چهارستوق اوسيدونکي او د کابل دکوتوال د نايب ميرزا عبدالروف د ترور ځوى و او د ښه ليک او

[23] د ۱۴ څخه تر ۱۹ عدده پوری دمير قاسم خان دسند په قول او د ۲۰ څخه تر ۲۲ عدده پوری دغبار دليکني سره سم دي.

l Library

تکړه او ظریفو میرزایانو دډلي څخه و چې د امان الله خان غازي تر سلطنته پوري بندي پاتي شو.

۱۸ _ محمد حسین خان اڅکزایي :

دمشروطه غوښتونکو د ټولنې غړي وه، تکړه او روڼ اندی شخص و او کله چې امیر امان الله خان پاچا شو دارګ دزندان څخه ازاد کړي شو.

۱۹ _ نظام الدین خان ارغندیوال:

دا د رښتینو مشروطه غوښتونکو څخه و چې دامان الله خان تر سلطنته پوري په ارګ کې بندي پاتي شو، اوله هغي وروسته ازاد شو دې اصلا د امیر دځانګړو غلام بچه ګانو څخه و چې په اماني عصر کې د امنیي وزارت مدیر او له هغي وروسته په المان کې د افغاني سفارت سکرتر وټاکل شو.

۲۰ _ حاجی عبدالعزیز:

هغه په لنګ زمین مشهور و دکابل دمخورو او دلومړی مشروطیت دغړو څخه و چې د لږ وخت زنداني کیدو څخه وروسته ازاد کړي شو.

۲۱_ صاحب زاده عبدالله مجددی:

هغه د لږ بند وروسته وبخښل شو او ازاد شو.

۲۳ _ ملا فیض محمد کاتب :

دسعیدمحمد ځوی او دخداداد لمسی و چې دغزني دمحمد خواجه له هزاره وو څخه و. دسراج التواریخ لیکونکي او د امیرحبیب الله خان دسوانحو لیکونکې دي. هغه پوهه لیکوال، روڼ اندی ادیب او دلومړی مشروطه غوښتونکو له ډلي څخه و، په شیرپور کې بندي شو، مګر پدي خاطر چې امیر هغه دشهزاده توب له وخته پژانده او د

سراج التواریخ په لیکنه کې یې دنده درلودله، له لږ وخت وروسته ازاد شو.[24] هغه د زو کړي کال ۱۲۸۹ ق دي.

دهغه قلمي اثار:

کاتب په رښتیا سره پر کاره لیکوال او عالم تاریخ لیکونکي و چې د ۱۳۲۰ ق کال په شاوخوا کې د امیر له خوا د تاریخ لیکلو لپاره ګمارل شوي،ددربار اسناد اونور هغه کتابونه چې ورته پکاروو دده په واک کې ورکړشول، هغه یو پنډ کتاب په دوو ټوکو کې د(تحفه الحبیب) په نامه ولیکه چې د احمدشاهي دعصر ټولي واقعي یعني پېښې په کې وي چې د ۱۱۶۰ ق څخه را وروسته تر ۱۲۹۷ ق پوری وخت یې په بر کې نیوه، هغه ته دنده سپارله شوی وه چې د امیر عبدالرحمن خان دامارت د وخت پیښې د امیرحبیب الله دوخت دحالاتو په شمول دده تر خپل وخت پوري ولیکی.

کاتب دتحفه الحبیب دلیکني کار، چې دواړه ټوکه یې دده په خپل ښکلي نستعلیق خط په ملی ارشیف کې موجود دي، د۱۳۲۲ ق کال دشیوال په میاشت کې په ۸۸۵ مخونو کې دفل سکیپ په قطع پای ته ورساوه، چې دامیریعقوب خان د امارت په له مخته تللو او په ۱۲۹۷ ق کال کې دافغان او انګلیس ددوهمي جګړي په پای ته رسیدلو سره پای ته رسږي، او هغه په خپله امیر او دهغه د وخت مشهورو کسانو لکه سردار محمدیوسف خان د امیر دوست محمد خان ځوی، اږ قاضی القضات سعدالدین خان منشی محمدیعقوب او دوزیر اکبر خان منشی میرزا مومن چې تر دغه وخته ژوندی وو لیدلې وو او په حاشیو کې یې خپل نظرونه لیکلي دي. او پاتي

[24] دمیرقاسم مقاله

al Library

دکتاب لیکونکي ته خپلې اوریدني او لیدنې ویلي دي، او په ځینو برخوکې یې ځنیې اصلاحات راوستلي دي.
فیض محمد پدې کتاب کې ډیر پرکار ه لیکوال دی چې دهغه وخت د ادبي موازینو او دلیکوالي ددو دسره سم دپیښنو په لیکنه پیل کوی او کاه هم خپل اومه مواد د(کلک در رسلک) په نامه یادوي چې دغه عبارت د امیر پاملرنه ځانته اړولې ده او ددوهم ټوک د ۳۹ مخ په حاشیه کې یې په سره رنګ لیکلي دي:
" ماشاالله ! کاتب به این عبارت چقدر رعونت وخود نمای اظهارنموده اند !!" ددغه طنز ډوله کلماتو په لیکلو سره یې په هغو کلماتو خط کښلي او په " مذکور گردید"سره تصحیح کړي دي.
په هغه ځای کې چې یوله دغو انتقاد کوونکو څخه چې لوړه سویه یې نه درلوده او ګوت نیونه یې کړي وه ، کاتب دهغي په مقابل کې په قوت سره دربړي دمثال په توګه چې ددوهم ټوک د ۱۰۴ مخ پرحوا شیویا غاړو چې دعبارت لیکلو داوږدوالي او د کلام د اوږدوالي اعتراض شوي دي هغه لیکي: " معترضه جمله چې دظالمانو په صفتونو مشتمله او دستمدیده ګانو د مظلومیت متغمینه ده دتنبه په توګه لیکل شوي ده ځکه چې ځای مې مناسب ولید اوومي لیکله، اوږدوالي په کې نشته [25] په همدې ډول فیض محمد چې دغوا مو خلکو څخه وو او دربارته یې لاره پیدا کړې وه طبعي ده په نظرکې یې درلودل چې په خپل کلام کې ستمدیده ګان یا مظلومان تمثیل کړي،او خپل طبقاتي وجدان ته تسکین ورکړي، لکه څنګه چې مې دکاتب دمعاصرانو څخه اوریدلي دي، هغه پدې لاره غمونه ولیدل او څو کاله ووهل شو، لاکن امیر هغه پرې نښوده

[25] نایل .دکتاب جمله (۱) ګڼه اول دکابل چاپ ۱۳۵۷ ش کال.

او هدایت یې ورکړ، چې هغه په نورو طرزونو چې دسراج لتواریخ شکل یې ونیوه راواړ وي.
چې دتخفي او سراج تر مینځ زیاتره پیښې او لیکنې ګړي دي.
(۲) مګر سراج التواریخ:
چې دهغه دوخت دپوخوالي دکارونو او دژوندانه دتجربو څخه دي. د افغانستان ددولتي پیښود ثبتولو په برخه کې لومړني کتاب شمېرل کېږي، او دهغه نورو تاریخ لیکونکو لپاره چې غواړي خپل اثار دتاریخ لیکنې دنوو موازینو سره سم ولیکي، دمعلوماتو ډیره ښه سر چینه شمېرل کېږي، ددې کتاب خطي نسخه چې په ښکلي نستعلیق خط په خپله کاتب پاک نویسي کړیده دکابل په ملی ارشیف کې موجوده ده، دهغې لومړي او دوهم ټوک په سربي طبع په کابل کې په ۱۳۳۱ ق کال کې په ۳۷۷ مخونوکې خپور شویدي.
ولي دسراج التواریخ دریم ټوک چې د افغان او انګلیس ددوهمې جګړي څخه را وروسته یعنې د۱۲۹۸ ق کال څخه د را وروسته پېښو درلودونکي دي د امیر عبدالرحمن خان دامارت په دوره پوري اړه لري چې د۳۷۸ مخ څخه تر ۱۳۴۰ مخ پوري یعنې ټول ۸۶۳ مخونه لري چې په ۱۳۳۳ ق کال کې دهغه دچاپ کار د کابل په حروفي مطبعه کې پای ته رسیدلي دي.
دریم ټوک یې د۱۳۱۴ ق کال تر پېښوپوري رسېږي او چاپ شوي دي. لاپنځه کاله نورهم یعنې تر ۱۳۱۹ ق کال پوري لیکل شوي و چې چاپ نشو، په ۱۳۵۸ ش کال کې کله چې ځوی یې محمد علي دده پاتي ټوني لیکني اواسناد په ملی ارشیف وپلورل ، دڅلورسوه مخونو په شاوخوا کې د امیر عبدالرحمن دعصر تر اخیره پوري

l Library

دکاتب پر خپل قلم لیکل شوي وو چې اوس په ملی ارشیف کې خوندي دي.

څلورم ټوک: لکه څنګه چې دکتوربهروز په ۱۳۹۱ ش کال کې ماته په مسکو کې وویل کاتب خپل تاریخ د۱۳۰۶ ش کال یعنې اماني عصر تر اتـ کال پوري ولیکه، د امیر عبدالرحمن خان وروستي شپږ کاله او د امیر حبیب الله خان دامارت ټوله دوره په یوه ټوک یعنې ددری زره مخونو په شاوخوا دمیرزا محمد قاسم خان کابلی په خط او دپوهني دوزیر فیض محمد خان په فرمایش او دتالیف او ترجمې د رئیس هاشم شایق افندي په لارښوونه لیکل شوي او دپوهني په کتابتون کې موجود وو، چې د امیرحبیب الله خان دوژلو احوال یې هم درلوده، لاکن اوس نه شته.

همداراز پنځم توک:دا ټوک هم په خپله دکاتب په خط دي او دامان الله خان دسلطنت داتو کالو او دری میاشتو حالات په کې درج شوي دي او د عبدالغفور غرقه سره لیدل شوي و، چې ددغو دوو اخیری توکونو سر نوشت معلوم نه دی.

۳ _ فیضي از فیوضات

دا هغه کتاب و چې فیض محمد هغه په (۱۳۰۶ ش کال) په کابل کې د ایران مختار وزیر مهدي فرخ ته ورکړي و، ده په خپل کتاب کې د افغانستان سیاسي تاریخ (لومړي ټوک دتهران چاپ ۱۳۱۴ ش) له هغه څخه التقاط کړي، او ښکاره ده چې دداسي مطالبو درلودونکي دي چې فیض محمد هغه له خپلو یادداشتونو څخه لیکلي چې د افغانستان په داخل کې یې دهغه اظهارول نه غوښتل.

۴ _ تاریخ حکماي متقدمین از هبوطا دم تابعثت حضرت عیسی:

دپوهني وزارت په پریکړه درشدي ټولګیو لپاره په ۲۸۹ مخونو کې په کوچني قطع، دکابل چاپ ۱۳۰۲ ش کال.

۵ _ تذکرت الانقلاب :

دسقاو دځوی داړو دوړ او د اماني سلطنت د له منځته وړلو دورځو دورځینو پېښو څخه خپل دسترګو لیدلي حال د روزنا مچې په شکل لیکلي او هغه ګټور کتاب دي چې دکاتب د نورو پاتي شوو اثارو په جمله کې په ۱۳۵۸ کال کې د ملی ارشیف لپاره را ونیول شول او اوس هلته خوندي دي.

لکه څنګه چې مو پورته وویل: کاتب د امیر حبیب الله خان دعصر ټول احوال هم د۱۳۳۷ ق کال تر پایه پوري لیکلي و او د اماني دوري په لومړیو وختو کې هغه دفرمان په صادریدو سره چې اوس هم دهغه په اسنادو کې شته دیته وګمارل شو چې د اماني دوري پېښې هم ولیکلي او د بهرنیو چارو د وزارت څخه ورته سند ور کړ شوي و تر څو وکولي شي دارشیف اسناد وګوري.

دغه کاغذ هم دده په اسنادو کې موجود دي.

د اماني دوري ددربار وزارت د خطي مکتوب دیوي پاڼې څخه دا معلومه شوه، چې هغه دیوه هیئت سره په کتابت ټاکل شوي و، چې په هغې کې مولوي عبدالواسع کندهاري او بدري بیګ هم شامل وو چې دهېواد قوانین یې دشرعي موازینو سره برابرول (۱۲۹۹ ش کال).

دسقاو ځوی په ۱۳۰۸ ش کال کې کابل د شیعه مشرانو لکه: محمد علی جوارنشیر چنداولي، قاضي شهاب، خلیفه محمد حسین، استاد غلام حسین او فیض محمد په نامه فرمان صادر

Library

کړ، تر څو د ایزنګي ته ولاړ شي او د هزاره خلکو څخه دده په نوم بیعت واخلي. ددې لپاره چې هزاره خلکو د بچه سقاو تقلب ونه مانه، او دغه ډله دبیعت د اخستلو پرته کابل ته راستنه شوه، دسقاو ځوي په قهر شو، او د ټکولو لپاره یې ددغه بیچاره ګانو د وهلو او ټکولو امر ورکړ، چې فیض محمد هم ددغه وهلو څخه ډیر سخت ناروغه شو. او لدغه درد څخه په کابل کې له دې دنیا څخه سترګې پټې کړې، په داسې حال کې چې د پنځه زره پاڼو په شاوخوا کې چاپ او ناچاپ پاڼې یې دهېواد په تاریخ کې لیکلې، د مشروطیت په غورځنګ او دلیکوالي په دنده کې یې ربړونه او تکلیفونه لېدلي، او د وحشیانه وهلو ډبولو د ډیر تکلیف په لیدلو سره له دې نړۍ ولاړ. د(۱۳۴۹ ش کال د روژې ۱۶ دچارشنبې ورځ یا ۱۳۰۸ ش کال).

۲۴ _ امرالدین خان:

یوله هغه شکمنو کسانو څخه چې دمشروطه غوښتونکو د افغاني او هندي ډلو تر منځ یې کار کاوه د غبار په قول [26] امرالدین او د محمد حسین په وینا یې امرالدین نوم درلوده، هغه دپېښور په پولیسوکې مامور و، او د جرم دکولو په سبب هغه لدغه ځای څخه افغانستان ته راوتښتېده،

او په جاسوسي، مخبري او فساد پیشګي یې شروع وکړه، په اماني عصر کې د جنوبي (نني پکتیا) حاکم اعلی وټاکل شو.[27] او هلته یې هم په بدې اخستلو او نورو بدو اعمالو لاس پورې کړ، او دخلکو په عمومي غونډو کې یې دشریعت په ځای قانون معرفي کړ چې په

[26] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹

[27] افغانستان در مسیرتاریخ ۷۱۹

دغه سبب د پکتیا خلک را وپارول شول، [28] او ویل به یې: چې اوس د شریعت وخت تیر شوي دي اوس د قانون وخت دي [29] نو همدغه و چې دملاي لنګ یعنې ګوډ ملا په مشري په پکتیا کې په ۱۳۰۳ ش کال کې عمومي قیام پیل شو.

دغه شکمن فاسد او بدشخص د ۱۳۰۷ _ ۱۳۰۸ ش کلونو په اغتشاش کې د بچه سقاو دعمالو او ګمارل شوو کسانو غړې شو، تر څو چې په ۱۳۰۸ ش کال کې اعدام شو.

۲۵_ حاجی محمد اکبر یوسفي:

دا د کابل د روڼ اندو څخه و او په ۱۳۳۲ ق کال کې د ماشین خاني د تحویخانې لیکونکي و چې په لومړي مشروطیت کې بندي او ژر بېرته خلاص کړي شو، او په اماني عصر کې د افغاني قونسل په توګه په بمبې کې یې په ۱۳۰۱ ش کال کې دنده درلوده او له هغې وروسته د سرحدونو رئیس او په هندکې وکیل التجاره و.

د۱۳۰۸ ش کال په لومړو دور کې یې د نادر خان سره کار کاوه، سردار محمد هاشم خان په لومړي کابینه کې څو میاشتې د سوداګرۍ وزیر و.

ددې لپاره چې رازونه یې پټ و نشو ساتلای، نوله څو میاشتو وروسته له کابینې څخه وویستل شو او په کور کښېنول شو، تر څو چې د ۱۳۲۰ ش کال څخه را وروسته د مشرانو دشورا غړې شو.

د۱۳۴۵ ش کال په شاوخوا کې په کابل کې مړ شو، او د سواتو د تطبیق کتاب چه یې د ۱۳۴۲ ش کال دقوس یا لیندي په میاشت کې د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ شوي ده.

[28] همدغه اثر ۸۰۵

[29] همدغه اثر ۷۱۷ او دمحمد حسین انقلاب ۱۵۵

l Library

۲۶ _ میرزا محمد حسین:

دا په راقم اچکزایي مخلص او د کوتوالي لیکونکي هم غبار په قول ددې ټولنې غړي و. چې بندي شو او په ۱۳۳۵ ش یا ۱۹۱۴ م کال کې په زندان کې مړ شو دده داشعارو بیلګې په سراج الاخبار کې موجود دي.

۲۷ _ احمد قلي خان:

د چنراولو قز لباش او دستاره دولت (مخابراتو) مامور چې دا هم دغبار له قوله پیژنو.

۲۸ _ عبدالوهاب خان:

دغبار په قول د بلخ د مزاري کندک کرنیل.

۲۹ _ میرزا غیاث ا لدین:

د کابلي مستانشاه ځوي چې پلار یې متصوف شاعر او د اشعارو ددیوان خاوند و، هغه ددوو وروڼو سره تر اماني دوري پوري په شیرپور کې بندي پاتي شو(میر)،

۳۰ _ ملا عبدا لحق:

ارغندیوال په اماني عصر کې د حبیبي د ښوونځي ددینیاتو استاد او د لومړني ښوونځي د څلورم او پنځم ټولګیو ددینیاتو د سلسلې مولف او هم د مشروطه غوښتني روڼ اندي عالم و، چې تر اماني عصره په شیرپور کې بندي پاتي شو، (مسیر).

۳۱ _ مولان خان:

بدخشاني چې د فرقه مشر دمحمد اکلیل خان مشر ورور او د مشروطه غوښتونکو د روڼ اندو څخه و، او په شیرپور کې بندي پاتې و، چې د اماني دوري په پیل کې خلاص شو، ورور یې محمد اکلیل خان د مزار شریف فرقه مشر د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ

کنې د مزار شریف په دهدادي کې ونېول شو او دسقاو دځوي دګمارل شویو کسانو په حکم ووژل شو. (مسیر).

(۵)

ددربار غلام بچه ګان

لکه څنګه چې د بهیقي په تاریخ کې لولو: دکور (سرایې) غلامان، ددربار نیمه پوځیان چې د شخص سلطان او شاهي حرم په خدمت او ساتنه بوخت و، ټاکلي تشکیلات یې درلودل. او د فخر ډک لباسونه یې اغوستل، چې د غزنوي عصر دهلمند دلشکري بازار د قصر په پاتي شونو چې په دیوالونو یې ددغې ډلې ځینې شکلونه پاتي دي،

په را وروسته وختونو کې تر احمد شاهي دوري پوري دغلامانو دغه ډلې دشاهي غلامانو، په کور کې پیدا شوي غلامانو او دکور غلام.[30] او په داسي نورو نومونو د فارسي او خراسان په دربارونو کې موجود و چې الفستون ددوې شمېر دسدوزو په دوره کې د قولاراقاسیان خاص تر مشري لاندي دیارلس زره تنه ښيي،[31]

د غلام بچه، جوړښت په خپله د افغانستان ددري ژبو جوړونه ده او ما په پخوانیو متنونو کې دهغي استعمال لېدلي ندي، دغلام کلمه هم دلته د (برده) یعني (مریې) معنې نلري، بلکه غلام په عربي ژبه کې هغه چا ته ویل کېږي چې تنکي او نوي ځوان وي او بروت یې

[30] محمود المنثي. تاریخ احمد شاهي ۱ _ ۱۹۷ او ۲۰۰

[31] سلطنت کابل ۲ _ ۲۳۴ ترجمه پښتو. د کابل چاپ ۱۳۶۱ ش کال

l Library

نوی راغلي وي او همداسي معمول و او په قران شريف کې هم دي معني راغلي دي.

غالبا چې د احمد شاهي عصر څخه را وروسته دغي کلمي په دربار کې رواج پيدا کړ او هغه چا ته ويل کېدل چې د شاهانو په دربار کې يې د چارو سمبالښت او پيش خدمتي دندي اجرا کولي.

امير عبدالرحمن خان دهېواد دمتفيذينو د قبايلو د مشرانو او مخورو ځامن په خپل دربار کې د غلام بچه ګانو) په ډله کې داخلول، ددې لپاره چې ددغو مشرانو او مخورو زامن په دربار کې د يرغمل په ډول وي، تر څو چې پلرونه او دهغوي خپل خپلوان د مرکز د ا طاعت څخه سر غړونه ونکړي، دوهم دا چې دغه خانزاده ګان دلته د اسي وروزل شي چې د خانانو او مخورو په ادابو پوهه شي، نوي ژوند سره اشنا او دسواد خښتنان شي، او په راتلونکي کې د هېواد په درد، دواشي. دغه ځوانان چې زياتره يې پې مخي او ښکلي و، او په دربار کې هم په ناز او تنعم کې ساتل کېدل، نو پدغه اساس د هغوي پلرونو ددغه حالت دقبلولو څخه سر غړونه نه کوله، او هم په خپله دغو ځوانانو د دربار دعيش او نوش سره له بلديدو وروسته نه غوښتل چې له دربار څخه جلا شي.

غلام بچه ګانو د شاهي ارګ په داخل کې ددربار دامنيت. دشاه او شهزاده ګانو د خوړو او لباس د ترتيب او شاهي حرم دندي په غاړه درلودي. نو پدي اساس ددربار او حرم د خلکو څخه د قدرت د خلکو او ددولت دغړو او شهزاده ګانو سره اشناو، چې په پاي کې کار پوهه هوښيار او تنظيمونکي اشخاص تري جوړيدل، او د همدغو عناصرو څخه و چې کله کله به ددربار د شاغا سي ګري (د شاهي حرم او در بار د چارو کرده ګی) درجي ته هم رسيدلي، کله د

امير حبيب الله خان د شاهي حرم شاغاسي نيک محمد خان ګرديزي.

د لومړي مشروطيت د غورځنګ د پيل څخه ددې تولنې د مخکښانو نظر در باري ځوانان (غلام بچه ګان) ځانته راجلب کړي و.ځکه پدغه ډله کې با درکه او پوهه عناصر او د سياسي شعور درلودونکي شامل و، د ١٣٢٧ ق کال د صفري د مياشتي په نيولو رانيولو کې ددې روڼ اندو او ناکامو ځوانانو څخه څو تنه ووژل شول، ددوهم مشروطيت په وخت کې د حالاتو په بدلولو، د امير حبيب الله په وژنه، او کله د امان الله خان پشان د روڼ اندي شهزاده په تخت کښناستلو او د هېواد د ازداي د بيرته تر لاسه کولو په کار کې يې هم پوره لاس درلوده. او محمد ولي خان د همدي ډلي مشر و چې د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره ازادي د حاصلونکي دغازي امان الله خان له خوا د ا فغانسان د ګرځنده اوځانګړي سفير په توګه اروپا او امريکا ته واستول شو. (١٢٩٨ ش کال دوري٢١). له هغي وروسته په ١٣٠١ ش کال کې د بهرنيو چارو وزير او په ١٣٠٢ ش کا ل کې د حربي وزير او په ١٣٠٦ ش کال کې اروپا ته غازي امان الله د سفر په وخت کې دسلطنت د مقام وکيل، او د انګريزانو په ضد د هېواد پالني فعال غړي و، چې په ١٣٠٨ ش کال کې د نادر شاه په امر محاکمه او اعدام شو.

د غلام بچه ګانو له دغي ډلي څخه ډير مشهور ملکي او نظامي اشخاص رامنحته شوي دي، چې د اماني دوري په پېښو کې يې پوره ونډه درلوده، شهزاده امان الله خان او عليا حضرتي سراج الخواتين ملکي (مورثي) د امير حبيب الله خان په عصر کې اکثر دغه سياستمداره غلام بچه ګان د خپلو طرفدارانو او اړوندانو په

l Library

کړی کې شامل کړي و، چې ددغه امیر د وژلو په پېښو او دغازي
امان الله په تخت کېنناستلو کې لاس درلودلي و، د همدغه
سربښندونکو ځوانانو له ډلي څخه و چې په لومړي مشروطیت کې یا
ووژل شول او یا هم بندیان شول.

بنا کردند خوش رسم به خاک و خون غلطیدن
خدا رحمت کند ان عاشقان پاک طینت را

۱ _ جوهر شاه غوربندي:

دربښتینو او هېواد دوستو څخه و چې اصلا غوربندي و، چې په
هماغه لومړي ورځ په جلال اباد کې د دربار په د ننه کې د امیر په
امر د تفنګچي پواسطه اعدام شو. وایي لکه څنګه چې امیر د ژوند
په وروستیو شیبو کې هغه ته نمک حرامه وایه، هغه ځواب ورکړ:
" ما د افغانستان ددي غریبو خلکو نمک خوړلي دي، او دې خلکو
ته به د ژوند تر اخره وفادار پاتي شم او پدې وفاداري کې خپل ځان
قربانوم."

په المان کې افغاني محصل چې وروسته بیا په ۱۳۲۹ش کال) کې
د فوایدعامي وزیر شو دیپلوم انجینر محمد اکرم پرونستا وویل:
چې د تحصیل په وخت په برلین کې د ۱۳۱۰ ش کال په شاوخوا کې)
د شجاع الدوله خان غوربندي (پدې کتاب کې دې دوهم مشروطیت
ته مراجعه وشي) چې په برلین کې اوسیده ورغلم، دده په خونه کې
دیوه ځوان عکس لېده کېده، ماتري پوښتنه وکړه چې دا څوک دي؟
شجاع الدوله وویل: دادې دکاکا دشهید جوهر شاه عکس دي.
هغه څوک چې د مشروطه غوښتني په لومړي غورځنګ کې قربانی
شو، لاکن ما په خپله دغه ګوته (دښي لاس د شهادت ګوتي ته په
اشاري سره) دهغه د ویني بدل د امیر څخه واخست.

دا مشهوره خبره ده چې د لغمان په کله ګوش کې د امیر حبیب الله
خان قاتل هم ددربار د فعالو غلام بچه ګانو څخه همدا شجاع
الدوله و، چې د امیر په وژلو سره یې دسسي د جلال اباد د حالاتو او
دمعین السلطنته سردار نور الله خان د امارت ددعوا اطلاع په کابل
کې شهزاده امان الله خان ته ورسوله. او د اماني تخت دنیولو په کار
کې یې فعالیتونه وکړل، او دغازي امان الله خان پر تخت د
کېنناستلو وروسته، په ۱۲۹۸ ش کال په لومړني کابینه کې د
امنیي وزیر. وروسته په ۱۳۰۰ ش کال کې د هرات د تنظیمد هیئت
رئیس، او له هغې وروسته په ۱۳۰۳ ش کال د کب په میاشت کې
په لندن کې د افغانستان مختار وزیر و.

چې په ۱۲۰۸ ش کال کې د اماني دولت د له منځه تللو وروسته
برلین کې اوسیده، او په هماغه ځای کې مړ شو.

۲ _ لعل محمدخان:

داد خاصو غلام بچه ګانو په ډله کې د پخواني خزاندار د جان محمد
خان کابلي ځوي و چې په جلال اباد کې ددري تنو نورو مشروطه
غوښتونکو سره ددرباریانو پلاس اعدام شو.[32]

۳ _ محمد عثمان خان پرواني:

د محمد سرور خان پرواني ځوي چې ددربار دخاصو غلام بچه ګانو
غړي او د لومړي مشروطیت د فعالو غړو څخه یو تن و. او په جلال
اباد کې توپ خولي ته وتړل شو، [33] دده پلار سرور خان د امیر
شیرعلی خان او امیر عبدالرحمن خان ددربار دغړو څخه و[34] هغه د

---

[32] میرقاسم خان او غبار
[33] میر قاسم خان او غبار.
[34] همدغه ماخذ.

l Library

محمد ایوب خان کندهاري سره هند ته دتېښتې او په بهرنېو جریدو کې د مشروطه غوښتونکو د سرګذشت د خپرولو لپاره په سرحد کې ونېول شو او امیر ته راوستل شو. امیر په قهر شو او عثمان ځواب ورکړ:

" ځما د مرګ یا وژني تکلیف له څو دقیقو څخه زیات ندي، لاکن ستاسو محاسبه دایمي ده، ما نه غوښتل چې تاسو و وژنم بلکه غوښتل مو چې افغانستان اصلاح کړو." [۳۵]

۴ _ محمد ایوب خان کندهاري:

دا د تاج محمد خان پوپلزایي ځوی و کوم چې دکندهار دکابل بازار دیحي خان په کوڅه کې او سیده، دغه شخص دسردار ایوب خان سره یو ځای هند ته فراري شو،

او له هغې وروسته بیرته هېواد ته راغي دده ځوي ایوب د یوڅه وخت لپاره د چغانسور سرحدار او له هغې وروسته د حضور غلام بچه و، بیا د مشروطیت دقضیي دکشف نه وروسته د محمد عثمان سره یو ځاي د جلال اباد څخه دهند خواته حرکت وکړ په لاره کې ونیول شول او دواړه په جلال اباد کې د توپ خولې ته تړل شول [۳۶]

د محمد ایوب یو ورور چې محمدعیسی نومیده او د میمنې د ګرزیوان حاکم و د لومړی مشروطیت په دې قضیه کې لاس درلوده، چې بندي شو او په زندان کې مړ شو.

۵ _ پاچا میر خان:

هغه د لوګر او سیدونکي او د وزیرو د قوم د خانزاده ګانو څخه د حضور غلام بچه و، چې له همغه وخت څخه یې د شهزاده امان الله

[۳۵] همدغه ماخذ.

[۳۶] میر قاسم خان او غبار

خان سره نزدی اړیکي درلودلې، دلومړی مشروطیت په غورځنګ کې د اماني دوري تر پیل پوري (۱۲۹۸) په ارګ کې بندي و، کله چې ازاد شو، د اماني دربار نزدي شخص شو، او د ډیر وخت لپاره د لوګر حاکم و، ده ددربار د خدمت کولو دسر پرستي او دولت ته د اطلاعاتو د رسولو دندی په غاړه درلودي. [۳۷]

دری تنه ۶، ۷، ۸ :

د دغو وینبو ځوانانو له ډلي څخه د غونډي مشر محمد ولي خان، میرزمان الدین خان بدخشاني او شجاع الدوله غوربندی هم و چې بندیان نشول لاکن په دوهم مشروطیت کې ددوې ونډه ډیره مهمه وه چې په راتلونکي کې به معرفی شي.

(۶)

الف: د مشروطه غوښتونکو دلومړي ډلي یا د تولني مرامونه

د افغانستان دمشروطه غوښتونکو ډلي (تولني) یا دملت سر ښندونکو په ظاهره کوم ځانګړي او لیکلي مرامنامه نه درلوده، او یا دا چې موږ ته نده را سیدلې.

کله چې به یونوی غړي په دې ډله یا تولنه کې شاملیده، په یوه فرعي او محدوده کړی کې د هغه اعتماد والي دهغه د اهلیت سره په نظر کې نیول کېده د هغې وروسته نوموړي ته په همدې کوچنې

[۳۷] میر قاسم خان او غبار

l Library

ډله یا کړی کې په قران عظیم او توري سره قسم ورکول کیده، او
هغه دا لاندي غوره مرامونه په ځان منل:

۱ _ د اسلام د اصولو او د قر ان عظیم د تقدیس اطاعت او د ټولو اسلامي احکامو منل.

۲ _ د ملي حقوقو د لاس ته راوړلو او د ملت دا ستازود نظر لاندي د حکومت، د رژیم مشروطه کولو، د ملي حاکمیت او د قانون د حکم د تامینولو لپاره همیشني او دوامداره کوښښ.

۳ _ د ژوند د چارو په سموالي او د بدو او ناوړو عادتونو څخه په لري والي او یا ورته په بد ویلو باندی د خلکو د تلقین کولو په لاره کې کوښښ کول.

۴ _ د افغانستان د ټولو قبیلو او قومونو تر مینځ ښه تفاهم او پخلاینه، او دملي یو والي ټینګښت.

۵ _ د سولي او پخلاینې له لاري د ملت د اصلاح کولو په لاره کې کوښښ نه دا چې د زور او د وسلي په استعمال سره .

۶ _ د خلکو د ویښولو د وسایلو د مطبوعاتو د ښوونځیو او د پوهني عامول.

۷ _ د خلک و د ازادو انتخاباتو له لیاري د ملي شورا د مجلس (جرګي) جوړول.

۸ _ د افغانستان د ازادي او سیاسي استقلال حاصلول، او د بهرني نړی سره د اقتصادي او سیاسي اړیکو پراختیا، (ځکه په هغه وخت کې د افغانستان امیر مکلف و چې د برتانوي هند له دولت پرته د نورو دولتونو سره سیاسي اړیکي ونلري).

۹ _ د ټولینز عدالت او مساواتو د اصولو ټینګښت.

۱۰ _ د صنعت او حرفت (کسب) څخه دنوي مدنیت اساساتو پراختیا، د اوبو او برښنا او نورو سر چینو، دښارونو اونورو ودانیو جوړول.

دغو لسو مبداو ته هغوي په قراني تعبیر سره (تلک عشره کامله) ویل. ددې ټولني مخکښانو دا عقیده درلوده چې تر خپلي وسي دسولي، سلم او د خیر غوښتني دتلقین له لیاري خپل مرام مخ په وړاندي بوزي. او د وخت امیر دپوهني عامولو، ددولتي چارو د اصلاحاتو قبلولو او د ظلم، زور او استبداد له مخته وړلوته تشویق کړي، او خنډونه د ښه او خیر په فکر کولو او د امنیت په ټینګښت سره له مخته یوسي، او پدغه لاره کې لږه ځاني قرباني ورکړي. ځکه د هېواد د ځوانانو په منځ کې روڼ اندي، فهیم او پوهه کسان کم و، او دغه هر ،وه یو قیمت یا بیه درلوده، نو پدي اساس د ځاني تلفاتو څخه مخنیوي کول او د احتیاط څخه کار اخستل عبدالجلال خان او بـا بـا عبدالعزیز خان کندهاری څخه اوریدلي و، چې د شهید مولوي عبدالواسع او عبدالرحمن لودین خبری هم هغه تاییدولي.

ب : د مشروطه غوښتني د ټولني نښان یا سمبول

د افغانستان د مشروطه غوښتونکو ټولنه چې دملت د سر ښندونکو په نامه هم یاده شویده. کوچني فرعي جرګه ګي یا کړی درلودي او په کلی توګه د تولني ټول غړي یې نه پېژندل، هري فرعي جرګه ګې یو مشر در لوده، او د هغوي دغه غونډي هم ددغو جرګه ګیو د غړو په کورونو کې په پټه توګه جوړیدي. کله چې د جرګه ګی غړي سره راټولیدل، او په خبرو اترو یې پیل کاوه قران عظیم یې په خپل منځ کې ایښود. چې په هغه باندي یو قلم اوتوره هم وه. . د ټولنې دغه نښان د بترک علامه اُو د اسلام ددین او د قران عظیم د لاربښوونو اُو

احکامو قبلول دي او د هېواد د استقلال د لاسته راوړلو لپاره پرتوره تکيه کول وو او قلم د پوهې غوښتنې او د پوهې خپرولو او عامولو نمايندګي کوله چې دغه دواړه يې د قران شريف په وجو د سره بترک کول.

دغه نښان دغازي امان الله خان د تخت کښناستنې څخه را وروسته د پوهنې وزارت لپاره وټاکل شو، تر څو د هېواد د سر ښندونکو او د پخوانيو مشروطيت غوښتونکو د هېواد غوښتنې د مرام ادامه وي.

د پوهنې وزارت رسمي ليکونو (مکتوبونو) او خپرونو د يو څه وخت لپاره دغه نښان وساته، او د (معرف معارف) يوي مياشتني خپرونې هم تر څو کالو پوري دغه نښان درلوده، او حتی چې د پوهنې دزده کوونکو د ځانګړي خولۍ لپاره هم د قلمي (رصاص) له مخې نښان په همدې شکل جوړ کړي و.

دغه نښان د (نظامنامه نشان های دولت عليه افغانستان) د برلين چاپ ۱۳۴۱ ش کال په کتاب کې داسې راغلي دي:

د غنمو د وږو په يوه دايره کې چې پورتني برخه يې خالي ده يو مستطيل شکله کتاب دي چې لانديني پښتي يې دليدونکي خواته ده دهغې د ښي خوا په اخرني برخه کې هغه توره پرته ده چې د لاسی (دستی) برخه کې د کتاب په لانديني برخه پرته ده، او دکتاب په بهرني کينه زاويه باندې يوه مشواني ديوه وزر (پر) لرونکي قلم سره ليدل کېږي.

نوموړي نښان د پوهنې په لومړي، دوهمه او دريمه درجه دولتي نښانونو باندې هم رسم کيده، چې ځنې وخت يې يوازې قلم او کتاب رسم کړي چې توره يې د هغې څخه لرې کړې ده او دا د هغه

کسانو کار و چې هميشه يې د خپلو سپرو او پخوانيو کسانو ملي شعاير او دودونه که څه هم ګټور و په خپل ټيټ سر سره يې له مخته يوړل او دتير وخت سره يې خپلې مسلسلې اړيکې شلولې دي.

ج : ايا د مشروطيت غورځنګ يو ملي اوهېوادني غورځنګ و؟

موږ پدي رساله کې د مشروطيت په غورځنګ کې د هندي ښوونکو ونډه په جلا فصل کې تشريح کړي ده، موږ بايد د هندي مسلمانانو د ا خلاص نه ډکي هلې ځلې د پوهنې په پراختيا او د نوو افکارو په تلقين کې هيري نکړو، لکه څنګه چې ځينو بهرنيو ليکوالو او دهغوي څخه په تقليد سره ځينو کورنيو خلکو داکتر عبدالغني هندي د مشروطيت د غورځنګ موسس او مشر ګڼلي دي. چې دا خبره دمنلو وړنده، ځکه نوی فکر او د نوی مدنيت د ګټور اساس اقتباس د ډيرو کلونو څخه مخ کې وجود درلوده،لکه چې د سيدجمال الدين ا فغاني فکري غورځنګ له همدي ځايه د هند، ايران، عثماني او عربي هېوادونو تر خپور شوی و او بيا د امير شير علي خان د عصر غورځنګ او دکابل شمس النهار د جريدي خپريدل چې ديرش کاله مخ کې د نوموړي ډاکتر د راتګ څخه کابل ته زموږ ددې مدعا ښه شاهد دي. او له هغې څخه وروسته په ۱۳۳۳ ق کال کې د افغانستان د سراج الاخبار د ټولني جريدل دا په ثبوت رسوي، چې دغه غورځنګ په خپله په افغانستان او د خلکو په افکارو کې سوابق درلودل.

د افغانستان خلک دلومړي مشروطيت غورځنګ نه مخ کې چې د څوارلسمی هجری پېړی د لومړی څلورمي په پای کې رامنځ ته شو، د نړی د ډيری لوی استعماری قوي يعنې د بريتانيا د امپرا طوری سره په خپله خاوره کې دوه ځله لاس او ګريوان شول، او په

al Library

دغـو دواړو دفـاعی جگـړو کـې بريـالي راووتـل. تـر څـو چـې نـړی خوړونکي دښمن يې له خپلې خاوری څخه وشاړه. ايا د هېواد څخه دغه ډول بريالی او په ميړانه دفاع د سياسي بيداري او دحالاتو (واقعي) درک څخه پرته ممکنه وه؟

د مشـروطه غوښتونکـو دټولنې نښـان چـې وروسـته د افغانسـتان د پوهنې رسمی نښان شو.

پداسي حال کې چې پدغه دواړو جگړو کې له ۱۸۳۹ م کاله څخه تر ۱۸۸۰ م ته له پوري ځلوينښتو کالو په موده کې نه کوم پردي او يا هندي سړي لکه داکتر غنی په افغانستان کې و اونه دهغه وخت په ساقطو حکومتونو پوري مربوط دداخلي اجالو نه کوم سړی، (امير دوست محمد خان او امير شيرعلی خان) اونه دغو خلکو زموږ د هېواد خلکو لوري ورکونه او سازمان ورکونه په غاړه درلوده او ما څو خلی ويلي دي او بيا هم وايم: چې د هېواد څخه د دفاع يا ساتني دروند بار يا پيتی يوازي اويوازي د افغانستان د کليوالو، کسبگرو او بزگرو خلکو يعنې د افغانستان د عامو خلکو په اوږو پريوتلی و:

نـازم بـه بـازوی کـه کشـرانج بيشـمار
تنها هم اوست منجی اين سر زمين خويش

پـدي ځـاي کـې بيـا د خبرو سر خـدای بخښلـي ميرقاسـم خـان تـه وربريږدو. چې دمشروطه غوښتونکو سره ملگری اوبندي هم و. هغه وويل:

" په هغه وخت کې د څو تنو پر ته چې هغه هم د گوتو په شمار وو نو نور خلک ددې کلماتو لکه ديموکراسی او مشروطه سره بلدنه وو. دهمدغه روڼ اندو او درديدلو کسانو يوې ډلي د همدغي مفکوري

د پرمخ بيولو لپاره ټولني جوړې کړي وي. ددې لپاره چې ددغه ټولني تکـړه کسـان د حبيبـيـه دښـوونځي اسـتادان وو. او ددغـه ښوونځي عمومي سر پر ست ډاکتر عبدالغنی و نو داسي گمان کيده چې دغه مفکوره د ډاکتر عبدالغنی د فکر څخه را پيدا شويده، نو پدي اساس يې د مشروطه غورځنگ بنديانو ته د ډاکتر عبدالغنی دفقري بنديان ويل، او کوم وخت چې به مشروطه بنديان د پوښتني لپاره غوښتل کېدل نو غږ به يې کاوه چې د ډاکتر غني د فقري بنديان راو غواړي!

يوه ورځ د زندان نفر کوټه خلاصه کړه او غږ يې وکړ چې د ډاکتر غني د فقري بنديان دي بيرون ته راشي، هغه څو تنه چې پدغه کوټه کې و بيرون ته راغلل، مير احمدخان کندهاري چې په کاکا مشهور و هغه هم پدغه کوټه کې و د هغه څخه يې پوښتنه وکړه چې ته هم د ډاکتر غني په فقره کې شامل يې، هغه پداسي حال کې چې ډاکتر غني هم پدغه خونه کې ورسره و ډيري سختي ښکنځلي وکړی چې د ډاکتر غني داسي او هغسي، زه په خپله فقره کې بندي يم."

ميرقاسم وويل:

دکاکا خبره رښتياوه، ځکه دغه فقره يعنې لومړي مشروطيت د ډاکتر غني سره هيڅ اړيکي نه درلوده، ددغه غورځنگ ځوانان زموږه خپل پوه خلک و لکه د کاکا سيداحمدخان پشان يو شمير پوه او د حساب خلک په کې شامل و نو په دي خاطر دغه غورځنگ يو ملي او هېواد ني حرکت (غورځنک) و.

مير صاحب زياتو ي چې :

" دا څويم ځل دي چې ځينو خلکو په افغانستان کې دمشروطه غوښتني دلومړي غورځنگ په باره کې مطالب ليکلي دي: چې

al Library

ګوندي دغه سياسي، مترقي او افغاني غورځنګ ديوه پردي تن د افکارو څخه رامنځته شوي دي، او ددې هېواد علمي، روڼ اندى اوتکړه کسان او هېواد غوښتونکي صديق او رشيد افغانان دي ديوه بهرني د لاس الـه وي... ښايي ددغو ليکوالو په نظر دا ډېره عجيبه او غريبه راغلي وي چې دغه ډول روښان او مترقي افکار دي پدغه راز تورتم او د ظلمه ډکه فضا کې ددې خاوري د زامنو د مغزو څخه راسر شوي وي، لاکن د تاريخ په شهادت په هر عصر او وخت کې زموږ پدي خاوره کې داسي فکر مندانو ښتګر انسانان موجود و چې د پوهي او علمي مقام له نظره بايد هغوي په وجود افتخار وکړو..." [38] دا هغه څه و چې د خداى بخښلي مير قاسم خان له وينا څخه مو دلته رانقل کړل مګر ددې کرښو ليکونکي. په ځانګړی توګه پدي برخه کې د خپل تره ځوى او استاد د مولوي عبدالواسع شهيد څخه چې د لومړی مشروطيت د بنديانو له ډلي څخه و مي داسي واوريدل چې ددې ټولني دکندهاريانو لومړني غونډه، يعني مولوي واصف او دده د کورني غړی د کاکا سيداحمدخان سره د کوټي ملګرې و دغه خونه په شاهي مدرسه (چوب فروشي) کې د دغې مدرسي په مدرس مولوي عبدالروف خان پوري اړه درلوده چې په هغه وخت کې د هغه دوه ځوان زامن د عبدالواسع او عبدالرب په نومونو هم په هغه ځاى کې اوسېدل او د لومړی مشروطيت د لومړني غورځنګ طرحه په همدغه ځاى کې برابره شوه، او دا هغه وخت و چې تر دغه وخته ډاکتر غني افغانستان ته نه و راغلى، له دغې وروسته دغې مفکورې د حبيبي دارالعلوم ته هم نفوذ وکړ، او استاد مي داهم ويل : چې ما ډاکتر

[38] د مير قاسم خان مقاله،

غني په خپلو سترګو نه و ليدلی، تر څو په زندان کې مې د هغه سره وپېژندل. د هغه په وينا : ډاکتر غني انګليس مشر بې شخص و چې د انګريزی ژبي او د هغه علومو پرته چې په لندن کې يې زده کړی و، د ختيځو ادبياتو، سقافت او علومو څخه په نور هېڅ څه شي هم نه پوهېده، او په ماته او ډېره بده فارسي ژبه يې خبرې کولی، او انګليسي ژبه يې د اردو ژبي څخه هم ښه او روانه زده وه.

بل سړی چې د يوه څه وخت لپاره په کندهار کې و او ځما استاد و (۱۳۰۴ش) کال په شاوخوا کې و دا په کريټ متخلص عبدالرحمن لودين دی، دا تندمزاجي او راستکاره ځوان و، دا د کوچنيتوب څخه د خپل پلار د کاکا سيداحمدخان پواسطه د مشروطه غوښتونکو د لومړی ټولني د غړو سره يو ځاى اشنا او ددوهم مشروطيت روح او زړه و. هغه ځوان چې په شور بازار کې يې د امير حبيب الله خان په موټر دتفنګچي ډز وکړ، او دخداي بخښلي عبدالهادي داوی سره يو ځاى بندی شو هغه هم دا ويل چې : د لومړی مشروطيت دافغاني ټولني لوي مشر مولوي واصف دي چې کبريټ دهغه څخه په کوچنيتوب کې درس لوستلي و، او دحبيبي په ښوونځي کې دهغه د ادبياتو استاد و.

هغه دريم سړی چې دمولوی عبدالواسع او کبريت دغه قول او وينا يې تائيدوله، خداى بخښلي بابا عبدالعزيز دی، چې زه دکندهار په طلوع افغان کې ځلو کاله دهغه مرستيال وم، هغه چې دمشروطيت په دوارو غورځنګونو او دروڼ اندو او وينښو ځوانانو په ټولنو کې ګډون درلوده، په صراحت سره ويل چې ددغو دوارو غورځنګونو رامنځ ته کوونکی، پر مخ بيونکی او دوام ورکونکي موږ په خپله افغانان وو او هنديانو هم يوه ځانګړی فرعي کړی درلوده چې د

افغانی مرکزی جرګي سره يې اړيکي درلودی، ولي دکار رشته او عمومي لارښوونه دافغانانو پلاس او واک کې و، ځما دغه ټولي اوريدني هم دخداي بخښلي مير قاسم خان دهغي وينا صدق کوونکی دي چې دمشروطه غوښتني غورځنګ يو خالص ملی او افغانستانی غورځنګ و نه دا چې دنورو او پرديو پواسطه برابرشوی او يا تلقين شوی وی.

l Library

٧ څپرکی

دهندی ښوونکو ونډه (داسلام سرښيندونکی)

وارسيديم بجايی من وخاطر در عشق
که بود بلبل وپروانه نصحيت ګر ما

په لومړی مشروطيت کې خون ګرمه ځوانانو، تندرو او راديکالو اشخاصو وجود درلوده، چې دهغوی لارښوونکي او رهبران دمعتدل فکر او احتياط خوښونی درلودونکی وو. او دکار دپيل څخه يې داسي فکر کاوه، چې په خپل منځ کې بايد ځني معتدل عناصر او په ګوندی چارو پوهه تجربه لرونکي اشخاص هم ولری.

د١٩٠٣ م کال په شاو خوا کې کله چې دحبيبي دارالعلوم په کابل کې پرانستل شو په هغه ځای کې په ځينو افغاني پوهانو برسيره، دطبعي علومو لکه: رياضي جغرافي دتدريس لپاره دځينو ماهرينو استادانو شتون ته هم اړتيا پيدا شوه ځکه افغانستان په نوو تجربوی علومو کې ماهران نه درلودل. زموږ علماو د منځنيو پړيو دمعقولاتو دښوونی دنصاب سره سم دحکمت فلسفي او رياضي دعلومو سلسله چې په اسلامي هېوادونو کې معمول وه لوستل .او دمفقولو او معقولو علومو دزړو معلوماتو ديوی څانګي سره اشنا او بلد شو، پداسي حال کې چې صنعتي انقلاب (بدلون) او داروپا

l Library

رنسانس په ټولو عقلي او طبعيي علومو کې هغه نوي بدلون چې دتجربي او ازمايښت په اساس ولاړ و منځ ته راوړي و. او نوي علومو په هندوستان په ۱۹ پیړۍ کې دانګلیس داستعماري قواو په راتللو اود ښوونځیو او نوو پوهنتونونو په پرانستلو سره رواج پیدا کاوه.

افغاني پوهانو ددربار په ګډون دښوونې او روزنې د نوي قانون رواجول، او دنوي پوهنی عامول د اروپا د تمدن د هدایاتو سره سم په خپل هیوادکې لازم لیدل. نو پدې اساس پدې فکر کې شول چې څنې مسلمان ښوونکي دانګلیس د هندي مستعمرې څخه خپلو ښوونځیو ته راولي، تر څو زموږ نوی زده کوونکي وکولي شي د نوي پوهني سره اشنا شي. او پدی وسیله نوي علوم، صنعت او حرفت پراخنیا او پرمختیا وکړي.

د۱۳۲۳ کال دسراج الاخبار د یوی ګڼي سر مقاله او مطالبو یې چې په تیرو څو کرښو کې مو معرفي کړل د خلکو او دربار دغه هیله او ارزو ښه توضیح کوي.

پدې سلسله کې د هندي ښوونکو لومړني ډله چې افغانستان ته راغله ډاکتر غني او دده ورونه و چې د حبیبې د مدرسي د تدریس او تنظیم لپاره کابل ته راغلل (۱۹۰۳ م) د میر قاسم خان په قول دا ډاکتر غني د پخاپ د کجرات د جلال پورد جټانو د خلکو او د علی ګرد کالج د تکړه او ممتازه محصلینو څخه و. چې انګریزانو هغه د لوړو زده کړو لپاره کیمبرج ته واستاوه، نوموړي د خپلو زده کړو په وروستي کال کې ناروغ شو او ویې نکړای شول چې په اخرینو ازموینو کې بریالي شي، کله چې نایب السلطنه سردار نورالله خان د ملکي ویکتوریا په د عوت انګلستان ته ولاړ. (۱۳۱۲ق ۱۸۹۵ م)

نو هغه ورته د خدمت لپاره راغي او ځيني وخت یې ور سره د ژباړونکي په توګه کار وکړ. کله سردار بیرته خپل هیواد ته راتله نو هغه ته یې د افغانستان دراتللو دعوت ورکړ، اویو کال وروسته کابل ته راغي، او د حافظ احمدالدین وروسته د حبیبي د مدرسي د مدیر په توګه وټاکل شو. دده لوی ورور مولوي [39] نجف علی او کشر ورور یې مولوي چراغ علی هم د محمدي مدرسي، عربي او فارسي اسلامي پوهنتون کې هیڅ لاس نه درلوده او یوازي په انګریزي ژبه کې یې خپل زده کړي په ریاضي و طبعییاتو کې بشپړي کړي وي. اود افغانستان په ښوونځیو کې هم د ریاضي. جغرافیی او طبیعي علومو درس ورکاوه، په هغه وخت کې په کابل کې دریو کورنیو د مولوي لقب درلوده:

اول: د شاهي مدرسي مدرس او د لومړني سراج الاخبار موسس مولوي عبدالروف او دده دووزامنو مولوي عبدالواسع او مولوي عبدالرب چې پدې رساله کې معرفي شوي دي.

دوهم: د میزان التحقیق فقر اسلامي غړي مولوي عبدالرزاق د هغه د زامنو سره.

دریم: تاجر مولوي احمدخان او ځوی یې مولوي محمد سرور واصف چې پدې کتاب کې په جلا توګه معرفي شوي دي.

د ښوونکو له ډلي څخه وو. یو کال وروسته چې کله دغه ډاکتر درخقیي لپاره هند ته تلو. په ده باندې دیو ډول قاچاقو اشتباه وشوه. او هغه یې په تورخم کې تالاشي کړ، ولي څه شي یې تري تر لاسه نه کړل، نوموړي پدې حرکت سره ډیر په قهر شو او افغانستان

[39] مولوي لقب په هندوستان کې هغه چاته ویل کیږي چې په دین یا ادبي علوموکې په عربي یا فارسي ژبوکې د استادي د مقام درلودونکي وي

ته يې د بيرته راتللو څخه انکار وکړ. کله چې امير ته ښکاره شوه چې دي اشتباه حقيقت نه درلوده نو دوه ځله يې په موکده توګه هغه ته وليکل که چيري دا يو راسخ مسلمان وي نو د اسلامي هېواد د خدمت څخه بايد ځان ونه سپموی، هماغه و چې ډاکترغني بيا کابل ته راغي.

هغه د مشروطيت په مقاله کې د خپلو ورونو او مولوي محمد حسين سره يوځاي چې په اماني دوره کې د لوړينو ښوونځيو مدير او بيا وروسته د تدرساتو رئيس و په ارګ کې بنديان شول. تر څو چې د امان الله خان دسلطنت په وخت کې ازاد شول، او د علی احمدخان والي په ملګرتيا د هېواد د اسقلال د بيرته لاس ته راوړلو د سولي د خبرو په هيت کې راولپنډي ته واستول شو.

هغه وخت چې ډاکتر غنی د يوولس کاله زندان څخه وروسته د اميرحبيب الله خان د وژلو نه را وروسته د ارګ له زندان څخه را ووت . (۱۲۹۸ ش) په ډير درناوي سره يې هر کلی وشو. او دامان افغان جريدي د زندان څخه دده د ازادي خبر په ډيره خوښي سره خپور کړ او د افغانستان په پوهنه کې يې دده د خدمتونو د ادامي غوښتنه وکړه.

مولوي محمد حسين چې د پيښو شاهد او دده سره په زندان کې يوځاي و ډاکتر عبدالغنی په برخه کې داسي ليکي :"هغه د ملت دسربښندونکو يا د اسلام دسر ښندونکو د مجلس مشر(دلومړي مشروطيت د هنديانو ډله) و چې ۱۱ کاله بي ځايه زندان يې تير کړ د هغه علمي او اخلاقي لياقت ښکاره و، چې د پنجاب د ستيټ سکالر په توګه يې په انګلستان کې نهه کاله تحصيل وکړ او د لندن په اسلامي ټولنو کې يې د فصيحو او بلغيو ويناو په کوونکي

شهرت درلوده، او امير عبدالرحمن خان هغه ته بلنه ورکړي وه چې د هغي د منشي په توګه افغانستان ته راشي."[40] سره له هغه نظره چې په نوي پوهنه کې په تدريسي چارو وګمارل شول، په خپله ډاکتر غنی چې د زندان ډير اوږد رنج او تکليف يې تيرکړي و، د خپلو خپلوانو د لېدلو په بهانه هندته ولاړ او بيرته رانغی، هغه په انګريزي ژبه د REVIEW OF POLITCSIN CENTERAL AS SID کتاب وليکه چې په لاهور کې په ۱۹۲۴ م کال کې چاپ اوخپور شو، او په کابل کې يې يوازي يو وراره د نجف علی ځوي عبدالمجيد د ښوونکي په توګه پاتي شو.

د ملت د سربښندونکو(د اسلام سربښندونکو) د هنديانو هغه ډله چې په کابل کې وه او د افغان مشروطيت غوښتونکو سره يې يوځاي کار کاوه، خپل شعار يې د هندوستان د کانګرس د ګوند په تقليد د خپل هېواد د لباسونو اغوستل ګرځولي و،[41] وايي چې عبدالغني مفکر او پوهه شخص و، کله چې په ۱۳۲۹ ق يا ۱۹۱۱ م کال کې د منګلو قبايلو اړودوړ او بغاوت وکړ،او جنرال محمد نادر د هغي دغلي کولو لپاره وګمارل شو، په دغه وخت کې ډاکترغني د ارګ د زندان له دننه څخه د هند په جريدو کې يومضمون خپور کړ او په هغي کې ليکلي و چې که امير د اسلام د سربښندونکو د هځو ددوام اجازه ورکړي وي ، داسي پيښي به نه راپيدا کېدی، ځکه د هېواد د ټولو قوموو او خلکو استازي به دتل لپاره د امير په حضور کې موجود وي، او د خلکو شکايات او ستونزي به يې امير ته

---

[40] انقلاب ۱۱۰ .

[41] انقلاب ۹۱

l Library

تقدیمولي او دشکایت او بغاوت ځای به نه و.[۴۲] دډاکتر عبدالغني په برخه کې د همغه اولي ورځي څخه چې د افغانستان ته راغي داسي اوازي اوشایکات و چې نوموړي دانګلیسي مقاماتو د هندوستانډ حکمرانانو ګمارل شوي او استول شوي شخص دي.ددې لپاره چې په هندوستان کې اوس د انګلیسي انتلجنس سرویس اسناد دمحرمیت څخه راوتلي دي او اوس د څیړونکو په لاس کې دي، نو هغه چا دا اسناد لټولي دي وایې چې پدغو اسنادو کې دډاکتر غني په برخه کې داسي اسناد موجود دي چې د انګلیس د جاسوسي ددستګاه سره دده تړلتیا ښي ددې لپاره چې ددې کرښو لیکونکي په خپله دغه څه ندي لیدلي او داسي نقل کوونکي(راوي) چې شقه او داعتبار وړ وي او هغه یې کټ مټ نقل کړي اویا خپاره کړي وي هم موجود ندي نو پدي خاطر پدي ځای کې د میرقاسم خان وینا چې دډاکتر غني هم عصره و رانقلوو او راتلونکي، راتلونکو ته پریږدم، تر څو په خپله وګوري او یقین حاصل کړي، دا څکه چې یوازي دیم چاپه برخه کې په یوه دفتر کې د اطلاعاتو او اسنادو شتون نشي کولاي د یوه چا د بدکاري او فساد سبب شي څکه کېداي شي هغه اطلاعات دهغه دنیکو او مثبتو اعمالو په برخه کې وي.

خدای بخښلي میرقاسم وایي :" ویل یې چې داکتر غني دانګریز جاسوس دي که دغو کسانو چې دغه خبره یې کړي ده د انګلیس د انتلجس سرویس څخه پوره او شقه معلومات تر لاسه کړي وي نو پدي صورت کې ددغه کار تردید مشکل دي او که چېري خبره یې یوازي د حدس اوګمان له مخي وي، نوښه به داوي چې نوموړي

[42] انقلاب ۱۰۹

ډاکتر د حرکاتو له مخي وڅیړو او قضاوت پرې وکړو: هغه چې په افغانستان کې انګریزانو په ګټه کار کاوه نو ایا په افغانستان کې د مطلقیت او ارتجاع په ضد دیوی مترقي مفکوري رامنځته کول او هغي ته پراختیا ورکول د انګریز په ګټه و؟ همدا زړه ورملي غورځنګ و، چې د امیرحبیب الله خان لپاره د ترکمانچي[۴۳] د متحوسي موافقت نامي نه منل یوه لویه بهانه شوی، هغه دانګلیس په مقابل کې وویل، څرنګه کېداي شي دداسي یوه تړون سره چې خلک په کې رضایت نه لري موافقت وښایم؟ په داسي حال کې چې د افغانستان خلک دمشروطه غوښتني لپاره هلی ځلي کوي، باید و چې داکترغني فعالیت کړي وي ، تر څو پدغه تړون باندي د امیرحبیب الله خان لاسلیک اومنل ژر ترژره تر لاسه شوي واي ترڅو چې دده دا ښه خدمت د انګلسانو له خوا تقدیریده.

[43] همدا راز د میرقاسم په مقاله کې ؟ لاکن څما په یقین د حافظي هېرتیاده څکه چې دترکمان چاي تړون (دا زربایجان د ګرم رود دیوه کلي نوم دترکمان سیند دي) د۱۸۲۸ م کال دفبروری په میاشت کې د امیرحبیب الله خان د عصر څخه مخ کې د ایران او تزاري روسي ترمنځ شوي، وضانات ایروان او نخچوان کې د پنځه ملیونه تومانو په مقابل کې روسي ته ورکړ اوځانګړي ګمرکی حقوق او نظامي محاکمات یې هغه دولت ته ور کړه وو لغوه اعلان کړه، شاید دخداي بخښلي میرقاسم خان مقصد پدي ځاي کې د روس او انګلیس ترمنځه د ۱۹۰۷ م کال تړون وي.چې په لومړۍ ماده کې تزاري دولت افغانستان د خپل قدرت د کړۍ څخه چې یسنن د اکتوبر د انقلاب څخه را وروسته د هغی بیرون بللي اودافغانستان سره یې اړیکي د انګلیس د بهرنیو چارو دوزارت له لیاری ومنل.او د هغي په څلورمه ماده کې دواړو خواو په افغانستان دسوداګري مساوات ومنل، لاکن امیر حبیب الله خان ددې تړون دتصدیق څخه ځان وژغوره، اودواړو خواو د افغانستان د پاچا له موافقي پرته د تړون اجرا وړ وباله او امیرهم چوپه خوله پاتي شو...

l Library

نه دا چې د هغي د وروسته کیدو سببونه یې برابر کړل، زه (میرقاسم) د ډاکتر غنی سره څه اړیکي نلرم، مگر د اخلاقو له پلوه، دمستندو دلایلو پرته، یوانسان او په ځانگړي توگه یود اسي مسلمان چې څوکاله یې زموږ د هېواد پوهني او مطبوعاتو ته خدمت کړی دي، د جاسوسي او ورانکاری په فعالیتونو تورنول د انصاف څخه لرې کاردي .... که چېري هغه د انگلیس جاسوس و نو طبیعي خبره ده اعلحضرت امان لله خان چې د انگریز سر سخته دښمن و، هغه ژرنه ازاد اوه،او خاصتا هغه به یې د والي علی احمد په ملگرتیا د هېواد د استقلال د بیرته ترلاسه کولو او دسولي د خبرو په حقیقت کې راولپنډۍ ته نه استاوه."

مولوي محمد حسین:

بل مهم سړي چې په لومړي مشروطیت کې یې لاس درلوده اویو ولس کاله یي بند ولېده، د پنجاب د جالندهر دهندي شوو افغانانو ڏ اورمړ د کورنۍ څخه یوتن و چې د علي گړ په پوهنتون کې یې د (بي،ای) تر درجې پوري درس لوستي، او په انگریزی، پښتو،فارسي، اردو او عربي ژبوښه پوهیده، هغه د حبیبي د مدرسي دجوړیدو څخه را وروسته په ۱۹۰۷ م کال کې کابل ته راغي او پدغه مدرسه کې دتاریخ او جغرافیي د ښوونکي په توگه وټاکل شو او د افغاني مشروطه غوښتونکو سره یو ځای شو، او د ډاکتر غنی څخه را وروسته د ملت دسرښندونکو دهندیانو دټولني داراکینو څخه و، چې د ۲۶ کلنۍ په عمر په ۱۹۰۹ م یا ۱۳۲۷ ق کال کې د مشروطه غوښتونکو له ډلي سره دکابل په ارگ کې بندي شو، یوولس کاله وروسته د امان الله خان دپرتخت کښیناستلو سره سم په ۱۳۳۸ ق کال کې ازاد شو،هغه په زندان کې قران عظیم حفظ

کړ. او د تفسیر په دقیقه مطالعه کې لگیا شو، ددې لپاره چې دعلی گړ په پوهنتون کې یې عربي ژبه زده کړې وه،خپل ځان یې نور هم په اسلامي علومو وپوهاوه، د بندڅخه د خلاصیدو وروسته اماني دربار ته یې لیاره ومونده او په ۱۲۹۸ ش کال کې دکابل د لومړنیو ښوونځیومدیر [44] وټاکل شو چې په تصلمي غونډه کې لومړني تن و، تر څو چې د ۱۳۰۵ ش کال په شاوخوا کې د پوهني په وزارت کې د عمومي تدریساتو په ریاست وټاکل شو.

مولوي محمد حسین د اماني رژیم د زمانه سازی د شخصیت سره موافق و او د(افغان پادشاه) په نامه کتاب یې د اماني دوري د حالاتو په توصیف کې په اردو ژبه ولیکه، چې په ۱۳۴۶ ق کال کې په لاهور کې چاپ شوي دي.

ولي څه وخت چې حبیب الله د سقاو څوي په ۱۳۰۷ ش کال په ژمي کې کابل ونیوه، هغه د حبیب الاسلام په نامه دارتجاعی جریدي مدیر شو، او څه ناسزا نه و چې ده د امیر امان الله خان په برخه کې روا ونه بلل او وروسته له څو میاشتو د کابل څخه وتښتید او هند ته ولاړ.

کله چې د ۱۳۰۸ ش کال د میزان یا تلی په میاشت کې محمدنادرخان کابل ونیو او پاچا شو، هغه د (انقلاب افغانستان) په نامه کتاب په جالندهرکې په اردو ژبه خپور کړ، چې سر تر پایه د محمدنادرخان او دهغه د کورنۍ په صفتونو او مدایحو او دامان الله خان او د هغه د وخت د اشخاصو په غندني او بدولو ډک دئ دغه دواړه اثرونه اگر چې بیطرفانه ندي، لاکن په کابل کې د هغه د ۲۵ کلن ژوند د شاهداتو درلودونکي دي،چې د تاریخ لیکونکو

44 انقلاب ۲۱

l Library

لپاره ښه ماخذ اومدرک کیداي شي (د ټولو هغو وچو او لمبدو سره چې په دوارو کتابونو کې موجود دي.)

محمدحسین پر کاره سړي و، په کابل کې (۷۵) کتابونه او رسالي په پښتو، فارسي، انګریزي، او اردو ژبو ولیکلي چې د هغي څخه ۱۳ ټوکه يې د پوهني وزارت په تعلیمی نصاب کې چاپ شویدي، او ۱۸ توکه يې امان الله خان ته تقدیم کړل او پنځه ټوکه نوريې د پوهني دارلتالیف ته لیکلي او یا ژباړلي او نور پاتي يې په هند کې چاپ او یا نا چاپ پاتي دي[45] د ۱۲۹۹ ش کال په شاوخوا کې د (معرف معارف) مجله هم دده له خوا خپریدله چې په هغي کې د(جهاداکبر) په نامه دده خپل په فارسي ژبه ناول په تدریج سره چاپیده، چې د افغان او انګریز دلومړي جګړي پښي يې د افغانستان د خلکو د هیواد پالني او جهاد دوستي دولولو په تعویرولو د کابل د عوامو د محاوری سره سمي لیکلي او دا په فارسي ژبه لومړني ناول دي چې په افغانستاني مطبوعاتو کې خپور شوي دي.

هغه د خپلو کتابونو په فهرست کې په اردو ژبه دیوه کتاب یادونه کوي چې دلومړي مشروطه غوښتونکو د ټولني پراحوالو يې لیکلي و ولي په خواشینی سره باید ووایو چې چاپ شوي ندی. په هر حال سربیره پردي چې دا زمانه سازه او مذبذبه شخصیت و ولي هغه کار چې محمد حسین خان د افغانستان د پوهني په برخه کې تر سره کړي او د مشروطیت په لاره کې دده ویوولس کلن زحمتونه او د افغانستان د پژندني په برخه کې دده تالیفات د هیرولو وړ ندي.

45 انقلاب ، د کتاب د پاي فهرستونه.

۸

د مشروطیت د غورځنګ مخبران

د مشروطه غوښتونکو د ټولني د مخلصو او رښتینو دردیدلو غړو په منځ کې ځوفاسد او ددولت ګمارلي اشخاص هم و، چې دټولني د اقداماتو او پریکړو اطلاع يې امیر ته ورکوله، چې د هغي جملي څخه د میر قاسم خان په وینا بلوونکي ملامنهاج الدین، سردار محمد کبیرخان او عبدالحق څخه یادونه کولي شو، او مولوي محمدحسین هم دهغه نوم راوړي اولیکلي چې: امیر حبیب الله ملامنهاج الدین ته ویلي و چې: که چېري دده د فهرست شامل ټول کسان(مشروطه غوښتونکو د ټولني ټول کارکونکي) ووژل شي د هغوي خون به ذهغه په غاړه وي[46] نوپدي اساس امیر د ټولني ټولو غړو اوږد فهرست په بخاری کې وسو ځاوه، او وي ویل: که چېري دغه ټول ځلک ووژنو عالم به بربادشي.[47] ملامنهاج الدین چې اصلا د جلال اباد دختیځ لوري د شینوارو د قوم څخه و اود دربار دشهزاده ګانو ښوونکي و، ددې ناجایزه عمل د کولو سره سره چې د روڼ اندو د نفرت وړوګرځیده، ولي بیا هم د زمانه سازي او د استخباراتي سرچینو سره د اړیکو په سبب په اماني دوره کې په خپل ځاي پاتي شو او په ۱۲۹۹ ش کال کې د چاریکارو دستاره افغان د جریدي د مدیر په توګه وټاکل شو، لاکن د مشروطه غوښتونکو دنوو ازادو شوو ملګرو په احتجاج د پوهني وزیر

46 انقلاب ۲۲۸

47 غبار. مسیر ۷۱۸

l Library

محمدسیلمان خان د هغه لاس د کاره وویست، چې بیا وروسته دقطغن او بدخشان د لوري په مخبري یعني جاسوسي واستول شو.[48] دویم شخص عبدالحق یوازی د میر قاسم خان په وینا پیژنم او په بل ځای کې مې دده نوم ندی لیدلی، لاکن دا کاذب یا درواغجن مخبر عبدالحق د ملا عبدالحق ارغندیوال څخه پرته بل څوک دی چې د عبدالحق ارغندیوال یادونه مخکې راغله.

دریم شخص چې د فهرست په توګه د مشروطه غوښتونکو د نومونو په تقدیمولو سره امیر ته متهم یا تورنی دی د غبار په قول د کابل د فابریکې[49] فني کارګر استاد محمدعظیم خان و چې دوشکې د پخوانیو او ماهر و جوړونکو له کورنۍ څخه راوتلی او په خپل فن کې ډېر پوخ ماهر و، او د راپور د ورکولو څخه وروسته لوړو رتبوته ورسېد.

دغه فني شخصیت په اماني دوره کې هم په لوړ قدرت کې و، د جګړه ایزو وسلو جوړولو د سر افسر په توګه و ټاکل شو او د ۱۳۰۰ش کال په شاوخوا کې د وسلو د پېرودلو لپاره اروپا (ایتالیا او المان) ته واستول شو او د برلین د ختیځ د ازادۍ په جریده کې د هغه عکس د افغاني اشخاصو په ډله کې چاپ شوی و. هغه په کابل کې په برګر عظیمو شهرت درلوده.

[48] انقلاب ۲۲۸
[49] غبار ۷۱۷

دوهم بخش

دوهم مشروطیت

لومړنی خبرې

په تېرو مخونو کې مو د لومړي مشروطیت دملي غورځنګ د پیل داستان چې په ۱۳۲۳ق کال کې د سراج الاخبار د ټولنې په بنسټ رامنځ ته شوی و او د یوي ډلې روڼ اندو افغانانو په وژلو او بندي کولو سره د ۱۳۲۷ق کال د صفری په میاشت کې پای ته ورسید ولوسته.

هغوی په خاورو او وینو کې ولړلی شول او د ملي مبارزي په ډګر کې قرباني شول، ولي:

عشق از فریاد ما، هنگامه ها لقمیر کرد
ورنه این بزم خموشان هیچ غوغای نداشت

هو! دا فریادونه، زګېروی او شور او واویلاوی ارامۍ نه شوی، او د هېواد او ملت سره دمینې لرلو او د همدغسې روښانه پاتې شو، او د زموږ د خلکو او روڼ اندو تر منځ د ازادۍ غوښتنې غورځنګو نو او د ملي بیدارۍ یا ویښېدو څپو دوام وموند.

د شلمي پېړۍ په دوهمه لسېزه کې زموږ د هېواد ټولنېزه ښه ښه نه وه ځکه امېر حبیب الله خان د خپل قدرت په لوړو پوړو کې له خلکو څخه لرې او د غبار په قول "په حرم کې ډوب شوی و" او په دغه کار کې یې دورمره افراط او زیادښت وکړ چې مزاجي حالت یې هم ډېر بد او زیږ شو، او د ده مامورینو اوګمارل شوو کسانو ولیدل چې امیر د غفلت په خوب کې ښه ډوب شوی دی، نو د بي ګناه خلکو په

Library

چور او چپاول یې لاس پوری کړ. څو ځلې د پکتیا (جنوبي) کندهار او هرات په سمتونو کې د عوامو خلکو بلواوې اوارو دوړ رامنځ شو، لاکن مرکزي حکومت په زور ښودلو او لښکر کشیو اتکا وکړه، او امیر د غفلت د خوب څخه راویښ نشو.

د مظلومو خلکو او په ځانګړې توګه د افغانستان د ملت د شجایاو او مزاجي خطایعو څخه ده هر څومره چې ربړونه او تکلیفونه وګوري او هر څومره چې وټکول شي په هماغه اندازه د دوی ملي مقاومت، ټینګتیا او استواری نوره هم زیاتیږي او د مبارزې میدان ته تر ټولو مخکې ورځي.

د افغانستان خلکو په دوو دفاعي جګړو کې بهرنیو یرغلګرو او انګلیسي نیورګګرو ته خپل دغه ملي خوې او خصلت په ثبوت رسولی دی. دغه راز زموږ د خلکو ملي احساس د کورنۍ زور زیاتی او د امیر د ګمارل شویو د چور او چپاول په مقابل کې هم ژوندی و چې:

ملت بود ان شیر، هنګام تزاحم
چون بیشتر ازرده شود، پیشتراید

د لومړی مشروطیت نیک او ملي غورځنګ د امیر او د ده د درباریانو په استبداد، زور ازمویلو او وینو تویولو سره چې ویل به یې "د نوو اصولو هر څه قبلوم الامشروطه" [50] په ظاهري توګه له منځه ولاړ، لاکن وروسته یې د ملت د زامنو په زړونو کې په پټه

[50] دا ملت عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په هغه استفتا کې چې د کندهار د علماو څخه یې په ۱۲۹۹ش کال کې کړی و، لیکلی دی (د بشپړو معلوماتو لپاره د غبار ۸۰۳ مخ وګورئ) د اعتماد الدوله مړینه د چهارشنبي په شپه د ۱۳۰۷ش کال د کب په ۲۳ د کابل په شهرارا کې ده.

زیلی ځغلولی وې او دوهم مشروطیت یې رامنځ ته کړ، چې په الماني دوره کې یې د هېواد ازادۍ، د اداری نوی لاره، او د افکارو د بدلون ثمره وکړه.

لومړی نړیواله جګړه چې د ۱۳۳۲ق کال د روژې په میاشت او د ۱۹۱۴م کال د اګسټ په میاشت کې پیل شوه، ټولې بشري نړۍ ته ټکان ورکړ. د دې لپاره چې د خلافت مقام (د ترکي عثماني سلطنت) هم په هغه کې د المان او دهغه د متحدینو په طرفداری ورګډ شو، د انګلیس د دولت او دهغه د انډیوالانو د جګړه ایزو اقداماتو په خلاف لویه هیاهوی او شورماشور د هندوستان د مسلمانانو او د نورو اسلامي هېوادونو تر منځ راپورته شو، او په ډېره لږه موده کې د نړۍ او د ختیځو هېوادونو د ژوند حالات او سوداګرۍ بدله کړه.

امیر حبیب الله خان یوه میاشت وروسته په کابل کې د هغه وخت د سپین ږیرو او مخورو په دیوه لویه غونډه کې د بیطرفۍ اعلان وکړ (د ۱۳۳۲ق کال د شوال میاشت ۱۹۱۴م کال) په داسې حال کې چې عوامو خلکو د عثماني ترکي او د اسلامي خلافت د مقام چې په استانبول کې و د بریالیتوب شعارونه ورکول، او د خلافت ګوند چې د هندوستان د ملیونونو مسلمانانو په منځ کې نفوذ کړی و او د عثماني ترک د قواو د تقویې لپاره یې د مرستې وسایل او چاندې راټولولې، او هره ورځ به د خلافت د ورځپاني په سلګونو زره نسخې په بمبې کې ویشل کېدې، او سلطاني سره خولۍ د مسلمانانو شعار ګرځېدلی و.

لاکن امیر چوپ او د حرم له اړخه لری نه تللو، شاید چې په دهلي کې د هغه د انګریزی اربابانو لپاره همدغه د چوپتیا او ارامولی

Library

حالت د ی ـه داسې هندوستان په خوا کې چې په جګړه کې د بریالیتوب د سرچینو څخه یوه و مطلوب و.

افغانستان د افغان او انګلیس د دوهمې جګړې را وروسته د برتانوي هند د قوي دولت په خوا کې و، او امیر عبدالرحمن خان چې قهار سیاست مدار او د کورنیو سر غړونکو لپاره د تیره تیغ درلودونکي سړی و. په بهرنی سیاست کې د ډېري ښې رویې سره یې یوازې په دهلي تکیه وکړه، او د افغانستان هغه سیاست چې تزاري روسي ته یې تمایل درلوده او د امیر شیر علي خان سیاست و چې د هغه د له منځه تللو سبب شو په ښکاره یې هغه یوه سهوه او خطا وبلله او منشي سلطان محمد هندوستانی په هغه شرح حال کې چې د ده د نظر لاندې لیکلی او د تاج التواریخ په نامه ژباړل شوی محکوم کړ لاکن د دغه دارمدار او نرمش او د هند د وریسرا څخه د کال ۱۸ لکو کالدارو د ترلاسه کولو سره، سره بیا هم ختېځ سرحدات او د قبایلو چاري یې یوازې د وریسرارحم او کرم ته پرې ښنودې، او په هغه پوهې او لیاقت سره چې په سیاست کې لرله د یوې خوا یې د هند وریسرا ډاډه ساته، لاکن د دې لپاره چې د افغانستان د سیاسي او شوق الجیشي موقیعت څخه یې پورته ګټه اخیستی وای، نو کله، کله به یې د هډې د ملا نجم الدین په شان ملایان د کابل د ګردي جومات او د نورو دیني مرکزونو څخه قبایلو ته ور شړل او فراري کول تر څو هلته د جهاد اوازې ګرمې وساتي او وریسرا پاملرنه به یې دی ډول قبلوي غورځنګونو ته راوړوله چې که چېرې د هند د لویدیځ سرحدي قبایل د دې خوا څخه تحریک شي نو د برتانوی هند لپاره به یې نتیجې ډېري وي، هغه ۱۸ لکه

کلداري چې واسراي یې ورکوي یوازې د امیر د مینځلو مزد دي، او د برتیانوی هند وایسرا باید په دی باندې همیشه معترف وی چې :

" امروز در قلمرو دل، دست، دست تست"

په دغه کاره او ناروغ سیاست سره امیر عبدالرحمن وکولی شول چې خپل موقیعت د افغانستان د امارت سره ټینګ وساتي، لاکن د هغه د مړینې وروسته څوي یې امیر حبیب الله خان ونه کولی شول چې په یوازې توګه دغه حالت ته دوام ورکړي، نو په دې خاطر یې خپل ورور سردار نصرالله خان چې یو اخوند مشربې سړی و، د دې سیاست د یوه اړخ د پر مخبیولو لپاره وګماره، دا په خپله دوایسرا سره جوړ راغي او خپل مشر څوي سردار عنایت الله خان یې د هند د وریسرا لارد کرزن حرمنور ته ورولېږه (۱۹۰۴م کال د ډسمبر ۱۲) او یو کال وروسته (۱۹۰۵م کال) یې د هند د بهرنیو چارو سکرتر لویش ولیم دین ته په ډېره ښه بڼه او دارمدار سره په کابل کې هر کلي و وایه ، او په یو څو کرښیزو تړون کې هر هغه څه چې امېر عبدالرحمن د راولپندي په سفر کې په ۱۸۸۴م کال کې د لارد سره منلی و کټ مټ یې هغه ومنل او په دې توګه افغانستان بیا د هند د وایسرا د ستقیم نفوذ لاندې پاتي شو، د موافقت دغه اړخ د وایسرا د سیاسي اعتماد د ترلاسه کولو لپاره و چې امیر د همیشه لپاره هغې ته متعهد و او د سرد ویښتنه په اندازه یې د هغې څخه کوږوالی نه کاوه او د بریتانیا د دولت اعتماد یې له لاسه نه ورکاوه.

لاکن په دغه سیاسي لوبه کې یې چې امیر یې په خپله لوبغاړی و، خپل بل ورور سردار نورالله خان یې له شاهي ارګ څخه وویست او د

Library

ارگ په لویدیځ لوري کې ورته هغه مانۍ چې اوس د وزیرانو د شورا د کار ځای دې دزین العماره په نامه ورته جوړه کړه ترڅو چې خلک وکولی شي پرته له قیدو بسته همیشه په ازاده توګه ده ته راشي، او د هر خان، ملک او اخوند سره اړیکي ولري، او د ټولو سرحداتو او قبایلو چاري اداره کړي، او د لازم لېدلو په صورت کې وکولی شي په ختیځو سرحدونو کې یو حرکت او خوځښت را منځته کړي. او که چیرې وغواړي جهاد اعلان کړي او هغې ته د افغانستان د خلکو د ارادې د ښکاره کولو رنګ ورکړي،

دا هغه سیاست و چې امیر او د ده ورور له خپل پلار څخه زده کړی و، چې د خوږوالي او سازش سره یو ځای د قهر او غضب وسله هم باید په لاس کې ورسره وي. نو په همدې خاطر د سردار نصرالله خان مقر د همیش لپاره د قبایلو د مشرانو، روحانیونو او د جهاد د اخوندانو رجع وه د هېواد د مرکز او اطرافو سره، او په همدې ترتیب سره یې د افغانستان پر خلکو خپلې مطلقې حکمراني ته ادامه ورکوله او د سراج الملته والدین د ؟) خپل ذات یې د دیني او دینوی روښنا یوو سر چینه بللي و، پداسي حال کې چې دده زیاتره ارزښتناکه وخت به ددربار په ښایست او دحرم د ښکلو میرمنو په ډول او سینګار کې تیریده، او که کله به بهرته هم راووت نو په ښکار میله جوړول او د ساعت تیری د فرش وظرف په ترتیب او سمبالولو به لګیا او اخته کیده او سراج الاخبار به دده دښکار په برخه کې د طنز او کنایې په توګه داسي لیکل:

همه اهوان صحرا، سر خود رانهاده برکف!
بـا میدانکـه روزی بشکار خـواهی امـد!

(۲)

ګاوندی محرکه عوامل

ازاد قبایل او د هندي مجاهدینو مرکزونه:

ددیورند دسرحدی کرښي په دواړو غاړو کې، چې د برتانوی هند او د افغانستان تر منځ د ۱۸۹۳ م کال دنوامبر په ۱۲ په ۱۳۱۱ ق کال کې د هند د بهرني سکرتر سرماتیمر د یورند او د امیرعبدالرحمن تر منځ رامنځته شو، او د افغانستان د خلکو او قبایلو د رضایت پرته په رسمیت و پیژندل شو او وتپل شو، پښتو ژبی سر حدی قبایل جنوبا د وزیرو، میدو، دوړو بنګښ، اپریدی، مومند او نور دلار یې تر سیمی پوری شمالا او سیدل، دي قبایلو دپښتو راو دنورو هغو ښارونو د انګلیس حکمرانانوسره چې د هغوي د مستقمي سلطی لاندی وي دهندوستان د پولیټکل ایجنټ پواسطه اړیکي درلودي. لاکن د صوبه سرحد دداخل پولیسي او امنتي قوانین پرهغوي جاري نه و، او عموما د عنعنوي جرګي په توګه اداره کیدل، نو پدي اساس انګلیس پولیټکل ایجنټ دا حق نه درلوده چې د هغوي په کورنیو چارو کې مستقیمه مداخله وکړي.

د هند د مغولي امپراطوري په مرکزکې د ۱۱۷۰ ق یا ۱۷۵۶ م کلو په شاوخوا کې یو ډیر مهم فکري، اصلاحي او دیني حرکت د هغه وخت د مشهور عالم شاو ولي الله دهلوی پواسطه منځته راغلي و، چې ددغي کورني د مشرانو له خوا تعقیب شو،د هغه د مهمو اصولو څخه د ټولینزو او اقتصادي اصلاحاتو او د اسلامي

Library

حکومت د ساتلو په لاره کې د جهاد څخه یادونه کولي شو، او کله چې لدې وروسته لار دلیک Lord Lalke انګلیسي حکمران په ۱۸۰۳ م کال کې دهلي ونیوه نو سکانو هم په پنجاب کې خپله سلطه ټینګه کړه، نو پدې خاطر د شاه ولي الله لمسي مولوي اسماعیل د هلوي د سید احمد بریلوي سره یو ځاي د مجاهدینو دیوه کاروان په ملګرتیا دسیند، کندهار او کابل له لیاري پیښور ته راورسیدل، او د جهاد هنګامه او ولوله یې د هغه سیکانو سره چې پیښو ریې نیولي و او هم یې د بارکزایې سر دارانو سره (د امیردوست محمدخان وروڼه) ګرمه کړه، او یو شرعي حکومت یې د ۱۲۲۴ ق کال د جمادي الاخیر په ۱۲ یا د ۱۸۲۷ م کال د جنوري په میاشت کې د پیښور په چارسده کې اعلان کړ،

لاکن ددغه حرکت یا غورځنګ دواړه مخکښان یا مشران د ۱۲۴۶ ق کال د ذیقعدی په ۲۴ یا ۱۸۳۱ م کال د مي په ۶ دسیکانو د لښکرو په مقابل کې د برجیلم په غاړه په بالا کوټ کې په شهادت ورسیدل. او ددوې نور ملګري په هم هغه غرونو کې سره خواره واره شول. تر څو چې ددغې کورنۍ د پاتي کسانو څخه یوتن سید نورالدین دهلوی د صوبه سرحد دکوهستان په درستانه کې د ازادو مجاهدینو لپاره یو مرکز په ۱۸۴۰ م کال کې جوړ کړ او دهغه دنیا یې خلکو څخه مولانا عبدالله چې په ۱۹۰۲ م کال کې و مړ د هغه څخه وروسته د هغه وررور عبدالکریم چې په ۱۹۱۵م کال کې مړ شو او دهغي څخه راوروسته دهغه لمسي رحمت الله او نعمت الله د چرکنډ د سمڅي په ځای کې یو په بل پسي د هغه په ځای کیښاستل. دي سلسلي دالمجاهد د جریدی په خپریدو سره چې مدیر یې محمد بشیر چې تر ۱۳۱۰ ش کال پوری هم ژوندی و دوام

درلوده، او همیشه یې دکابل ددربار او ددې ځاي دروڼ اندو سره اړیکي درلودل چې ددې اړیکو د اسنادو یوه برخه د کابل په ملی ارشیف کې موجوده ده، چې افغاني حکومتونو به د هغوي سره مالي او اخلاقي مرستې هم کولي. د شلمي میلادي پېړي په پیل کې په هند کې دکانګرس د ازادی غوښتني غورځنګ اوله هغي وروسته په ۱۹۱۴ م کال د لومړي نړیوالي جګړي له پیل څخه په هغه ځاي کې د خلافت غورځنګ او مهاجرت په ډیر شدت سره روان و. او په هندي ځوانانو کې (د هندوانو او مسلمانانو په ګډون) د هندوستان د ازادي غوښتني جذبي مخ په وړاندی خپلي ځغلولي، او ټول دغه راز خلک چې د پردیو دحکومت او د انګریز د نیواکګرو سره یې جوړښت نه درلوه او غوښتل یې چې د ازادي لپاره یو کاروکړي، نو دپښتنو د سرحد دازادو قبایلو او د مجاهدینو دي ټاټوبي یا ځالي ته یې مخ راګرځاوه، او د همدغه سربښندونکو او زیار کښو خلکو په واسطه به په کابل کې افغاني مرکزونو ته ور پژندل کېدل، او کابل ته به یې د هغوي درسولو وسایل د قبایلي سرحداتو د لیاري برابرول، او همدا خلک و چې د هند د ازادي او د ازاد هندوستان د موقت حکومت د جوړولو زمیني یې په کابل کې برابري کړی. چې ددهلي انګریزان او دپلټنو نیواک ګر مرکز ونه یې ډیر سر ګردانه کړي و.

دشیخ الهند غورځنګ د یاغیستان د قبایلو په منځ کې د ازادي غوښتونکو مرکزونه او کابل:

په ۱۸۵۷ م کال یا ۱۲۷۳ ق کال کې دهند د ازدادي غوښتني د پاڅون وروسته چې انګلیسي نیورګ ګرو هغه د غدریعني MuTiny په نامه و ځپل دهند ځینو (مسلمانو مخ کښانو د شیخ

الهند مولانا محمود الحسن (د ۱۹۱۷ څخه تر ۱۹۲۰ م کال تر جون پوري په مالتا کې اسير) په اشاره او تلقين د هند په د ننه او بهر کې د ازادي غوښتني حرکاتو ته ادامه ورکړه، چې د هغي جملي څخه ومولانا ابوالکلام ازاد، مولانا محمد علی جوهر، حکيم اجمل خان نواب وقار الملک، ډاکتر مختار احمد انصاري، مولانا تاج محمد امروتي او د کراچی سوداګر عبدالله هارون او داسي نورو چې د هند په دننه کې يې په پټه توګه فعاليت کاوه، او په ازادو سرحداتو کې فضل واحد د ترنګزو حاجی، دباړې ملاصاحب (چې د ۱۹۱۵ م کال په سپمتبر کې د شبقدر د حملی مشرو) او د اباسين دکوهستان ملااحمد جان صاحب سنډا کې چې (د ۲۰ پېړي په پيل کې د انګليس د استعمار په مقابل کې سر سخته مجاهدين و) لدې وروسته د خداي خدمتګارانو دټولني بنسټ ايښودنکي خان عبدالغفار خان و،

شيخ الهند ده ۱۹۱۵ م کال دسپتمبر په ۱۸ يا په ۱۳۳۳ ق کال کې حجاز ته ولاړ او له هغه ځاي څخه يې د ازادي د مبارزي د لياري د ملګرو څخه يوتن (نوي مسلمان شوي شاګرد) مولانا عبيدالله سندهی دکويټی، ښوراوک او کندهار د لياري څخه کابل ته راو استاوه، چې د ۱۹۱۵ م کال په اکتوبر کې دي ځای ته راورسيده، او دسردار نور الله خان، سردار عنايت الله خان او دانډو د حاجی عبدالرزاق په مرسته يې د هند د ازادي غوښتونکو د فعاليت لپاره په کابل کې مرکز جوړکړ، او د (ازاد سرحد) د چمبرکند د سمڅي او ستهانی د مجاهدينو د مرکزونو سره يې خپلي اړيکي ټينګي کړي، او له همدي لاري څخه به د هند ازادي غوښتونکي ځوانان او عالمان د تحريک د ادامي لپاره کابل ته راتلل، او لدي ځاي څخه

به يې د هند د ازادي د حاصلولو لپاره د اسيا او اروپا په هېوادونو کې خپلو هلو ځلو ته دوام ورکاوه.

په همدي وختونو کې د لاهور د ګورنمنټ کالج د زده کونکو يوه ډله د هری پور او ازادو سرحداتو له لياري د ۱۹۱۵ م کال په فبروری کې کابل ته هجرت وکړ، چې پدې ځاي کې د هند د ازادي غوښتونکو په ټولنه کې شامل شول، چې پدي ډله کې د ملتان افتخاري مجيټريټ د (بابړو د قوم) خان بهادر رب نواز ځوي الله نور خان هم شامل و، چې وروسته يې د هند دريښتنو ازادي غوښتونکو اطلاعات دکابل څخه دانګريزي جاسوس سر چينوته ور کول.[51] په دي ډول کابل د هند د سياسي فعاليتونو مرکز وګرځيد، ار محمد ميان بن عبيداله (مولوي منصور انصاري) چې د شيخ الهند د سر ښندونکو شاګردانو څخه و د مهمو سياسي اسنادو سره د حجاز څخه هند ته ورسيد، (۱۹۱۶ م کال اپريل) او له هغه ځاي څخه د ازادو سرحدونو له لياري د ۱۹۱۶ م کال د جون په مياشت کې کابل ته راغي، دا شخص باعمله عالم و چې په ۱۳۰۱ ق کال د هند په سهانپور کې زيږيدلي او د ۱۳۲۴ ش کال ددلوی په ميا شت کې د ۶۲ کالو په عمر وفات شو چې د لغمان د مهترالملک په هديره کې ښخ شويدي.

---

[51] الله نواز جې په اماني دوره کې يو شکمن شخيضت و او له معارف څخه وويستل شو، د محمد هاشم خان په کابينه کې وزارت او سفارت ته ورسيد. او د عمر تر پايه په کابل کې پاتي شو، چې په همدي ځاي کې د ۱۳۴۵ ش کال د وږی د مياشتي په ۱۲ نيټه مړ شو، هغه ددوهمي نړيوالي جګړي په وخت کي د افغانستان د سفير په توګه د هتلر تر څنګ په برلين کې ناست و.

مولانا منصور سربیره د ازادي غوښتي دکردار، فکر مند مولف او دځانګړو، یاسي نظریاتو درلودونکي شخصیت و چې په اردو او فارسي ژبو کې اتلس ټوکه کتابونه د اسلام له نظره په سیاست دین او حقوقو کې ولیکل، چې ځینې یې چا پ شوي دي، ددې کرښو لیکونکي هغه لېدلي او د هغه سره خبري اتري درلودي، هغه د عمر تر پایه د ازادي غوښتني او فقیري او درویشي پر مسلک د " دالهي حکومت" د ثابتو او نه تغیریدونکي افکارو سره پاتي و، ددې لپاره چې په ازادو سرحداتو کې د افغانانو سره ډېر وخت لپاره یوځای و په پښتو او دری ژبو کې ښې خبری کولي او د سید محمدامین بنوری باجوړی دلور زهرانامی سره یې واده کړی و چې او لادونه یې تر اوسه په کابل، ننګرهار او هند کې پاتي دي.

دري مهمی پیښې

دلومړی نړیوالي جګړي د پراختیا او شدت سره، د انګلیس د امپراطوری بډایې مستعمره هندوستان د المان او دهغه د ملګرو له نظره په جګړه کې لری نه و، او غوښتل یې چې پدغه نیمه لویه وچه کې او په ځانګړي ډول د هغه ځای د مسلمانانو په منځ کې نفوذ وکړی، او دغه کار د عثماني خلافت پواسطه چې په جګړه کې د هغوی ملګري و تر سره کیده، تر څو د افغانستان مسلمانان د انګریزانو په مقابل کې جهاد ته ولمسوي، او پدي وسیله په هند کې یو پاخون منځ ته راوړي او د انګریز قواوي په خپله په هند کې بوختي وساتي او د جګړي له ډګر څخه یې لری کړي: نو پدي خاطر کابل د ځینو اروپایي او اسیایي هېوادونو د سیاسي فعالیتونو مرکز وګرځیده، لاکن امیر په ډېره خونسر دي او هغي تجربی سره چې د خپل پلار له وخت څخه یې پدي برخه کې لرله، د

Library

افغانستان او د سرحداتو دمشرانو او مخورو یوه کو چني جرګه په کابل کې جوړه کړه، (د ۱۹۱۵ م کال اپریل یا ۱۳۳۴ م کال) او د افغانستان بیطرفي یې تائید کړه. پداسي حال کې چې د افغانستان زیاتره خلک د اسلامي یووالي او د عثماني خلافت سره د مرستي طرفدارو، د سراج الاخبار مدیر محمود طرزي د عامو خلکو د ولولو په څرګندولو د ۱۳۳۴ق کال د ربیع الاول په ګڼه کې چې د ۱۲۹۴ش کال د مرغومې د ۱۶ سره سمون خوري په دغه جریده کې د لاحي "علي الفلاح" تر عنوان لاندې یوه مقاله خپره کړه او په هغې کې خلک د سیاسي ازادۍ د تر لاسه کولو او ملي پاځون ته ولمسول شول، چې دغه مقاله سانسور شوه او محمود طرزي ته وویل شول چې : هغه چرګ چې بې وخته اذان کوي سر یې د غوځولو دی، او هغه یې ۲۶ زره روپۍ جریمه کړ، چې دغه پېښې د هغه زوم شهزاده امان الله خان خلاصي کړی، انګریزان ویښ او د حالاتو څارېي کاوه او د هغو ملکي او عسکري جاسوسۍ د وسایلو پواسطه یې چې په اسیایي هېوادونو او هندوستان کې یې درلودل، د انتلیجنت سرویس، سي، ای، ډي او د ټولو ښارونو او په ځانګړې توګه د کابل د سیاسي ماینډګیو څخه د اطلاع اخیستله، چې د دغو پټو اطلاعاتو یوه ټولګه د ۱۹۱۶م څخه تر ۱۹۱۸م کلونو پوري اوس د محرمیت څخه خلاصه شوی او د لندن په انډیا افیس کې موجوده ده، او د هغي اردو ژباړه د "تحریک الشیخ الهند" په کتاب کي چې په ۱۹۷۵م کال کې په ډهلي کې چاپ شویدی خپره شویده، چې په دې فصل کې مې د هغي څخه استفاده کړی ده چې د هغي حواله د تحریک د لنډېز په علامې سره ورکړ شویده.

چې په دې وخت کې په کابل کې څو مهمې پېښې شویدي چې د افغانستان د کورنیو خلکو په فکري حالاتو یې اغېزه کړې وه چې د دوهم مشروطیت سره فکري اړیکي لري چې باید په دې ځای کې په لنډېز سره راوړل شي:

اول: د هندیانو تنظیم

لکه څنګه چې مو وویل د شیخ الهند رښتني او ازادۍ غوښتونکي شاګرد مولانا عبیدالله سندهي د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راغی او ټول هغه هندي طالبان چې مخکې ازادو سرحداتو او کابل ته راغلي و راټول او تنظیم یې کړل، او د سردارنصرالله خان او سردارعنایت الله خان چې د امیر له خوا په دې کار ګمارل شوی و او د حاجي عبدالرزاق اندړ سره یې خبري اتري وکړي او د ۱۹۱۶م کال د جون په میاشت کې مولانا منصور انصاري هم په دې ډله کې ور شامل شو، او د شیخ الهند مهمي لاربښووني یې هغوي ته ورسولي.
په دې وخت کې یو نوی مسلمان شوی شخص (د هند د نامتو لیډر د اچاریه کر پلانی مشر ورور)[52] د مولوي عبدالرحیم په نامه چې د هند د ازادۍ غوښتونکو د تکړه کارکوونکو له ډلې څخه و کابل ته راورسېده او د سرحد د مجاهدینو د ایلچي په توګه یې د نایب السلطنه سره کتنې وکړي، او د افغاني شخصیتونو سره د هندي مهاجرینو د اړیکو د ټینګولو وسیله وه، چې د نایب السلطنه له خوا یې ازادو قبایلو ته کمکي نقدي پېښي او وسلي رسولي، .
د هندیانو ډله د حکومت او په کابل کې د بریتاني د سیاسي نماینده له خوا د کلکي څارني لاندې وه. او د دې لپاره چې نه یې

[52] د ۱۳۶۰ش کال د حوت د میاشتي په ۲۸ په دهلي کې ومړ یعنې ۱۹۸۲م.

شو کولای د کابل د خلکو سره وګورې نو په دې خاطر د کابل د ملکي روغتون په دننه کې د ترکي سر طبیب ډاکتر منیربیګ چې د عثماني ترکانو له خوا د دې غورځنګ ملګری و د ده خونه یې د یو بل سره د لیدنو کتنو لپاره ټاکلی وه او همدلته به یې یو د بل سره کتل او سلامشوري به یې کولي.
کله چې د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې مولوي برکت الله بهوپالی (هندي فراري انقلابي شخص) هم د الماني پلاوی سره کابل ته راورسېده، او د دې متشکلي او منظمې ډلې سره یو ځای شو او د هغوي په راس کې یې په انقلابي اقداماتو پیل وکړ.[53]

دوهم: د الماني پلاوی سره د راجه مهندره پرتاب راتګ:

په اروپا کې د المان او د هغې د طرفدارو سریزو، د عثماني دولت په ګډون چې د خلافت د مقام لمړنۍ مقدس ځای و په هندوستان کې د اړو دوړ او نا ارامۍ د پېداکېدو لپاره یې د افغانستان بې طرفه هېواد تشخیص کړی و نو په دې اساس یې یو بشپړ پلاوی چې په هغې ک ې الماني، استریایې، ترکي او د فراري ازادۍ غوښتني هندیانو منصبداران په کې شامل و، د استانبول، حلب، بغداد، اصفهان، قم او هرات د لارې کابل ته واستاوه، چې د ۱۹۱۵م کال د سپتمبر په ۲۶ نېټه د هزاره جاتو له لېاري کابل ته راورسېده، او د ۱۹۱۵م کال د اکتوبر څخه د ۱۹۱۶م کال د مې تر میاشتي پورې د کابل د بابر باغ په میلمستون کې پاتې شو، او د دولت له طرفه د دغه پلاوی میلمه پالی شجاع الدوله او اشباشي و. دا پلاوی د شجاع الدین چې د هندي مهاجرو طالبانو څخه په کابل کې و (په

[53] د شیخ الهندي په تحریک کې په تفصیل سره راغلی دی.

ایران کې نېول شوی) د هغه بیان په اساس چې د هندوستان پولیسو
ته یې د پوښتنې په وخت کې کړی و عبارت و له : [54]

۱_ راجه مهندره پرتاپ:

د ګهنشام سنګر راجه مرستان ځوی او د علي ګره د مرستان د ځای د حکمرانانو د کورنۍ، د راجه دت پرشادسنګهـ ورور او په هغه ځای کې د ځمکو د پراخه جایداد درلودنکی و چې په علي ګرکې زده کړې کړې وې. په بندرابن کې د یوه موټې هندوستان په فکر د مسلمانانو هندوانو او مسحیانو د پیوستون یوه کمېټه جوړه کړه، د دې لپاره چې د سیل ګری سره یې مینه درلوده، په امریکا کې د هردیال او د هند د ازادۍ غوښتنې د باغیانو د ټولنې له نورو غړو سره یې وکتل او د انقلابي افکارو سره یې مینه پیدا شوه، او د ۱۹۱۴م کال د ډیسمبر په ۲۰ نېټه هندوستان ته راتلو په لپاره مارسلیز ته راغی او له هغه ځایه برلین ته ولاړ او د هندیانو په هغه ټولنه کې شامل شو، چې د هند د ازادۍ د لاس ته راوړلو لپاره یې هڅې کولې چې هندي مولوي برکت الله بهوپالي او هردیال هم په کې ګډون درلوده.

راجه د المان د قیصر **Wilhelm II** او د جرمني د نورو اشخاصو سره د کتنو نه وروسته د خپل کار پلان داسې طرحه کړ، چې د هند د ازادۍ غوښتونکو او ترکي او الماني اشخاصو ګډ پلاوی دې د قیصر او سلطان محمد رشاد خامس او انور پاشا لیکونه او د استانبول د شیخ الاسلام فتواوي افغانستان ته ورسوي، تر څو د

---

54 د شیخ الهند تحریک.

Library

افغانستان اشخاص د هغې پر بنسټ د انګلیس پرضد پاڅون او جهاد اعلان کړي.

په هغه لیکونو کې چې راجه د المان څخه راوړی و، د جرمني د دولت د رئیس لیکونه یې د هند د ایالتو د راجه ګانو په نامه په الماني او هندي او هم د کابل د امیر او د رانانیپال په نامه درلودل، تر څو مهندره پرتاپ سره مرسته وکړې او هندوستان د انګلیس د استعمار د مینګولو څخه خلاص کړي او الماني دولت د هندوستان د ازادۍ د ساتلو ژمنه کوي.

د دې لپاره چې هندي او الماني پلاوي او دغه راز د هند موقتي حکومت د کابل په بابر بڼ کې ناکام پاتي شول، راجه د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د پاڅون څخه وروسته د کابل څخه ولاړ او د شوروي دولت د لېاري اروپا ته ولاړ او د هند د ازادۍ د اعلان وروسته په ۱۹۴۷م کال کې د جواهر لعل نهرو حکومت هغه ته د هند د راتللو بلنه ورکړه، او تر یوه وخته یې د هند د مشرانو په جرګه کې غړیتوب درلوده تر څو چې په زاړه عمر کې د ۱۳۵۸ش کال د ثور په ۹ یا د ۱۹۷۹م کال د اپریل په ۲۹ په نوی دهلي کې ومړ، او دغه د ولولو ډکه لمبه یا شغله مړه شوه.

۲_ فان هینټنګ **Von Henting** :

هغه د المان د توپخانې مشر، پلار یې د عدلیې وزیر، تکړه پوځي ځوان و چې په نوموړي پلاوی کې یې دیندرمایر سره په ګډه مشري په غاړه درلوده.

Library

د دې لپاره چې په خپلو موخو کې بريالۍ نشول نو بېرته المان ته ولاړ او خپل راپور يې وليکه چې په ۱۹۶۳م کال کې د هغې متن په ګوتڼ ګڼ کې چاپ شو.

ده د خپل راپور په ۹۳_ ۹۴ مخونو کې د خپل پلاوی غړی داسې معرفي کړی دی:Dr: Becrer او لفتننت Rdether الماني او ترکي کاظم بې او هندي مهندره اپرتاب او برکت الله او شېږ تنه افريدی کوم چې ددوی انګليس سر تيري و او په جګړه کې د المانيانو په لاس ورغلی و، دوه تنو افغانانو د عبدالرحمن او سبحان په نومونو هم په خپل لګښت سره په دې پلاوی کې ګډون درلوده . ۵۵

۳_ ويګنر

ديوي الماني کورنۍ ځوی او د بې سيم د مخابري مشر و.

۴_ لواري:

دوان هينتنګ د سکرتر په توګه .

---

[55] لودويک ادميک افغانستان ۲۲۳ د ۱۹۶۷م چاپ. د الماني عسکرو مشر او فعال نظامي سړی و چې نوم يې په اردو ژباړه د شجاع الله په وينا کې سيندېري مشر راغلی (تحريک ۲۶۵) لاکن اصلا د المان په ملي ارشيف کې (بون) او په نورو سرچينو کې Nieder myer دی. هغه د ۱۹۱۴م کال په سپتمبر کې په استانبول کې د روف بې ترک په مشری د ويلهلم واسموس تر رياست لاندې د المان د ۲۳ کسيز عسکري هيت غړی و چې د مهندره پرتاپ د پلاوی سره يو ځای شو او خپل ځان يې په منځنۍ اسيا کې د حربي منصبدارانو د نظامي چارو د روزني ژمن باله. په داسې حال کې چې د ده بل ملګری هنتنګ د افغانستان سره د سياسي اړيکو د ټينګولو لپاره هلې ځلې کولی.

نيدرماير په کابل کې يوه کوجنی افغاني نظامي مفرزه د نظامي روزنې لاندې ونېوله چې د هغې جملې څخه يو هم قوماندان عبدالحميد و چې په اماني دوره کې رئيس ارکان و چې بيا وروسته په ۱۳۰۳ش کال د ګوډ ملا د سر غړوني په قضيه کې په لوګر کې ووژل شو

۵_ ووکات (هوخت) :

دوان هينتنګ سکرتر .

۶_ نيدرماير :

۷_ يوزباش کاظم بې (ترکي) :

هغه د ترکي عسکرو ډګروال او د منصبدارانو په هيت کې د انور پاشا کارمند و، چې د الماني تر وخته پورې په کابل کې پاتې شو او د ۱۹۱۹م کال په جنوری کې بخارا او خيوا ته راغی.

کله چې د ۱۹۱۹م کال په اپريل کې د محمد ولي خان ځانګړی هيئت يا پلاوی مسکو ته ورسول شو. کاظم بې هم په دې ډله کې شامل و، او له هغې وروسته هغه په عشق اباد کې وينو چې د " غريبانو غږ " د ترکي ژبې جريدې Vioce of the foor سره همکاری کوې اوخپل ځان يې د هغه ځای يو تکړه حکمران جوړ کړی و، د ۱۹۱۹م کال په اکتوبر کې يې په کاګان کې د ځوانو بخارايانو د ټولني په جوړولو کې هلې ځلې وکړې او په سياسي غورځنګ کې يې ونډه درلوده او د افغانستان سره يې هم خپل اړيکې ساتل او د هرات حکمران ته به يې ليکل چې :

" په دې نږدې وختونو کې به د پان اسلامي قواوی ايران ته ورداخلې شي او د انګليس پوځونه به له هغه ځای څخه وباسي او تاسو ته د بلشويک دوستانو په برخه کې ځانګړی ډاډ درکوم چې هغوی د مسلمانانو ډېر نږدي دوستان دي او د غازي امير امان الله لپاره به دوی الوتکې، توپونه او نور ډېر جنګي سامان برابر کړي. " ۵۶

۸_ مولوي برکت الله :

---

[56] ادميک افغانستان ۱۴۴، د هند د ملي ارشيف د محرمانه اسنادو څخه ۱۶۰ د ۱۹۲۰م کال د فبروری مياشت

د منشي قدرت الله بهوپالي ځوی و چې د هندوستان د جیدو عالمانو څخه و هغه په توکیو کې د اردو ژبې پروفیسور او په هند کې د بریتانیا د سرسختو مبارزو مخالفانو له جملې څخه و، چې په ۱۹۱۴م کال کې یې د بریتانې د سفارت په اشاره په جاپان کې له کار څخه گوښه کړ، چې بیا له دغه ځای څخه سانفرانسیسکو ته ولاړ، او د هند د ازادۍ غوښتونکو په ټولنه (غدر) کې شامل شو، هغه د جهاد دیني او تبلیغي دقیقي مقالې په فارسي ژبه د کابل سراج الاخبار ته د جاپان څخه رالېږلی، [57] او په کابل کې د هند د ازادۍ غوښتني د یوه تکړه او ملي عنصر په توګه پېژندل شوی و، نو په همدې اساس د الماني پلاوی سره کابل ته راواستول شو، او په دې ځای کې د راجه مهندرپرتاپ او ، مولانا عبدالله سندهي سره یو ځای یې د انګلیس ضد ولولي راګرمې کړي، او په جنودربانید (د هند دخلاصون سرتېري) کې یې د جنرال د مرستیال رتبه درلوده، او د ازاد هند په موقتي حکومت کې چې په کابل کې جوړ شو صدر اعظم و، (۱۹۱۶م کال د جنوری ۲۴) د دې لپاره چې د ۱۹۱۷م کال په پای کې د شوروي ترکمنستان بهرنۍ کمیسایت امیر حبیب الله خان ته د دوستانه اړیکو د ټینګولو پیغام ورکړ، برکت الله د کاظم بې سره یو ځای چې پخوا یې یادونه وشوه د شوروي ترکمنستان جمهوریت ته د خبرو اترو لپاره واستول شو.

په ۱۹۱۹م کال کې د افغانستان د ازادۍ د اعلان څخه را وروسته هغه وخت چې ګرځنده او د امان الله خان ځانګړی سفیر محمد ولي خان د همدې کال د اپریل په ۷ نېټه د تاشکند له لارې مسکو او

[57] وګورئ د سراج الاخبار ۴ مخ ۲ ګڼه ۳ کال د ذلقعدې لومړی نېټه، ۱۳۳۱ق کال یا د ۱۹۱۱م کال د اکتوبر ۱۲

نورو اروپایي هېوادو ته واستول شوېه دې سیاسي پلاوی کې برکت الله او کاظم بې دواړو ګډون درلوده چې د ۱۹۱۹م کال د اکتوبر په ۱۰ په مسکو کې ورته د درناوی ډک او تود هر کلی وویل شو.

برکت الله د مسکو څخه د منځني اسیا شوروي برخې ته بېرته راوګرځېد او د بریتاني پرضد لمسونوته یې دوام ورکړ، او دیلشویزم او اسلام په موضوع یې یوه رساله ولیکله، او په هغې کې مارکسسي سوسیلیزم یې په اسلام کې د بیت المال د تصور یو ډول بېرته راګرځېدنه وبلله، چې یو ډول داسې خزانه ده چې عمومي او په ټوله ټولنه پورې اړه لري.

د دې کرښو لیکونکی د ۱۹۲۰م کال را وروسته د برکت الله د عواقبو څخه خبر نلرم، ولي باید ووایو: چې دغه پلټونکی، ویونکي او تکړه شخصیت خپل عمر د بریتانیا د استعمار او امپریالېزم سره په مبارزه کې تېر کړی و.

* * *

په هر صورت د **۱۹۱۵** م کال د اکتوبر په نیمایي کې دغه ګډ پلاوي دپغمان په تپه کې امیر خپل حضور ته ومانه او خبري اتري پیل شوي. پلاوي هڅه کوله چې امیر د انګلیسانو پر خلاف د جهاد اعلان او د المان د متحدینو طرفداری ته وهڅوی او هغه لیک چې انور پاشا راوړی و لاندینې څلور موخې په کې وې:

اول : د دې لپاره چې عثماني سلطان جهاد اعلان کړی باید امیر هم همداسې وکړي.

دوهم: ایا امیر د افغانستان د خاورې له لارې "عثماني ترکي عسکروته هند ته د تېرېدلو اجازه ورکوي؟
درېم: باید افغانستان د انګلیس سره خپلې اړیکې وشلوي.
څلورم: امیر باید ټولي متنفذ او بارسوخه ملایان د جهاد اعلان ته راوګماري.
لاکن امیر د دې مسئلو په ځواب کې نوموړې پلاوی ته وویل: د افغانستان خلک د راسخي عقېدي مسلمانان دي لاکن د جګړې وسایل نه لري، نو په دې اساس همیشه یوازې د خپل هېواد څخه د دفاع لپاره چمتو دي.
پلاوی امیر ته د هر ډول نظامي مرستي او وسلو او دولس سوه زره پونده تقاوي وعده ورکړه، لاکن امیر قطعي ځواب ورنکړ او مسئله یې خپل د مشوري مجلس ته واچوله.
په دې وخت کې د امیر درباریان دوه ډلي و:
یوه ډله یې د جګړې طرفداره وه چې په هغې کې د امیر ورور سردار نصرالله او د امیر دوه زامن عنایت الله او مان الله شامل و، چې د محمود طرزي (د شهزاده ګانو خسر او د روڼ اندو مشر او مهم غړی) دیني کړیو د ترک د طرفدارانو او د زیاتره افغاني قبایلو له خوا یې ملاتړ کېده، دوهمه ډله یې د انګلیس طرفداران و چې د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په شاوخوا راغونډ شوي وو. چې په هغې کې د بي بي حلیمي ساتونکي (د امیر میره مور چې د خپل ځوي عمر خان د امارت خوب یې لیده) د هندوستان سره د معامله لرونکو سوداګرو ډلي ځیني نظامي کسان او بروکراتان په کې شامل وو، لاکن امیر غوښتل چې د دې ډلي سره سیاسي لوبه په ډېر احتیاط سره تر سره کړي، او د انګلیس طرفداران وساتي، په داسي

حال کې چې عمومي انتظار داسې و چې امیر دی د دغه بهرني پلاوی سره جوړ راشي او جهاد دی اعلان کړي.
په دې وخت کې د برتانوی هند د دولت سیاسي نماینده حافظ سیف الله خان ته د خلکو له خوا پټ اخطارونه ورکول کېدل چې د هغه د نمایندګی ځای د خلکو د تاخت و تاز لاندې راځي، تر څو د برتاني سره جنګي عملیات ترسره شي، (د نوموړی حافظ لیک د ١٩١۶م کال د جون میاشت). پته دی پاتي نه وي چې د ١٩١٥م کال د سپتمبر څخه دمخه هغه وخت چې دغه الماني پلاوی د هزاره جاتو په لاره د هرات او کابل تر منځ و د هند وایسر او برتاني د امپراطور په لاسلیک یو لیک د امیر حبیب الله خان په نامه راولېږه، او هغه یې د برتاني اطاعت او د بې طرفی ساتلو ته وهڅاوه، او د هغې میاشتي تقاوي یې د یونیم لک څخه دوه لکو ته د پټي خولي نېولو په خاطر زیاته کړه.
امیر د دربار د بېلا بېلو ډلو د جهاد د عمومي تمایل او د الماني پلاوی د هیلو تر منځ د یوه ماهر لوبغاړی په شان رول لوباوه، د یو پلوه یې الماني، ترکي او هندي میلمانه په مستقیمو او غیر مستقیمو خبرو اترو مصروف ساتل، او په دې ترتیب د افغانستان، المان او د هغه د انډیوالانو تر منځ یولس ماده ایز تړون [58]

[58] لکه څنګه چې د ساتلي مخفف لیکن Seiler په روزنامچه کې په انډیا افس (لزن) کې راغلی دی د تړون دی مسودې لس مادي درلودي، چې د هغې په سریزه کې د افغانستان او المان او د داوړو خواو حکم لرونکو او د المان د نورو متحدینو تر منځ د دوستی ټینګښت، او د افغانستان د ازادی په رسمیت پېژندلی و، او د افغانستان لوري باید عسکري قواو په مجهزولو او د هغې په اساس تنظیم لاس پورې کړي، او د فارس، هند او د روسي ترکستان د خلکو سره سیاسي اړیکي ټینګي کړي، او المان سل زره عصري توپکونه، درې سوه پوپونه

برابرولو ته ورنزدې کېدل، لاکن د بل پلوه په همدغه ورځ چې په سبا ته يې بايد ترون لاسلیک شي د ۱۹۱۶م کال د جنوری په ۲۵ د برتانيا نماينده حافظ سيف الله يې راوغوښت او په يوه ځانګړې مرکه کې يې هغه ته د بيطرفۍ د سياست د ادامې ډاډ ورکړ او ويې ويل : چې سربيره پر دې، په عمومې دربار کې د دې سياست د دوام اعلان هم وکړې، لاکن د هغه خبرې به د عوامو خلکو د ولولو د تسکين لپاره وې او د برتاني دولت بايد د ده د خبرو څخه په ويره او تشويش کې نشو، او دغه وعده شوې دربار ځلور ورځې وروسته د جنوری په ۲۹ نېټه جوړ شو، کله چې امير د بي طرفۍ دوام اعلان کړ، د قبايلو او کابل خلک چې د جهاد اعلان ته سترګې په لار وو ټول خفه شول، او د المان، ترک او هند ګډ پلاوي ناکام شو، او په دې اساس د پلاوي اروپايي غړو د ۱۹۱۶م کال د می په مياشت کې تصميم ونېوه چې د کابل څخه ولاړ شي.

او نور عسکري تجهيزات د لس مليونه سترلنګ پونډو سره افغانستان ته ورکړې، دغه راز المان به خپله لاره د پارس د هېواد لپاره خلاصوې، تر څو د دې لارې څخه افغانستان ته مرسته ورسېږې.
د دوارو لورو تر منځ سياسي اړيکي ټينګي او هنتنګ د المان د استازی په توګه په کابل کې پېژندل کېږي، د افغان استازي يا نماينده پارس ته استول کېږي تر څو هلته د المان د متحدو دولتونو (مرکزې قواوې) د سياسي نماينده ګانو سره خبرې وکړې، په کابل کې د الماني د سفارت او قونسلګری د پرانستلو په برخه کې به په نزدې وخت کې لازمه مفاهمه وشي. (ادامیک: افغانستان ۹۴).

Library

د هغو اسنادو له مخې چې په ملي ارشيف کې شته : سردارنصر الله هڅه کوله چې هغوی ولاړ نشي او وعده يې ورکوله چې د امير د خوښۍ بر خلاف به سرحدې قبايلو د بريتانيا سره د جګړې لپاره چمتو کړې، لاکن د پلاوی غړو دغې وعدې ته اعتبار ونه کړ او نيدرماير د روسي منځني اسيا د لارې ځان تهران او کرمانشاهان ته ورساوه، او په دې لاره کې د يوې فرقې په اندازه مرسته ولېدله، لاکن هنتنګ د چين او امريکا له لارې جرمني ته ورستون شو، په داسې حال کې چې د پلاوی نور غړي په هرات کې تر هغه وخته پاتې شول، تر څو چې د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر شوروي پاڅون د برتانيا د مخالفو کارکونکو لپاره لاره هواره کړه [59]
امير په دغسې سياسي ماهرانو عملياتو سره ځان د المان او ترک د ګډو هيلو او خواهشاتو څخه خلاص کړ، او د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه کې د بريتانيا نماينده سيف الله خان يې بيا دستي راوغوښت او د هغې سره يوازې کښيناست او د پلاوی موضي او اهداف يې غوره او په زړه پورې ونه بلل، او ويې ويل چې هغوی په ناهيلي سره له کابل څخه وتلي، او زموږ د هېواد له سرحد څخه به تېر شوی وي، او يوازې درې تنه يې کاظم بې، برکت الله او مهندره پرتاپ په کابل کې پاتې دي چې د هغه د اندېښنې وړ دي. د دې لپاره چې هغوی ميلمانه دي، دانه پوهېږې چې څه ډول خپل ځان له دوی څخه خلاص کړې؟ لاکن په خپله دوی هم تصميم لري چې په نزدې وخت کې له دې ځای څخه ولاړ شي.
امير ډاډ ورکړ چې په بي طرفۍ، او د بريتانيا سره د تړلتيا او د دوستۍ په وعده ټينګ ولاړ دی، او د خيرالدين او احمد په نومونو

[59] ادميک: افغانستان ۲۲۵.

Library

دوه تنه چې د تیراه قبایل د انګلیس په مقابل کې راپاڅوي، د ترکي نماینده ګان ندي، لومړنی کس د کابل په حربي ښوونځي کې ښوونکی و د دې لپاره چې شاګردان یې سیاست ته را بلل، برطرف شو او دوهم کس شاهي پخلنځي اشپز و، چې د نااهلي په اساس ووژل شو، دغه دواړه د امیر د اجازي او خبرتیا پرته تیراته تښتېدلي دي او د هېڅ کومي خوا نماینده ګې او واک نه لري، او باید دي چې د بریتانیا نماینده خپل دولت ته له دې خوا څخه پوره ډاډ ورکړي [60]

دریم : په کابل کې د یوه ازاد موقتې حکومت جوړول :

لکه څنګه چې وویل شو، راجه مهندره پرتاپ او مولوي عبیدالله سندهي مخکې د افغاني شخصیتونو سره د خبرو اترو مقدمات د حاجي عبدالرزاق پواسطه برابر کړی وو او سردار نصرالله نایب اسلطنه یې راضي کړی و چې د هند یو موقتې حکومت په کابل کې اعلان کړی. کله چې برکت الله د الماني پلاوی سره کابل ته راغی لکه څنګه چې د هندي مهاجرو طالبانو څخه یوه تن د مولوي غلام جیلاني ځوی عبدالباري کله چې په ایران کې ونېول شو د هند پولیسو ته یې د یوه سلطاني شاهد په توګه داسې بیان ورکړ، د هندي ډلې مشران او کاظم بی د نایب اسلطنه په اجازه د حاجي عبدالرزاق په کور کې راغونډ شول تر څو د ازاد هند د حکومت د جوړولو لپاره لارې چارې برابرې کړي، په لومړي سرکې په نظر کې و چې دا حکومت دی د شاهي کورنۍ د شهزاده ګانو څخه د یوه تن په صدارت په کابل کې جوړ شي لاکن وروسته په دې خبره سره یوه خوله شول چې د حکومت صدر دی مهندره پرتاپ، صدراعظم دی مولوي برکت الله او د کورنیو چارو وزیر دی مولوي عبیدالله

[60] تحریک ۱۱۸

سندهي وي [61] او دغه ازاد حکومت د ازادۍ غوښتونکو د مقر څخه (د کابل بابر باغ) څخه اعلان شو د (۱۹۱۶م کال سپتمبر) هغه اطلاع چې په دې برخه کې د هند د وایسراد بهرنیو چارو د دفتر له خوا د ۱۹۱۶م کال د سپتمبر په ۱۶ نېټه ثبت شویده او د سیاست

[61] لکه څنګه چې وویل شول هغه د شیخ الهند د ملګرو څخه و، چې په کوچنیوالۍ کې یې په بوتاسنګه مشهور و کله چې مسلمان شو، عبیدالله ونومول شول، او په دیوبند کې یې اسلامي علوم ولوستل او د ۱۹۱۵م کال په اکتوبر کې کابل ته راورسېد، چې د ملي مبارزینو د مشرانو څخه شمېرل کېده، دغه فعال او سر سخته انقلابي شخصیت د شاه ولي الله د هلوي د فلسفي د شرحه کوونکو څخه و نوموړی د اسلامي علومو تکړه عالم، پلټونکی، کوښښ فکرمند او ازاد مشربي شخص و سرېېره پردې چې د ازادۍ غوښتني خوې، سیاسي کارنامې او د هند په موقتي حکومت کې غړیتوب او د جماعت خدام خلق (جنودالله) جوړول یې تر سره کړل، په اردو او عربي ژبو یې ډېر لوړ اشار ژباړلی دی چې د هغې جملې څخه کتاب التمهید په عربي او تحریک سیاسي شاه ولي الله په اردو او اوه کاله په کابل کې په اردو ژبه لیکل شویدې هغه د اماني دورې تر اولو وختو پورې یعني اوه کاله په کابل کې پاتې شو، او د شاه څخه یې د هندي درس خانې اجازه واخیستله، چې د بریتانیا دسفارت د مداخلې په اساس ونه پرانیستله شوه، او په ۱۹۲۳م کال د تاشکند د لېارې مسکو او استانبول ته ولاړ او د شوروي د انقلابیونو اولنیم سره یې لېدنې وکړې، او انقلابي تجربې یې تر لاسه کړی او په ترکیه کې یې مصطفی کمال ولېده او له دغه ځای څخه یې په مکه معظمه کې استوګنده غوره کړه او د خپلو دیني او انقلابي افکارو په لیکنه او تالیف بوخت شو،

کله چې هند ازاد شو او په ۱۹۴۹م کال کې د ده د بیرته راستنېدو لاره هواره شوه، هندته بېرته راغی او د "هندستاګر اکادمی" په نامه یې علمي موسسه جوړه کړه، او د عمر وروستی وختونه یې د شاه ولي الله د فلسفي په تغیر، تبلیغ او خپرېدو کې تېر کړل، او د مولانا تاج محمود سندهي قبر ته نزدې د سند د سکارپور د امروت په کلی کې اوسېده ترڅو چې همدلته مړ او ښخ کړای شو.

په نړۍ کې د (دوریښمینو لیکونو قضیه) په نامه یادیږي داسي دي: چې عبیداله تندهي به په وریښمینو دستمالونو لیکونه لیکل چې په ښکاره به نه لیدل کیدل، لاکن دلیک اخستونکي کولای شول چې دیوه کمیاوي عمل تر سره کېدو وروسته هغه ولولي، دغه لیکونه د عبدالحق پواسطه چې د ملتان د خان بهادر رب نواز خان ګمارل شوي جاسوس و د نوموړي خان دوه زامن اله نواز او شاه نواز د هندي مهاجرو طالبانو په ډله کې په کابل کې و ددغه جاسوس پواسطه چې پورته یې نوم یاد شو لاهور ته دغه لیکونه راوړل شول او د نوموړي خان بهادرخان پواسطه د هند دحکومت پلاس کې ولویدل او مسله رسوا شوه.

پدي وریښمینو لیکونو کې چې مولوي عبیداله سندهي د کابل څخه لیکل ویل کېږي چې الماني پلاوي په کابل کې په درناوی سره ومنل شو، لاکن په خبرواترو کې کوم ځای ته ونه رسیده، ځکه افغانستان وغوښتل چې ترکي سر تیري دي د افسرانو، وسیلواو نقدي مرستي سره د افغانستان مرستي ته راشي،او دهغه د جګړي متحدین دي ددې هېواد د سلامتیا اوساتني ژمنه وکړي . نو هغه وخت به افغانستان کې د انګلیس پر ضد په جهاد کې پاڅون وکړي، لاکن ددې لپاره چې عثماني دولت دغه شر طونه ونه منل، نو پدي اساس الماني پلاوي ناکام پاتي شو.

د هند ازاد موقتي دولت چې د هغه غړي د کابل په باغ بابر کې ناست و په لاندي کړنو لاس پوري کړ:

لومړي: تزاري روسي ته دسفارت دیوه پلاوي استول او دهغه ځاي څخه کابل ته د سفیر درالېږلو هېله. [62]

دوهم : هندوستان ته دسفارت استول (چې بریالي ندي) .

دریم : د پارس د لیاري استا نبول او برلین ته د استول. [63]

څلورم: چین او جاپان ته دسفیرانو استول. [64]

---

[62] د ۱۹۱۴ م کال دسپتبر ده انیتمي دهند د بهرنیو چارو ددفتر د اطلاعي په اخیر کې وایې چې: ډاکتر مهتر اداس دشمیرسنګه په نامه او هم خوش محمد او عبدالقادر چې طالبان و ددې هیت غړي هم و، چې د ۱۹۱۶ م کال د مارچ په میاشت کې تاشکند ته ولاړ او دهمدي کال د می په میاشت کې بیرته کابل ته راغلل،(تحریک۱۱۷) .

[63] ددې هدف لپاره د لاهور دوه تنه مهاجر طالبان عبدالباري د غلام جیلاني ځوي او شجاع اله د لاهوری حبیب الله ځوي د مولانا عبیداله سندهي له خوا له کابل څخه واستول تر څو د ایران دلیاري ترکي ته ولاړ شي. لاکن د ۱۹۱۴ م کال د اګست په میاشت کې د ایران په محمود اباد کې د ایران د سر تیرو پلاس ونیول شول او روسي ګارد ته تسلم کړي شول تر څو چې دواړه په ترتیب جام کې انګلیسي مامورینو ته وسپارل شول، او له هغه ځاي هغوي هندته واستول، تر څو چې دسلطاني شاهد په توګه یې د ازاد هند د حکومت د فعالیتونو ټول معلومات انګلیسي حکومت ته وسپارل، چې د هغي تفصیل د تحریک شیخ الهذ په کتاب کې راغلي دي.

[64] دې پلاوي چې متهر اسنګه او شیخ عبدالقادر په کې شامل و د مهندره پر تاپ او برکت الله دلیکونو سره چې د چین د سون یات سسن او د جاپان د شهنشاه میکادو په نومونو لیکل شوي و د ۱۹۱۴ م کال د جولای په میاشت کې دروسي تر کستان له لاري سفر وکړ، لاکن په هغه ځاي کې د تزاري حکامو پلاس ونیول شول او په مشهد کې د برتانیا جنرال قونسل ته وسپارل شول اوله هغه ځایه لاهور ته راوړل شول چې متهر اسنګه په یوه ځانګړي عکسری محکمه کې تورن او د ۱۹۱۷ م کال د مارچ په ۲۱ اعدام شو(تحریک ۳۴۲) .

پنځم : هند او برلین ته په تکرار سره د سفارت یو بل پلاوي استول کېږي[۶۵]

شپږم: د هند موقتي حکومت د جنودربانیر په نوم (دمسلم د خلاصون لښکر، سالوشین ارمی) یو تشکل په مدینه، استا نبول، تهران او کابل کې د کاغذ په مخ جوړ کړ چې ټول عالم اسلام د هند څخه تر مصر او استانبول پورې په کې شامل و: چې د هغې ښوونکي د مسلمانانو خلیفه د ایران احمدشاه قاجار او امیر حبیب الله خان و. چې د کار خلک اوسالاران يې د اسلام په ټولو خلکو چې د افغاني قبایلو د مبارزو خلکو په ګډون په کې شامل شوي وو. چې ددې غیر عملي پیښې ټول تفصیل د مولوي عبیداله سندهي په وریښمینو لیکونو کې (چې د انګلیس دجاسوسانو په لاس کې ولوید) لیکل شوي دي.[۶۶] لاکن دا ټول ترتیبات کاغذ پر مخ پاتې شول اوعملي

---

[65] تحریک ۱۱۴.

[66] ددې وریښمینو لیکونو اردو ژباړه د تحریک په کتاب کې د انډیا افیس د اسنادو له مخې چاپ شوي دي. ددې لیکونو راوړونکي عبدالحق چې اصلا جیون داس دلورندارام ځوي د پنجاپ د شاهپور خلصي د جنجیال اوسیدونکي و چې په ۱۹۱۲ م کال کې مسلمان شو چې یو څه وخت دملتان خان بهادر رب نواز خان په کورکې دده ددوه زامنو هر یو الله نواز او شاه نواز په ملګر تیا کابل ته ولاړ او د ۱۹۱۴ م کال په جولای کې يې د عبیداله سندهي څخه دشیخ عبدالرحیم سندهي په نامه وریښمین لیکونه واخستل، چې هغه په عربستان کې مولانا محمود الحسن ته ورسوي، لاکن عبدالحق هغه په لاهور کې خان بهادر ته ورکړ تر څو چې د هند حکومت ته ورسیده،

یعنې دا چې دغه شخص او د خان بهادر ځامنو د همدي کار لپاره کابل ته هجرت کړي و او عبدالحق د همدغه خدمت په بدل کې د پنجاب د اوسپني د لاري په پولیسو کې ، تاکل شو،(تحریک ۳۰۲).

اړخ يې نه درلوده، نوبه همدي اساس په هند کې انګلیسي اشخاصو هغه له یوي ټوکې پرته بل څه نه بلل. لاکن د ختیځ له لوري:

هغه بل سیاسي جریان چې د پښتنو خلکو افکارو ته يې ټکان ورکاوه او سیاسي ویښتوب یې مخ ته راوړه، او د افغانستان پر خلکو یې هم اغیزه کوله، همدغه د هند د ازادي غوښتونکو حرکتونه او ددغه ځاي سیاسي ګډندونه و چې د شلمي پیړي په لومړیو وختو کې په ټول هندکې په خوشحال سره په هغې لاس پوري کړي و او تل يې غوښتل چې د هند د شمال لویدیځ سرحد او دنیمه ازادو قبایلو د خلکوله قوي څخه هم کار واخلي، او لکه څنګه چې وویل شو، ددې خاوري ازادي غوښونکي خلک دشلمي پیړي داوایلو څخه د هند دسیاسي اودیني ګوندونو سره اشنا شول، د حیرانتیا ځاي دي. چې د برتیانوي عصر په اواخرو کې هغه وخت چې د برتانوي دولت استونکي پلاوي د هند دسیاسي حالاتو د مطالعي او سروي لپاره راتلل وي موندله چې په شمال لویدیځه صوبه کې سیاسي و ینښتیا او د ازادي غوښتني منظم فعالیتونه د هند د نورو ټولو ولایاتو څخه ،(حتي په بمبي کې هم) ډیر زیات دي.(د ۱۹۴۵ م او ۱۹۴۶ م کلونو د کریس راپورته دي مراجعه وشي).

حزب الله :

دا د برتیانیا په محکومه خاوره کې د پښتنو خلکو دسیاسي ویښتیا په لړ کې لومړني سیاسي او اصلاحي حرکت وي، چې د ترنګزو په حاجی صاحب مشهور د فضل واحد او دده د ملګري مولوي عبدالعزیز اتمانزي(چې په ۱۹۳۴ م کال وړ) مولوي فضل الربي (په ۱۳۳۵ ش کال په کابل لوګر کې و مړ) او فضل محمود

Library

مخفی (په ۱۹۴۷ م کال و مړ) د پښتو مشهور شاعر ددې ګوند له مخکښانو څخه و.

حزب الله دېره مهم مرامه درلودل:

اول ــ یو ټولنیز اصلاحي او د مغرو رسومو او عاداتو سره مبارزه.

دوهم ــ د ازادي د حاصلولولپاره کوښښ او دانګلیس د استعمار په ضد د جهاد اعلانول ، چې په هغه وخت کې د چارسدي د اتمانزو ځوان خانزاده محترم خان عبدالغفار خان د بهرام خان ځوي هم پدغه لاره کې کوښښ کاوه، ددې لپاره چې دلومړي نړیوالي جګړي په پیل کې (۱۹۱۴ م) د ترنګزو د حاجی صاحب دنیولو امر ورکړشو هغه د خپل ګوند مرکز د ازاد سرحد دباجوړ سورکمر ته رانقل کړ اودغازی اباد دکلی بنسټ یې کیښود چې د حاجی ارامګاه هم په همدغه ځاي کې ده.

لکه څنګه چې مووویل حاجي په خپل دغه ګوند سره د انګلیس په ضد په صوبه سر حد کې د ډیرو اوږدو مبارزو مصدرو او خون ګرمه مبارز ملګري یې درلودل.

چې ددغې جملي څخه میرسیدجان چې د بابړی په ملا مشهور و چې د پیښور په شمال په شبقدر کې په ۱۹۱۱ م کال کې د انګلیس دسرتیرو سره په جګړه اخته و

(۱۳۴۲ ق کال په چامنګ کې و مړ) او ملااحمدجان چې په سنډر کې په ملاصاحب مشهور و په چکدره او ملکنډ کې یې د انګلیسانو سره جهاد وکړ(۱۹۱۴ م) اویو کال وروسته په ۱۹۱۵ م کال کې دوزیرستان قبایل هم د استعماری قواو په ضد په جهاد لاس پوري کړ او مومندو قبایلو د تر نګزو د حاجی په مشري په شبقدر کې د انګلیسي عسکرو پر ځایونو شبخونو نه وکړل او د

قبایلو دغو هلوځلو په ۱۹۱۸ او ۱۹۱۹ م کلونو کې هم دوام درلوده لکه د مغول کوټ، تانک رېوزي،توچي، کسي غر، کاور،مانجی ګري، ژژی، درابن، ترکي او قلصه دوه او داسي نورې جګړې، چې دغو ټولو انقلابی حرکتونو زموږ د هېواد په خیتځ کې خلک راویښول، او په عوامو کې یې د ازادي روحیي ته قوت ورکاوه، پداسي حال کې چې د افغانستان د ازادی جګړه هم په بریالیتوب سره تیره شوی وه اوِ دافغانسان خلک یې راویښ کړي او دوهم مشروطیت ثمرته رسیدلي و.

دهېواد دشمال او لویدیځ حالات:

لومړني نړیواله جګړه چې د ۱۹۱۴ م کال په اګسټ کې پیل شوي وه د ۱۹۱۸ م کال د نوامبر تر ۱۱ یې څلور کاله دوام وکړ او دځینو هېوادونو سیاسي او ټولنیزو حالاتو ته یې بدلون ورکړ، پداسي حال کې چې د هېواد په خیتځ کې د هند دازادي غوښتونکو او سرحدي قبایلو خلکو یو ملی پاڅون لکه څنګه چې مخ کې ورته اشاره وشوه ټینګ و.

په شمال کې هم د تزاري روسي په پراخه هېواد کې، روسي کارګرانو ډیر لوي پاڅون وکړ او دلومړي ځل لپاره یې دسوشلزم ایدیا لوژي د عمل مرحلی ته ورسوله او کمونست ګوند (بلشو یک) د اکتوبر په سر انقلاب سره تزاری استبدادی دولت رانسکور کړ، او دشوروي روسي دنوی دولت واګی په خپل لاس کې ونیولي (۱۹۱۷ م کال دنوامبر۷) د شوروي ترکستان د بهرنیو چارو کمېسار په ۱۹۱۸ م کال کې امیر حبیب الله خان ته یو پیغام ور واستوه تر څو دواړه یو دبل سره دوستانه اړیکي ټینګي کړي:

پته دې پاتي نه وي چې د تزاري روسي ددولت او برتانيا تر منځ په ۱۹۰۷ م کال کې يو تړون لاسليک شوي و، چې دهغه په لمړي ماده کې افغانستان دروسي د نفوذ څخه بهر سيمه ګڼل شوي وه او په څلورمه ماده کې په افغانستان کې دروسي او برتياني د سوداګري په اړيکو کې د مساوات اصل منل شوي و. نوپد ي اساس د شلمي پيړي په لومړي او دوهمو لسيزو کې افغانستان او مخصوصا هرات، کندهار او کابل د هندوستان سره د روس او ايران دسوداګري تيريدونکي لاره وه. او دسوداګری د مالونو راکړه ورکړه او دخلکو تګ راتګ بخارا، تاشکند، مشهد پيښور، کراچی او بمبی ته زيات و. پداسي حال کې چې په قاجاري ايران کې دمشروطيت غورځنګ خپلو جګو پوړوته رسيدلي اوداسي فرمان دصادريدو سبب شو چې په ۱۹۰۷ م کال مظفر الدين شاه قاجار داساسي قانون اوملی شورا د جرګي د پرانستلو سبب شو.

دغه ټول حالات په افغانستان کې د مشروطه غوښتني د کمبود نه مړ کېد د محرکه عواملو څخه وو او ددې خاوري په روڼ اندو کې سياسي درک او سنجش او عين پوهي نشوونما کوله.

اګرچې د ۱۳۲۷ ق کال په صفره کې په ډير بد او خراب شکل سره د لومړي مشروطيت غورځنګ په کابل کې وځپل شو لاکن بياهم سياسي حالات او ملی ويښتيا د افغانستان په دريو برخو کې، او هم د افغاني ټولني د کورنی محرکه عواملو باز تاب دي ته نه پريښودله چې دغه لمبه په بشپړه توګه مړه شي، نو پدي اساس ګورو چې د مشروطيت غوښتني دوهم غورځنګ د افغانستان د روڼ اندو ځوانانو په منځ کې په يوی پرمختيائي انقلابي روحيې سره نشوونما

وکړه او دافغانستان د ټولنيزو حالاتو د بدلون او داستقلال او ازادي د بيرته تر لاسه کولو سبب شو.

۳

محمود طرزي او سراج الاخبار

د ۱۳۲۷ ق کال د صفری دمیاشتي د وژني او تاراج څخه راوروسته چې امیر او د هغه درباریانو د مشروطه غوښتونکو لپاره روا بللی په ظاهري توګه دظالمو حاکمانو او دکورنېو او انګلیسی جاسوسی د سرچینو له ویری دا غږ غلي شو لاکن:

این قصه هفت ګنبد افلاک پر صداست
کوته نظر نګر، که سخن مختصر ګرفت

مظلومي او استبداد ځپلي ټولني دروانو اوبو خصلت لري که چیري مخي ته ئې خنډ ورپیدا شي په موقتي توګه بي حرکته پاتي کیږي او یو په بل باندي متراکمي کیږي او په ډیر زیات فشار او قوت سره دخپلي مخي څخه خنډونه لري کوي.

په ۱۳۲۳ ق کال کې دلومړي سراج لاخبار مری دښکیلاک منګولو ونیوله او پرته له یوي ګڼي نور هیڅ خپره نه شوه. لاکن شپږ کاله وروسته امیر دوخت غوښتني او دچاپریال جبر ته سر ټیټ کړ او په ۱۳۲۹ ق کال کې بیا دهم هغه جریدي د خپریدني اجازه محمود طرزي ته ورکړه چې د سیاسي ویښتیا او دمشروطه غوښتني د تخم د پالني بلکه د ازادي غوښتني زمینه او سرچینه شوه. دغه نیکمرغه حرکت چې په ۱۳۲۷ ق کال کې داختناق سره مخامخ شوي وو، دوه کاله وروسته د سراج الاخبار په بیا خپریدو او دیوه مخلص افغان پوهه او تکړه لیکوال محمود طرزي په مسیحیایي نفس سره بیا ژوندي شو، دغه پوهه او مدبر شخص د هیاهوي له پیدا کیدو او

ددربار دویرولو پرته په حقه سره د مولوي محمد سرور واصف علیه الرحمه په ځاي کیناست او دمشروطه غوښتني نیالیګي ئې ثمر ته ورسوه.

محمود طرزي څوک وو؟

دنولسمي پیړي په لومړي لسیزه کې د ابدالي احمد شاه امپراطوري چې دپاتي کسانو تر منځ ئې شدید اختلاف پیدا شوي و. ټوټې ټوټې شوه او بارکزائي سردارانو(د سردار پاینده محمد خان محمد زائي ځامن) د ۱۲۴۲ ق کال د ربع الثاني یا ۱۸۲۶ م کال د عهد نامي له مخي چې د هغي اصل د کابل په ملي ارشیف کې موجود دي، ددراني امپراطوري پاتي مځکي او برخي لکه د خپل میراثي او شخصي مال پشان ترکه او وویشلي، چې پراخه کندهار د شاه جوي څخه تر فراه او شکارپوره پوري په هغو پنځو ورونو پوري تعلق پیدا کړ کوم چې (دغلجي ایدو خېل هوتک له موره څخه و). یعني: پردل خان چې په مشرقي متخلص و.

رحمدل خان چې په ۱۲۷۵ ق کال کې په ایران کې مړ شو او په نجف اشرف کې خاورو ته وسپارل شو دغلام محمد په نامه یو ځوي درلوده چې په هندی سبک کې ددیوان درلودونکي شاعر او هنرمند لیکونکي چې طرزي ئې تخلص کاوه(په ۱۲۴۵ ق کال کې په کندهار کې وزیږید او په ۱۳۱۸ ق کال دشعبان په ۱۵ دجمعي په ورځ په دمشق کې مړ شو) دا دښه ذوق درلودونکي، صوفي مشر به او هنر دوسته کندهاري سردار په هغه سیالي کې چې د افغانستان د امارت په سر ددوو ترونو دزامنو یعني دمیوند د فاتح سردار محمد ایوب خان او د(انګلیس دنماینده) دلیپل ګریفن غوښتل شوي او ګمارل شوي سردار عبدالرحمن خان تر منځ پیدا شوي وه، نوموړي د

سردار ایوب خان (دانګلیس دښکیلاک مخالف عنصر) خواته میلان درلوده کله چې سردار عبدالرحمن خان امارت ته راغي(۱۸۸۰ م کال جنوري) د امیر جاسوسانو خبر ورکړ د سردار غلام محمد خان طرزي سره یو تن هراتي په یوه محفل کې ناست و او داسي ویل:
سردار محمد ایوب خان چې د کندهار دپیر پایمال دجګړي او دانګریز دلښکرو په مقابل کې دماتي څخه وروسته ایران ته تللي و بریالي بیرته راګرځي.
دافغانستان دژورنالیزم پلار علامه محمود طرزي وایي چې: امیر ددي خبرد تر لاسه کولو څخه وروسته دطرزي د مالونو دمصادره کولو او هند ته دده د تبعید امر ورکړ او هغه بل هراتي ئې زنځیر او زولانه یوړ او دهرات د غوریانو په سرحداتو کې دناجویه یوه ډېره جګه ونه کې یوه ډېره کلکه پنجره ورته جوړه کړه او دغه مظلوم ئې پکې واچوه، تر څو چې په همهغه کې هډوکي وراسته شول او دامیر په قول(تر څو وګوري چې دسردار ایوب خان موکب څنګه له ایران څخه راګرځي) [67]

وایي چې سردار طرزي ئې په ډېر بد حال دخپل کورنۍ ۳۶ تنو غړو سره کوټې او کراچي ته فراري کړ، (۱۸۸۱ م کال جنوري یا ۱۲۹۹ ق کال). دهېواد څخه ددغه اجباری فراریانو په کاروان کې دسردار غلام محمد خا د ن ۱۶ کلن ځوي محمود نامی هم و ، چې د ۱۲۸۲ ق کال د ربیع الثاني په لومړي نیټه یا د ۱۲۴۴ ش کال د سنبلي په لومړي نیټه او یا د ۱۸۶۵ م کال د اګست په ۲۳ نیټه په غزني کې د سلطان محمود د قبر تر څنګه پیدا شوي و ، چې په همدی مناسبت ئې هغه ته "محمود" نوم کیښود.

---

[67] مهدی فرخ: تاریخ سیاسی ۱۳۵۱.

محمود ۱۷ کلن ځوان با سواده د ادبي ذوق درلودونکي دخپل پلار او کورنۍ سره د ۱۸۸۲ م کال څخه تر ۱۸۸۵ م کال پوري او دخپل عمر تر ۲۰ کلني پوري په کراچۍ کې ژوند وکړ او اردو ژبه ئې زده کړه. لاکن پلار ئې سره لدي چې بریتانوي هند معاش ورکاوه نه ئې غوښتل چې په دار حرب کې ژوند وکړي نو په همدي اساس د همدغه کال په دوبي کې دبحري کشتي پواسطه د خپل ځوی او کورني سره بغداد ته ولاړ اوبه دې ځاي کې ځوان محمود ترکي ژبه هم زده کړه او کله چې په ۱۳۰۴ ق کال یا ۱۸۸۶ م کال دمشق ته ولاړ، نو په هغه ځاي کې ئې عربي ژبه هم په بشپړه توګه زده کړه ، او تر ۱۹۰۰ م کال یا ۱۳۱۸ ق کال پوري چې عمر ئې ۳۵ کلو ته رسیده او لږ څه فرانسوي ئې هم زده کړي وه.
حقوقو ، ادبیاتو، سیاست او اجتماعیاتو او دطبیعي علومو د مبادیو په برخه کې خپلو پراخو مطالعاتو ته دوام ورکړ او لیکوال ، ژباړونکي، تکړه سیاستوال او دهېواد غوښتني شاعر تري جوړ شو او ډیر کتابونه ئې په دري ژبه تالیف او ترجمه کړل. او دعربي او عثماني پراخه هېواد ښارونو ته ئې سفرونه وکړل او دعربو او ترکي باسقافته رجالو سره اشنا شو.
سردار غلام محمد خان طرزي د ۱۹۰۰ م کال ددسمبر په ۷ یا په ۱۳۱۸ ق کال د شام په دمشق کې د هېواد په غربت کې ددي نړي څخه سترګي پټي کړي او هم هلته خاورو ته وسپارل شو ۳۵ کلن محمود طرزي د همدغه وخت څخه هېواد ته دراتللو په فکر کې شو او د ۱۹۰۲ م کال د فبروري په میاشت یا په ۱۲۸۰ ش کال کې پداسي کال کې چې امیر عبدالرحمن خان دنړي څخه سترګي پټي کړي وي کابل ته راغي او نهه میاشتي ئې دلته تیري کړي چې په

Library

(بیگ صاحب) ئې شهرت درلوده. څرنګه چې امیر حبیب الله خان
هغه بیرته خپل هېواد راتللو ته راوباله، دمشق ته ولاړ، له ۲۳ کاله
تبعد څخه وروسته په ۱۹۰۵ م کال کې دټولي پلرنۍ کورنۍ سره یو
ځای کابل ته راغی او په ده افغانانو کې (اوسني ښاروالي ته
مخامخ) د ملا عموي توخي په کور کې ئې استوګنه غوره کړه. او
همدغه وخت دی چې پوهه، پرکاره او مدبر ځوان دهیواد خدمت یا
چوپړ ته ملا وتړله د سراج الاخبار افغانیه د اته کالو خپرولو سربیره
۳۱ کتابونه او رسالي په نثر او نظم په دري ژبه تالیف او ترجمه
کړي چې یوازي د روس او جاپان دجګړي تاریخ ئې په څلورو ټوکو
کې ۱۲۷۰ مخونو حجم لري.(د۱۹۱۶-۱۷ م کال د کابل چاپ). د
محمود ژوند په عین چوپتیا او خونسردي کې دهلو ځلو، شور او
تدبیر څخه ډک و، هغه کار کاوه پوښتونکي او لټونکي و، او
دافغاني غرور او لوړتیا په بشپړه عقیده او کامل ایمان سره ئې د
خپل هېواد لپاره مهم او دقدر وړ خدمتونه سر ته رسولي دي.لکه:

۱_ په افغانستان کې دنوي فکر او ژورنالیزم دبنسټ ایښودونکي، چې هغه د افغانستان د (صحافت او تجدد) پلار ګڼو او دا کار د ۱۳۲۹ ق کال د شوال په ۱۵ (د ۱۲۹۰ ش کال د میزان ۱۶ یا ۱۹۱۱ م کال) چې د سراج الاخبار افغانیه لومړي ګڼه خپره شوه، شروع شو. او داتم کال تر شپږمي ګڼي د ۱۳۳۷ ق کال د ربیع تر ۱۵ یا د ۱۲۹۷ ش کال د لبندي یا دقوس تر ۲۷ یا د ۱۹۱۸ م کال ددسمبر تر ۱۹ پوري دوام وکړ.

د(سراج الاخبار افغانیه) لومړي ګڼه چې په ۱۲۹۰ هـ ش کال کې دعلامه محمود طرزي په مدیریت خپره شویده

۲_ ددري د نثر لیکلو د سبک ټکنښت او دتالیف او ترجمي رواجول، او دنوي عصر (۱۳۲۹_۱۳۳۷ ق) د اوصولو سره سم د مطبعي ترتیبول.

۳_ ددوهم مشروطه غوښتونکو ځوانانو اغیزمنه لارښوونه د ازادي او تجدد غوښتني د فکر پراخول، یعني دلومړي مشروطیت دټکول شوي غورځنګ بیا ژوندي کول او لکه د امان الله خان، عبدالرحمن لودین او عبدالهادي او داسي نورو پښان د سربښندونکو ځوانانو روزل.

۴_ دافغانستان د ۱۹۱۹ م کال داستقلال د اعلان څخه راوروسته د امان الله خان په کابینه کې دلومړنۍ بهرنیو چارو د وزیر په توګه دده انتصاب، دکابل د ستوري په ماڼي کې دبهرنیو چارو د وزارت تشکیل، د،ستقلال د لاس ته راوړلو دمذاکراتو ریاست (په ۱۹۲۰ م کال په اپریل کې دهند د میسوري په غره او په ۱۹۲۱ م کال په کابل کې) لدي وروسته په لندن، پاریس او دنړي په نورو مرکزونو کې د افغانستان د سفارتونو جوړول او خپلو جانشینانو او شاګردانو ته د بهرنیو چارو په وزارت کې دبهرنۍ سیاست لارښوونه.

۵_ دمیرمنو غورځنګ ته دهغه پاملرنه دهغي د لورملکي ثریا پواسطه دښځو د ښوونځیو پرانستل دستر رفع کول یعني دچادري لري کول، په (۱۳۰۰ ش کال دحمل په لومړي نیټه) دده دمیرمن اسما او دده د وریري روح افزا پواسطه د کابل دارشاد نسوان د جریدي خیرول، ددغو ټولو با ارزښته کارنامو سره محمود په ۱۹۲۲ م کال کې په پاریس کې د افغانستان مختار وزیر او په ۱۹۲۴ م کال کې ددوهم ځل لپاره د بهرنیو چارو وزیر وو، په

Library

١٩٢٧ م كال كې په اروپا كې د مزاج د علالت تداوي وكړه په ١٩٢٨ م كال بيرته كابل ته راغي ددي لپاره چې داماني حكومت د عمالو سره ئې په ځينو برخو كې اختلاف درلوده او عمر ئې هم (٦٠) ته رسيدلي وو، رسمي كارو څخه ئې ځان گوښه كړ.

محمود طرزي داماني دوري تر پاي پوري ، محترم پاک لمن او لاربښونكي شخصيت پاتي شو او ددي لپاره چې ملكه ثريا د امان الله خان ميرمن ئې لور وه او اماني دربار په انگليس ضد محور څرخيده او برتانوي پروپاگندي يا تبليغاتي سر چينو دشاه، ملكي او ددربار په ضد په زهر جنو تبليغاتو لاس پوري كړي وو چې دهغې اصلي علت دامان الله خان ضد انگليس سياست او مسكو ته دهغه تگ و. نو پدي اساس د ١٣٠٧ ش كال په مني او يا په ١٩٢٨ م كال كې اړو دوړ يعني اغتشاش ئې رامنځ ته كړ چې شورشيانو په خپل اوه فقره ايزو وړانديز كې دمحمود طرزي د كورنۍ داخراج غوښتنه هم كړي وه.ددي لپاره چې امان الله خان هم كابل د اړو دوړ كوونكو مشر كله كاني حبيب الله (په بچه سقاو مشهور) ته پريښود او د١٣٠٧ ش كال په جدي كې كندهار ته ولاړ، محمود طرزي هم په الوتكه كې دكندهار څخه هيرات ته او دهيرات څخه ايران ته ولاړ. چې اته مياشتي په ايران كې و. او له هغه ځايه څخه په ١٩٢٩ م كال د اكتوبر په ٢٦ دشوروي دباطوم له لياري بيا د تركي په هيواد كې پناه هنده شو او په استانبول كې ژوند پيل كړ، تر څو چې په ١٩٢٣ م كال د نوامبر په ٢٢ نيټه د ٦٨ كالو په عمر د ځيگر دسرطان د ناروغي له امله لدي نړي څخه سترگي پټي كړي، او دابو ايوب انصاري مزار ته نزدي خاورو ته وسپارل شو.(رحمه الله عليه)

واني چې هغه په خپل ژوند كې هغه ملهم و، چې دهغه مړينه دخپل گران هېواد څخه په لري والي كې واقع كيږي او ويلي ئې وو:

در غربت اگر مرگ بيگرد بدن من
ايا كى كند قبر كى دوزد كفن من؟
تابوت مرا بر سركوهى بگذاريد!
تا باد وزد بر سر ان از وطن من

لري نده چې هېواد ته دهغه د قدر وړ خدمتونو څخه ددرناوي لپاره د افغان نوي نسل د هغه پاتي شوي هډوكي د هغه د استاد سيد جمال الدين افغاني پشان بيا هيواد ته راوړي، او هغه د كابل پوهنتون په زړه كې، دنوموړي سيد تر څنگ د تل لپاره خاورو ته وسپاري:

(تا باد وزد بر سر او از وطن او)

د هغه افغاني پيلوټ چې محمود ئې د هېواد څخه د وروستي ځل د وتلو لپاره هيرات ته وړه ، داسي روايت دي چې محمود پدغه الوتنه كې ډېر ناراحته وو او اوښكي ئې توېولي او له ځانه سره ئې دا پښتو بيت زمزمه كاوه :

دا ستا په مينه په شپو شپو زه كريدلي يم
اوس دي پرېږدمه چې انگريز درته غندلي يم

هغه ويل چې په دويمه مصرع كې اصلاً (چې روبار درته غندلي يم) وو او دغه بيت د محمود وفاداره استاد ملامحمد اكرم هوتک چې د خپلي كورنۍ سره په دمشق كې فراري و دهيواد نه دوتلو په وخت كې ويلي وو.

l Library

د محمود طرزي فکري جوړښت

ددي لپاره چې دمحمود طرزي فکر او انديشي ددويم مشروطيت پر ټولو افغاني ځوانانو ډېره ژوره اغيزه درلودله او دټولو لاربښونکي او مخکښ و نو بې ځايه به نه وي که پدي ځاي کې د هغه فکري بنسټونه لږ څه توضيح کړو:

١ـ د هغه د کورنۍ د انګليس پرضدوالی:

د محمود پلار سردار غلام محمدخان طرزی د کندهار د بارکزايي (محمدزی) حکمرانانو څخه د يوه تن سردار محمدي خان ځوی و چې په ايران کې مړ شو ځوی يې د کورنۍ د ځينو غړو او د ترونو لکه د سردار مهردل خان مشرقي ځوی سردار شيرعلي خان د هېلو بر خلاف د انګليس د نفوذ د سلطې څخه بې زاره او متنفر و او په همدې اساس د ١٢٩٧ق کال يا ١٨٧٩م کال په جګړه کې د ميوند دفاتح د سردارمحمدايوب خان طرفدار و او په همدې سبب امير عبدالرحمن خان هغه د کندهار څخه کراچی ته تبعيد کړ.

طرزی په کراچی کې د انګليس د ښرغ لاندې ژوند ونشو کولای او لکه څنګه چې وويل شول، بغداد او دمشق کې يې عثماني اسلامې دولت ته پناه يوړه او د عمر تر پايه هلته پاتې شو.

محمود چې د کوچنيتوب څخه په دې روحيه روزل شوی و، د عمر تر پايه په دې مفکوره ټينګ پاتې شو او په هر ځای کې چې کردار وينا او فکر کار کاوه د برتانوی ښکيلاک د نفوذ پرضد يې مقاومت او مبارزه وکړه.

پلار يې طرزی هغه وخت چې د امير شير علي خان په عصر کې په کندهار کې د استوګنې په وخت د شعر، ادب، پوهې او فرهنګ په

طرفدار شهرت موندلی او د خپل وخت د عالمانو سره ملګری وه په ملي ارشيف کې په ډېره روانه عربي يو ليک د نسخ په ډېر ښکلې خط په دوو مخونو کې د قاضي طلامحمد پېښوری په خط موجود دی چې د مولوي عبدالرحيم بن مولوي حبيب الله د کندهار د خېړونکې په نامه ليکلې دی چې د هغې ليکونکی طلامحمد د پېښور د قاضي خيل د کورنۍ يو غړی او تايف کوونکی عالم، شاعر او هنرمند دی، چې په هغې کې هم سردار طرزی ته سلام او احترام ډالۍ شويدي او معلومه ده چې طرزی ته يې ارادت او علمې او ادبې اړيکې درلودلې، لاکن هغه وخت چې سردار د انګليس سره د مخالفت په جرم د هېواد څخه تبعيد شو او په هند کې يې پيدا کړه چې نوموړی قاضي د ده د کاکا د ځوی قاضي قادرو په شان (د اميرشير علي خان د دربار جاسوس) د ښکيلاک د دستګاه د کارکونکو څخه دی. هغه يې وغنده، چې دغه غندنه د طرزی په چاپ شوې ديوان کې شته دی (١٨٩٢م کراچی چاپ).

سره له دې چې سردار طرزی زاهد، خدای پالونکی او بې غرضه زوړ سړی و لاکن د انګليس د سفارت د مامورينو د هلو ځلو په اثر په شام کې د عثماني دولت د ګمارل شوو کسانو نظر د پلار او د هغه د ځوی په نسبت بدلون موندلی و. او د محمود د ژوند په چارو کې يې ستونزې پيداکولې: لاکن پلار او ځوی دواړه د انګليس پرضد عقيده باندې په دې خاطر ټينګ پاتې شول چې د اسلامې هېوادو سره د برېتانيانو امپراطوری رويه او د ښکيلاک سياست او په ځانګړی توګه د افغانستان سره په دوو جګړو کې د نفرت او دښمنۍ وړ وباله.

Library

د افغانستان د صحافت په تاریخ کې د اوریدو ښېښه ده چې درې کرښو لیکونکی هغه په خپله لېدلی او لوستلی ده او په ۱۳۰۱ش کال پورې اړه لري، چې په دغه وخت کې د ۱۹۲۲م کال د سپتمبر په ۱۵ د بلوچستان ګزټې جریدې د افغان د وېښتیا په اړه یوه د پېغوره ډکه مقاله ولیکله چې ګڼې د افغانستان استقلال د هغه تړون پایله ده کومه چې د ۱۲۹۸ش کال د اسد یا زمری په ۲۸ د برتانوی هند د حکومت سره لاسلیک شوه او د همدغه دولت سره رابطه وه چې لومړی توب خوښونکی (قدامت پسنده) افغانستان یې اصلاحاتو او نوی مدنیت ته تمایل کړ.

د کندهار د طلوع افغاني جریدې د دې مقالې ځواب د ۱۳۰۱ش کال د قوس په ۱۰ یا د ۱۹۲۲م کال د دسمبر په لومړی نېټه یعنې د دې جریدې په دویم کال د ۱۴ ګڼې څخه تر ۱۷ ګڼې پورې په څلورو برخو کې یو اوږد مطلب ولیکه. او په ډېره تنده او بده لهجه یې د بلوچستان ګزټې ته ځواب ورکړ د مثال په ډول:

" د افغانستان استقلال د انګلستان یو اعطا کړی شی نه دی ... کنه نو، که چېرې د استقلال پیداکېدل د برطاني د سیاستوالو پر وعدو او د کاغذي تړونونو په لاسلیک کولو پورې اړه درلودلی، نو ایرلیند سل کاله او هندوستان یونیم کاله مخکې باید د استقلال درلودونکي وای مګر:

ازاده گی به شمشیر بسته اند
مردان همیشه تکیه خودرا بر اوکنند....

هو، غواړم چې په پاکو او واضحه الفاظو سره ووایم، چې موږ د انګلیس سیاستوالو د افکارو څخه په بشپړه توګه خبر یو، چې په منځنۍ ختیځ کې د خپل نفوذ او د برطانې د حکومت د اقتدار د

ټینګښت لپاره، د کابل تسخیر د هغوی د خیال وروستۍ او مهمه نقطه ده. لاکن د برطاني سیاستوال باید پوهه شي چې هغه پیاله ماته شوه او هغه ساقي پاتې نشو... د انګلیس سیاستوالو او پروپاګند کوونکو لپاره د عمل غوره لاره یوازې همداده. چې نور د وړاندې تګ د پالیسی (فارورډپالیسی) خیالات له منځه یوسې او د شاتګ په قهقرای پالیسی عمل وکړې.

فکر کوم چې انګلیس پروپاګند کونکی د عامو خلکو دغولولو لپاره د وړاندې تګ د پالیسی په ترڅ کې به د دغه راز لغویاتو د رواجولو لپاره نور اقدام وکړې، د رښتې د زغلولو او د بهرنۍ دسیسو څخه دی لاس واخلې او د خپلو کورنیو اغتشاشونو په له منځه وړلو کې دی کوښښ وکړې.

بد ریادر، منافع بیشمار است
اگر خواهی سلامت برکنار است

د طلوع افغان په جوابیه اوږده مقاله کې په اسلامي او ختیځو هېوادونو کې د انګلیس د سیاستوالو دسیسو او خراب او بد نیت ته ډېرې زړه بګنونکی اشارې شوې وې چې لهجه یې هم تنده او قهر امیزه وه.

لکه څنګه چې د محمود سره د بهرنیو چارو په وزارت کې یو مامور حبیب الله طرزی لیکي چې: څرنګه چې د هغې دندې ایجابوله یو لیک یې کندهار ته ولیکه چې د داسې مقالو لیکلې په سیاسي اړیکو کې جنجالونه رامنځته کوي. د دې جریدې مدیر (خدای بخښلی عبدالعزیز خان چې بیا وروسته په باباجان مشهور شو) د دې لیک په ځواب کې یو ډېر شدید مکتوب د بهرنیو چارو وزارت ته را واستوه، او ښاغلی طرزی هم د هغې په ځواب کې یو شدید

Library

سره لیک تسوید کړ او ویې غوښتل چې د بهرنیو چارو د وزیر (محمود طرزی) لاسلیک پر هغه واخلي.

حبیب الله طرزی لیکي چې: کله چې وزیر دغه لیک تر پایه ولوست ماته یې وکتل او ویې ویل: غواړې چې دغه لیک زه لاسلیک کړم ؟ هو! ځکه چې د بهرنیو چارو په وزارت یې سخته بلوسه کړېده ! وزیر وویل:

" ماته دغه څوکۍ او مقام ارزښت نه لري او ځما د مسلک په مقابل کې چې ژو ِنالیزم دی په دوه توته هم نه ارزي، زه هم د هغه په شان یو جریده لیکونکی یم او هیڅکله ځان ته اجازه نه ورکوم چې د خپل " کولیګ" په مقابل کې داسې یو شی ولیکم. " [68]

د حبیب الله طرزی دغه لیکنه ټیک ده او د دې کرښو لیکونکی چې یو څه وخت د طلوع افغان مدیر وم، په هغه ادراه کې مې داسې لیک لېدلی و چې محمود طرزی په خپل قلم لیکلی او لاسلیک کړی او د طلوع افغان د مدیر څخه یې د ځوان د ختیځ د ازادۍ غوښتونکو د مشر سره یو ځای څو میاشتي په استانبول کې بلد شو، او د هغه د قدر وړ انسان له برکته د هغه شور او ویښتوب نور هم زیات شو، هغه لیکي چې:

علامه سیدجمال الدین د پوهې یو کان و، دغه ځما او د ده اوه میاشتي مکرتوب د اویا کالو شباحت (سیلګری) په اندازه و ... هغه علمي، فلسفي، سیاسي، ټولنېز او نور هغه بحثونه چې هره

[68] محمد کاظم او هنګ تیر ژورنالیزم در افغانستان ۷۹ د کابل چاپ ۱۳۴۹ش

ورځ به د نړۍ د دغه علامه په مخکې روان و. د هغې د هرې جملې او عبارت د لیکلو لپاره کتابونه او رسالې په کار وې .. " [69]

د افغان سیدجمال الدین مبارزه چې په نړیواله سطحه پیل شوې وه او د هغه فکري پیروانو په ترکیه، مصر، ایران، هند او د اروپا په ځینو سیمو کې هغه تعقیبوله په دوو مهمو اصلونو یې بنسټ اېښودل شوي وه:

لومړی: په اسلامي هېوادونو کې د شاهانو او حکمرانانو د کورنۍ استبداد سره مبارزه.

دوهم: د اپریالیسم سره سرسخته مبارزه، په ځانګړی توګه د انګلیس د شاهنشاهي د کړو وړو او په ختیځو هېوادونو کې د هغوی د زورزیاتی سره محمود چې د کوچنیتوب څخه د انګیس سره شدید نفرت په میراث اخیستی و. د سیدجمال الدین افغاني سره په خپلو اوه میاشتینو بحثونو کې پدې نفرت او بد ویلو او غندلو کې نور هم ټینګ شو او په دې ترڅ کې دی ته هم پاملرنه وکړه چې د ختیځ د دغو حکمرانانو او شاهانو خودسرې او کورنۍ استبداد هم د دغه بهرنۍ زور زیاتی څخه کم نه دې، هغه ولېدل چې احرار او ترکي ځوانان د ابو الاحرار مدحت پاشا او انور یې په مشری د قهار او جاسوسۍ مشربه خلیفه سلطان عبدالحمید د بي امانه استبداد په مقابل کې په سربښندنه او سر تېرېنه ولاړ دی او عثماني پاخون چې جرمني زیدان د هغې صحنې تصویر کړی دې په بریالیتوب سره مخ په وړاندې ځي. او مشروطیت د خلافت په سیمه او هم د ایران او مصر او نورو هېوادونو کې ځیلۍ ځغلولۍ، د ویښتوب دغه ټولو منظرو د سیدجمال الدین د سحرامیزه تلقیناتو

[69] محمود طرزی مقالات ۴۴۳ د کابل چاپ ۱۳۵۵ ش.

Library

سره یو ځای د محمود طرزي په مفکوره کې نښې پرېښودې او د دغه انقلابي افکارو سره یو ځای یې د هېواد، امیر عبدالرحمن خان او د هغه د ځوی حبیب الله خان د ظلم او استبداد په هکله فکر کاوه، چې موږ له دې وورسته د ده ډېره پوهه او د تدبیر ډکه چو په لاکن د زوره ډکه کار نامه او مبارزه په راتلونکې کې روښانه کوو.

دریم: د نفس په بشپړېدو کې د ده شخصي هلې ځلې:

محمود د ځوانۍ پر وخت کې په پښتو، دري، اردو، عربي، ترکي او لږ په فرانسوي ژبه پوهېده، او له هغو پراخو روغني ادبیاتو څخه چې په دې ژبو کې موجود و ګټه اخیستله، هغه د ملا محمداکرم هوتک یا له هغه استاده څخه چې د کندهار څخه د طرزي د کورنۍ سره یو ځای و، دیني او عربي درسونه ولوستل، او د خپل پلار څخه یې د دري ژبې ادبیات د شاعری او لیکوالی تر حده پورې په دې ژبه کې زده کړې وه، او کله چې اردو، عربي او ترکي ژبه یې هم زده کړه، د ترکي او عربي ژبو د نوو علومو د اثارو او علمي ژباړو ادبي پرمختګ، په مصر او شام کې د عربي ژبې صحافت او د عربو او ترکو د فکري غورځنګونو سره اشنا شو. او په خپله یې د ادبیاتو او علومو په نوو مطالعو لاس پورې کړ، او د نفس د بشپړتیا لپاره یې کوښښ وکړ.

د دغه ځانګړې علاقې او هلو ځلو پر هغه څه ورزیاتې شوې کوم چې د پلار او استاد څخه یې زده کړې وې. د دې لپاره چې همیشه هېواد ته بیرته ورتګ په لټه کې و. کوښښ یې کاوه چې له هغه ځایه څخه خپل هېواد او خلکو ته ښه زیری راوړي، چې د هغوی په درد ولګېږي، او داسې شیان ورته برابر کړي چې له هغه مخکې چا راوړي نه وي،

د هېواد په مینه کې هغه مسنوی چې په ۱۳۲۵ق کال یا ۱۹۰۷م کال کې ویلی ده داسې وایي:

پس عشق تو چستان ز سر زمین من به درشود؟
"با شیر اندرون شد وبا جان بدر شود"
شدت لهاکه داغ جدای و فرقست
میسوخت همچو شمع، دل و جان عاشقت
شبها به یاد وصل تو بیخواب مانده ام
در روزها به فکر تو در تاب مانده ام
هر علم وفن که خوانده و تحصیل کرده ام
نیست برای خدمت و نفع تو بوده ام
ای خاک پاک و ای وطن خوش زمین من!
معشوق من، حبیب من و دلنشین من!
مسعود باش و شاد بزی، تار بد بمان!
در حفظ و در ترقی و معموری و امان
اشک او برد تمدن نشان شوی!
در شرق همچو شمس درخشان عیان شوی!

(د کابل په دار السلطنه کې ۱۳۲۵ق کال، سراج الاخبار دوهم کال اومه ګڼه ۱۳ مخ) په واقیعت کې د هېواد مینه او د هغې متمدن کول د محمود د اساسي افکارو څخه و چې د همدغه نیکې موخې لپاره یې شخصاً په خپله هلې ځلې وکړې او تر ټولو لومړی یې د خپلو معلوماتو او مطالعاتو د بشپړولو لپاره کوښښ وکړ او د نوو او تازه راټولونو سره یې ځان سمبال او چمتو کړ، کله چې هېواد ته راستون شو، د ټولو د خیر غوښتنې، اصلاح غوښتنې او هېواد

Library

دوستی د تلقینولو لومړنی منادي شو یعنې لومړنی غږ کوونکی شو.

د دې کرښو لیکونکی اعتراف کوم چې د ۱۳۰۰ش کال څخه را وروسته کله چې پوهنې پراختیا وموندله او په کندهار کې اولنی لومړنی ښوونځی جوړ شو، او د سواد، لیکلو او ویلو خاوند شوم د لومړي ځل لپاره مې "د هېواد دیني" مفهوم د محمد طرزي په اشعارو کې پیدا کړ او دغه شریف احساس مې تر اوسه چې ۷۵ کلن یم د همغه وخت څخه مې په یاد کې پاتې دی چې محمود ویلي و "شبها بیاد وصل تو بیخواب مانده" او داسې نور چې په زرګونو افغان ځوانان یې د هېواد د ابادولو په مفکوره روزلي و.

ما په خپل عمر محمود طرزي یو ځل لیدلی دی او هغه هم په هغه وخت کې و چې د کابل د خالي کېدو څخه وروسته یې د ۱۳۰۷ کال په ژمي کې په کندهار کې د شکست حال کې توقف درلوده، چې له څو ورځو وروسته یې هېواد د تل لپاره پرېښوده، په هغه وخت کې زه ځوان او د طلوع افغان د جریدې مرستیال وم.

هغه د خپل هېواد د راتلونکي څخه ډېر په تشویش او غمګین و او وویل یې:

زه اوس د ناچارۍ قسم او بیا د هېواد په په بېلتون اخته کېږم، لاکن د خدای څخه غواړم چې دا زما د هېواد اخیرنی لیدنه نه وي او ببرته راشم پداسې حال کې چې د هېواد ازادي په خپل ځای پاتې وي او د امنیت د نعمت څخه برخمن وي.

"ای د هېواد ځوانانو! ویښ اوسئ چې د هېواد ازادي له لاسه ورنکړئ! ځکه چې هغه د ډېرو کانونو او مالونو په ځربانۍ کولو او د پرله پسې او ډېرو کوښښونو په کولو سره لاس ته راغلې ده." د خبرو

په پای کې په پښتو ژبه وویل "ما له خپل کندهاري استاد ملا محمد اکرم څخه دغه زده کړې وه، چې وطن مه هېروه!"

د سراج الاخبار فکری اغیز

سراج الاخبار یوازې دهېواد په دننه کې مشروطه غوښتونکو او ځوانانو ته دنوی فکر ورکولو دغورځنګ یوازنی سر چینه نه وه، بلکه دمنځنی اسیا دځوانانو، دایران د مشروطه غوښتونکو او دهند د ازادي غوښتونکو په محافلو کې چې د ښکیلاک د اور په لمبو او دخود خواه او په خپل سر شاهانو په استبداد کې سوځول د پاره هم غورځنګ راوړنکي او روح ورکونکي وو.

به چشم کم منگر عاشقان صادق را
که این شکسته بهایان متاع قافله اند

هو! دختیحو هېوادو چور شوي کاروان له حرکته څخه پاتي شوي وو، مرګونی سکون (دریدني) د خلکو ژوند تهدیداوه، دانګلیس استعمار د هند دنیمي وچي مری ټینګوله. چې له هغه ځایه خوش اوازه نغمه ویونکو د ملی ویښتیا لپاره د زمزمه په کولو پیل وکړ، ځینو جریدو لکه الهلال د (ابوالکلام ازاد) له خوا، حبل المتین په کلکته کې د (سید جلال الدین) له خوا او زمیندار د(مولانا ظفر علي خان) له خوا په لاهور کې په خپرونو او تبلیغ پیل کړي وو، کاوه، اقدام، صور اسرافیل او داسي نور د ویښو او حق غوښتونکو ایرانیانو له خوا خپرونی کولي، د افغان سید جمال الدین پیروانو په ترکي او عربي هېوادونو کې نور ، مترقي صحافت ملي ویښتیا ته

Library

وقف کړي وو، پدغه انقلابي هنګامه کې د افغانانو هېواد هم له غورځنګ او هلو ځلو څخه خالي نه وو، محمود طرزي زموږ دملي کاروان نغمه ویونکي و، چې د خلکو په راویښولو کې ئې د اخلاصه ډکي هلي ځلي کولي او دنوي فکر حرکت ئې منځ ته راوړي و.

بلکه چې لیکل ئې:

حي علي الفلاح

نوا را تلخ تر میزن، چون ذوق نغمه کم یابي!

حدی را تیز تر میکن، چو محمل را ګران بیني!

هو! هو! هر څومره چې کولي شي شپیلي (نوا) په ترخه لهجه ووهه!

څومره چې .ی په حنجره کې ځائیږي هومره نغمه تیزه کړه.

ځکه چې مزل ډیر اوږد دی او بار پدي اندازه درندیږي ، چې د نغمي اوازونه ددرو د اوازونو سره برابر راغلي، ختیځ او لویدیځ ئې په یوه اوریدونکي اهتزاز کې سره راټول کړل، لاکن زر ځله افسوس! چې د دراندہ بار وړونکي اوښان، غمګساره اندېوال له سترتیا او تنبلۍ څخه نه خلاصوي او پل له پل څخه نه پورته کوي...

صبح شد برخیز! ستاز راستی استا نواز!

شام جریان در عقب باشد چو وقت از د ست شد...

علی الفلاح! ای د افغان نجیب ملته! خپل ملتي شرافت او قومي لوړتیا وساتئ! د خپل استقلال او دولتي حاکمیت څخه ساتنه وکړئ! هغه افغان چې په دیانت او دینداری، په زړه ورتوب او بهادرۍ، په غیرت او ناموس دارۍ په ټوله نړۍ کې مشهور شوی دی، آیا دا څه ډول پر خپل وجدان، ایمان او شرف او ناموس باندې ټینګ ګڼلی شي، چې د پردي دولت، بې دینه او د بل ملت د حمایت او تابیعت نوم دې پر دې پروت وي؟... د حمایت او تابیعت پاکه او

مریمه معنی دا ده چې یو دولت بل دولت ته ووایي چې له ما څخه پرته بل څوک مه پېژنه! له ما پرته بل دولت ته سفیر مه استوه او نه د چا سفیر قبولوه، د بشپړې ازادۍ او عام و تام استقلال پاکه او مریمه معنی هم دا ده چې هر دولت په ټولو برخو کې چې پورته یې یادونه وشوه، مستقل او ازاد وي... تر اوسه چې هر څه وه وه، هر څه چې وشول وشول، ولې لدې وروسته افغانان نوره هغه افغانان ندی چې له خپلو حقوقو څخه سترګې پټې کړي..."

(د سراج الاخبار د پنځم کال د لسمې ګڼې د خپرې شوې سرمقالې لنډیز، د ١٣٣٤ق کال، ربیع الاول یا د ١٩١۶م کال د جنوري ١٧)

پر دغه تبنمیني خپرونو او د لهجې مراحت د سراج الاخبار اغېز د هېواد په دننه کې د دوهم مشروطیت د غورځنګ او د ازادۍ د نهضت د بیا ژوندي کولو او د افغان دولت د نوي بنسټ د اېښودلو سبب شو، ولې د هېواد څخه په بهر کې هم د محمود طرزي لوړې لیکنې د خلکو په غوږونو کې اورېدنکي وي او په خوب ویده سترګې یې خلاصوي.

د بېلګې په توګه: د ١٩١٧م کال په فبروري کې په ترکستان کې د تزاري روسي حمکران جنرال کوراپاتکین په هند کې د روسي نماینده تومیسکي ته تلګرام واستاوه چې: د سراج الاخبار جریدې ګڼې په بخارا او د ترکستان په نورو ښارونو کې خپرېږي او د هغې د مقالو څخه په خلکو کې بریتانوي او روسي ضد وبولي راپارېدلي دي، نو پدې خاطر باید د برتانوي هند دولت د افغانستان په امیر زور واچوي چې د دغې جریدې تبلیغاتي تګلاره بدله کړي.[٧٠]

٧٠ دغه تلګرام د ابي کتاب په (١١۵مخ) کې خپور شوی (د افغانستان تاریخ، دوهم ټوک، ٣۵١ مخ، د مسکو چاپ ١٩۶۵، تالیف ماسون ورومادین.

Library

د دې خبرې تصديق د دې کرښو ليکونکی د ماورالنهر په خلکو کې د نوي فکري غورځنګ مخکښ او د تاجکستان د علومو د اکاډمۍ د لومړني رئيس خدای بخښلي صدرالدين عيني څخه په ۱۳۲۵ش کال د زاړه سمرقند په ښار کې واورېد چې په تاشکند کې مې د هغه ځای د پوهنتون د ۲۵ کلنۍ د نمانځنې په مراسمو کې ګډون کړی و.

خدای بخښلی عيني چې محترم سړی و او په خوږه تاجيکي لهجه يې خبرې کولې ويل يې " د بخارا د وروستي حکمران په وخت کې تاجيک ځوانان راويښ شول او هغه يې نوو اصلاحاتو د ښوونځيو جوړولو او د مطبوعاتو ازادۍ ته هڅولي وو. د دې لپاره چې د کابل سراج الاخبار او د محمود طرزي ليکنې هم موږ ته رارسېدلې او هغه مو په پټه لوستلې، د بخارا د امير ګمار شوو کسانو نه پرېښودلو او د سراج الاخبار لوستونکي به يې تعقيبول او ځورول.

ښه مې په ياد دي چې يوه ورځ فطرت بخارايي د سراج الاخبار يوه ګڼه د بخارا د مدرسې په حجره کې ماته راورسوله، او په همدغه وخت کې د بخارا د امير جاسوس يې ورپسې په تعقيب راغی لاکن ما دغه ګڼه په بړستنه کې وپېچله او د نظر څخه مې پټه کړې وه، زياتره تاجيکي ځوانو شاعرانو د سراج الاخبار د تنبه کوونکو شعرونو په پيروي شعرونه ويل او ځوانو تاجکانو به هغه يادول، د سراج الاخبار پيام د ماروالنهر په ځوانانو ډېرې ښې او نېکې اغېزې کړې وې."

ولي په هندوستان کې

لکه څنګه چې د هند په ملي ارشيف کې (د کورنۍ سياسي څانګې) ساتل شوې د ۱۹۱۶م کال د جولای د ۲۱ نېټې پټو اسنادو څخه معلومېږي چې: د سراج الاخبار ګڼې سرېبره پر دې چې د افغانستان او د سرحدي پښتو ژبو قبايلو د ښارونو په بازارونو کې لاس پلاس کېدلې، د هند او پارس او عثماني هېواد په جريدو کې هم د هغې مطالب اقتباس کېدل، نو پدې اساس د ۱۹۱۴م کال په سپټمبر کې W.M Haily د ډهلي چيف کميشنر د جنايي اطلاعاتو سرمامور Sir Charles Clive Land ته وليکل: د دې لپاره چې د سراج الاخبار لهجه په بشپړه توګه زموږ د ګټو سره په څريت کې ده، نو هند ته د هغې راوړل او وېشل بايد منع شي نو له همدې کبله و چې د هند نايب السلطنه د ۱۹۱۴م کال د سمبر په مياشت کې د دغه ډول مقالو نه خپرول د افغانستان د امير څخه وغوښتل او امير هم وعده ورکړې وه چې همداسې به وکړي، لاکن د جريدې پاتې اسلامي لهجې تغير ونکړ او د ۱۹۱۶م کال د اپرېل په ۱۶ ګڼه کې د مولوي صالح محمد کندهاري پښتو شعر خپور کړ، چې ټول د اسلام د اتحاد په پيغام بنا و او ويې ويل: چې کفار به يو د بل سره په جګړو کې ټول پو پناه شي.

اګر چې د هند حکومت پدې خبره کې څو ځلې امير ته باخبري ورکړې وه، لاکن سراج الاخبار لدې کار څخه راونه ګرځېده، نو پدې اساس مستر A.H Grant، نايب السلطنه د بهرنيو او سياسي چاروکتونکي يادونه وکړه:" موږ بايد انتظار ونلرو چې دا جريده دې دستي د انګليس طرفداره شي، ولي ددې خبرداريو په تکرارولو سره به امير د خپل رعيت سره لاس په ګريوان کړو، يوه جريده چې په

Library

کابل کې خپرېږي د اسلامي يو والي او د بهرنيو سره د مخالفت تمايلات بايدولري که چيري د هغي نوري ګټي هم د غسي تندي وي موږ بايد امر په همدغه دوستانه وضع کې چې په خپله يې پدي برخه کې غوره کړيده پريږدو..." دا يادداشت د ۱۹۱۰ م کال د جولای په ۲۱ نيټه ګرانټ ليکلي چې د هند په ملي ارشيف کې خوندي دي. لاکن ددې ليپاره چې سراج الاخبار په وروستيو ګڼو خپلي دغي تګلاري ته ادامه ورکړه، نوپدي خاطر ګرانټ د هغي په مقابل کې د نرمښت سياست غوره کړ او وي ليکل:

" که چېري موږ دسراج الاخبار په مقابل کې تند سياست غوره کړو دا به په کابل کې د جګړې د پلويانو د ډلي دعمل د تيزوالي سبب شي. نولدې کبله که چېري امير خپل د بيطرفي په سياست کې مستقيم وي. نو پدي ډول مسايلو کې بايدلدي زيات نور څه کوښښ ونه شي.

نو په پای کې د برتانوی هند سياست دا غوښتنه وکړه، چې په هند کې دې د سراج الاخبار د ټولو ګڼو د وسيلو خنډ کېږي نه، تر هغه وخته چې په خپله امير او يا د افغانستان چارواکي پدي برخه کې څه ونه وايي، د هند حکومت هم پته خوله پاتي شو او دا پاليسي د ۱۹۱۴ م کال د اکتوبر د ۳۱ نيټي په ليکنو کې ثبت شوي ده.(د هند ملي ارشيف،دهلي)

(۴)

ددوهم مشروطيت د کوښښ پايلې

دوهم مشروطيت د کمي اوتشکيلاتي پلوه، يو متشکل ګوند چې د هېواد زياتره خلک په کې شامل وي نه و، لاکن د پايلي، اغيزښيندني او د اداری په طرز اوسياست د ځيري په بدلون کې د ډير ارزښت درلودونکي و، ځکه ددې مسلې پر بنسټ :" دوه سوه جګړه ايز سرې د سلو زرو تنو څخه بهتردي" ددې ملي غورځنګ مبارزو ځوانانو د هېواد د چارو سرچينه پاکه کړه، او د امير حبيب الله د وژلو وروسته يې د اداري واکې د شهزاده امان الله خان د امارت او د افغانستان د ازادي په اعلانولو سره تر لاسه کړي.

دا داراي او دسياسي واک دا پړدونه ديوی ډلي ناپوهه، زړوپالو، مرتجع او فرسوده مغزو سردارانو له لاسه ځوانانو دهغي مجلي څخه پوهه، بينا روجو يا کسانو ته يونيک، ګټور او ښه کارو چې داماني دوري لومړي دري څلور کلونه دهېواد د خلکو په ګټه روان وو. لاکن دغه کوچني مخلصه ډله د مغرضو او فرصت طلبو عناصرو څخه خالي پاتي نشوه، او دخرابکارانو لاسونو په هغي کې فعاليت کاوه، دکورنۍ پالني، د مالونو د راټولولو، اوحتی د فحشا او منکر ډګر ګرم شو، د پادشاه نيکو مرامونو او د چارو د اصلاح پلويانو او نوي حرکت ته يې مکروهه او ناوړه ځيره ورکړه، چې په پای کې د ۱۳۰۷ ش کال په ژمي کې د ارتجاعی اړو دوړ او دغه رژيم دله منځه تللو سبب شو، چې دا هېواد د ځوانانو ليپاره د عبرت يو ځای وي، چې هميشه بايد په خلاصو سترګو، تفکر او احتياط سره قدم واخلي. او غرض لرونکو او ورانکارو خلکو ته په خپل منځ کې ځای ورنکړي او پدي بايد پوهه شي چې د هېواد د پرمختګ او د نيکو او خير

غوښتونکے. موخو د تطبیق لپاره یوازي ولولي، اخلاص او نیک سپت کافي ندي، بلکه ټولنه پژندنه، تدبیر، سیاست مداري، دعقلي او ټولنیزو موازینو سره سمه کړنه او چلند ته هم ډیره اړتیا ده.

په هر صورت موږ نشو کولاي د هغو ښو او نیکو کارونو څخه چې ددغي مخلصي ا و خیر غوښتونکي ډلي پواسطه تر سره شوي دي د راتلونکي بد اعتبار او د هغي نه د وروسته رژیم د ناکامي په خاطر سترګي پټي کړو. ځکه دا د افغانستان د ټولینز تاریخ مهم فصل دي چې د ازاد افغانستان په مدني تشکیلاتو کې یې دارنګه ونډه واخستله:

لومړي: د افغانستان د استقلال په بیرته لاس ته راوړلو کې مخ کې او د ازادي په جګړه کې لاربښوونه او د استعمار په ضد دریدل،

دوهم: د استقلال د تر لاسه کولو څخه وروسته، افغانستان نړي ته د یوه ازاد او مستقل هېواد په توګه ور پژندل، او د نړي د نورو هېوادونو سره د هغي د سیاسي اړیکو ټینګول.

دریم: په هېواد کې د اسارت درواج له منځه وړل او د هغي د پاتي شونو بخي پو پنا کول.

څلورم: په ټول افغانستان کې د خلکو د اولادونو د عامي روزني لپاره د پوهني رواجول د ښوونځیو او مدرسو جوړول او د جریدو خپرول او د ژبي د پالني پیل کول.

پنځم: په دولتي دوایرو او د فترونو کې ددندو د ویش، د مالیي غوښتني د سیتم د بدلون په بنسټ د نوو تشکیلاتو رامنځته کول، دګمرکونو جوړول، او دنوو محاسباتو په بنسټ د نورو مالي او حسابي ځانګو جوړول او د هېواد د بودجی برابرول.

Library

شپږم: د ملي او دودیزو لویو جرګو منځ ته راوړل او د ملي او دولتي شوراګانو د ټاکنو لپاره د قوانینو خپرول.

اووم: د شتوولي کابیني جوړول او د دری ګونو قواو مقننه، قضائیه او اجرائي جلا والي او د چارو د کنترول او څارني د مرکزونو ټاکل (وزارتونه).

اتم: د نوي مدنیت د اړتیا وړ د ځینو بنسټونو لکه پست، تلګراف ، تلفون، موټر، الوتکي، د موټرو لیاري، ښار جوړوني او د هېوادني مصنوعاتو رواجول.

نهم: د لوړو زده کړو لپاره د هېواد څخه بهرته د زده کوونکو استول،

لسم: د خلکو او دولت د حقوقو پر بنسټ د اساسي قانون او نورو قوانینو جوړول او خپرول د هېواد د قضائي او اداري چارو د اجرا لپاره، او په هېواد کې د قانونیت د روحي منځ ته راوړل.

تلک عشره کامله، دغه نیک کارونه د اماني دوري د نیک مرغه حرکت پیل و چې تاریخ او انساني بیطرفانه قضاوت هغه هیرولي نشي،لاکن د هغي د افسوسه ډکه پای باید دراتلونکو د عبرت لپاره هم په پام ونیسو چې د مولانا بلخي په وینا :

هر هلاک امت پیشین که بود
زانکه بر جندل گمان بردند عود

که څه هم ددغه غورځنګ پای د ۱۳۰۷ ش کال دویر ډک اړو دوړ په پیدا کیدو سره نیک مرغه نشو، لاکن د لیدونکي وجدان غږ کوي چې:

Library

گرنبودی کوشش احمدتوهم
می پرستیدی چو اجدادت صنم
(مولانا بلخی)

ددوهم مشروطیت موخي (مرامونه):

په دوهم مشروطیت کې هم افغاني روڼ اندو کټ مټ هماغه د لومړي مشروطیت لس موخي چې مخ کې تري يادونه وشوه تعقیبولي، یوازي تاکتیک ته یو څه پراخوالي ورکړ شو، چې په ځینو رادیکالو او تندروو کړیو کې د ترور اقدام او دګرمي وسلي څخه کار اخستل هم جایز وبلل شول. لکه څنګه چې ددغي ډلي د ګرم سرو ځوانانو څخه یوه تن د (۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه) د امیر حبیب الله خان پر موکب د تفنګچې ډزي وکړي.

د همدي عصر د ادبیاتو څخه چې د هغه وخت د روڼ اندو د انقلابي روحي اوتندروي نماینده ګي کوي د هغه وخت دیوه ځوان شاعر (جلوه) د یوه غزل دا بیتونه دي چې وايي:

تاکی از جو روستم فریا کنید
سعی برهم زدن منشا بیداد کنید!
ننگ دار بشریت ز چنین رژیم
طرح ویرانی این بنگه بیداد کنید!
ایشان همه مرغان زستم اتش زد
قصد اتش زدن خانه صیاد کنید!
غازه سازید زخون شاهد ازادی را
تاز خود روح شهیدان وطن شاد کنید!

خانمان کرد تبه، تا شود اباد خودش
خانه ظلم وستم یکسره برباد کنید!

بل ځوان تندرو شاعر کریت امیر ته په خطاب کې داسې وویل:

ای غافل از زمانه و ساغل به لهو ګلف
با دشمن خبیث کسی کرده است حلف
خود فکر کنی عدو نه کند چون زعهد خلف
باید ګریست بر سر این احمقی و جلف
تا چند بهر دیدن حق کور و کر شوید!

همدې راز اغېزمنو افکارو او تبلیغاتو پایله وه چې بالاخره د همدغه کال په ژمي کې نوموړی امیر د دغې ډلې ځوانانو څخه د یوه تن پلاس ووژل شو، په داسې حال کې چې د لومړی مشروطیت په مرام کې وېره اچول د وسلې او زور استعمال نه و.

د دې ډلې د ډله اېزې تګ لارې د ځانګړتیاو څخه یو هم د پښتو ژبې لیکلو او لوستلو ته پاملرنه کول دې. چې خپلې ځانګړې لیکونه یې هم په دغه ژبه لیکلي، چې د دې کرښو لیکونکی پښتو ځانګړې لیکونه د محمدابراهیم خان چنداولي په قلم هم لېدلی دی. چې د کوم ژبنې او مذهبې توپېر بېرته یې خپلو پښتو ژبو ملګرو لکه مولوي غلام محی الدین او عبدالهادي داوی او داسې نورو ته لیکلی و (علیرالر محمد) .

دریمه نقطه چې د افغان ځوانانو په انقلابي تګ لارې کې لېدل کېږې هغه دا ده چې د لومړی مشروطیت د مرام په دوهمه عماده کې ملي حاکمیت او د قانون حکم مطرح و، د دې لپاره چې دی کار ازاد

l Library

وټاکنو او د قوانینو په ترتیبولو پورې اړه درلوده او وخت او زماني د دې غوښتنه کوله، نو په دې خاطر ټولني اجازه ورکوله، چې یو انقلابي پادشاه چې د امیر حبیب الله خان څخه وروسته دی د چارو واګې په لاس کې واخلي کولی شي چې د یوه څه وخت لپاره د هېواد د ګټو سره سم کار په مخ بوزي. تر څو چې د ملي حاکمیت او قانون د حکم لپاره لاره هواره شي او د همدې کبله و چې امان الله خان غازي د خپلې پاچاهي په لومړنیو کلونو کې په ډېر جدیت او اخلاص سره کار وکړ، تر څو چې ډېر ضروري قوانین یې په څو کالو کې ترتیب او د هغې د نافذیدو حکم یې ورکړ، او د دې کار لپاره د بدري بیګ او مولوي عبدالواسع کندهاري تر نظر لاندې د دولت په شورا کې د قوانینو د ترتیبولو یو مرکز جوړ کړی و.

د دې ډلې انقلابي حرکات او د نظر پر اخوالي چې په خپله امان الله خان د دغه کار عامل او لوړو پوړوته رسونکی و په دې درجه کې د نړۍ پاملرنه ځانته راړولې وه، چې لنین چې د سوسیاستي حکومت لومړنی منځ ته راوړونکی او جوړونکی و د هغې په برخه کې داسې ویلي و: د ختیځي سیمې یو مطلق زمامدار شهزاده نن د انګلستان د کارګرد د کابینې په نسبت ډېر مترقي دی.

د دوهم مشروطیت روڼ اندو ځوانانو په خپله تګ لاره کې یو ډول پراخوالی، راښکون او هلو ځلو ته ځای ورکړی و. چې د عصر د غوښتونو سره برابر و. او خپل ځان یې د پخواني مشروطیت د ملګرو د مرامونو په محدود قالب کې نه محدود اوه.

اګر چې دغه د نظر پراخوالي او د محافظه کاری نشتوالی له یو پلوه د چارو د پرمختګ لپاره ګټور و لاکن د غبار په وینا:

" د هېواد پالونکو روڼ اندو په منځ کې یوه ډله مرموزو عناصرو د " ضرب نقابدار" په شکل او مصنوعي شوری پیداکړ. دی نقاب لرونکو شارلتانو د هېواد په مرکز او ختیځ کې، د خلکو د غولولو لپاره د درغو " انقلابي" شعارونه ورکول او په ظاهره یې د جمهوریت څخه خبرې کولې، مګر د دوي په اصلي معني کې د دیموکراسۍ، جمهوریت او لوړتیا جدي دښمنان و دوي د نورو دپاره خدمت کاوه ... او د جمهوریت غوښتنې تر عنوان لاندې یې د اماني رژیم د راپرزولو لپاره کوښښ کاوه.

(افغانستان در مسیر تاریخ ۸۱۴).

په هر شکل په لومړی مرام کې بشپړ ټاکلی بدلون رانغی، او هر هغه څه چې د اماني دورې په لومړیو کلونو کې په هېواد غوښتنې او اخلاص سره تر سره شول، د هېواد او د هغې د نوی غورځنګ لپاره ګټور و.

لاکن د محمودطرزی، عبدالرحمن لودین، میرقاسم خان او داسې نورو بافکره ټولنه پېژندونکو او هېواد غوښتونکو عناصرو او شخصیتونو سیاسي انزوا یا جلاتوب، او د مشکوکو، مغرضو او پیښنه د ویشو لاسونو لپاره د عمل د مېدان خالي کول د اماني رژیم بنسټ ته سخت ټکان ورکړی و. ځکه د چارو واګې د ناپوهه او ګټه خوښونکو په لاس چې د کورني پالني او شخصي میني په بنسټ منځ ته راغلي و لویدلي وي، او همدغه کسان د اماني رژیم د سقوط او د له منځه وړلو مسوول دي. چې فساد، بدي اخستل، د پېسو راټولول او د خلکو ځورول یې رواج کړی و.

Library

د دربار پټ (ستري) ګوند:

د دې کرښو ليکونکی د دې مطلب په برخه کې د هغو اشخاصو څخه چې په هغه وخت کې ځوان او د روڼ اندو په کړيو کې شامل و په دې تفصيل څه شي اوريدلی نه دې، لاکن غبار د مسير تاريخ (٧٢٥ مخ) داسې شرحه ليکلې چې په دې ځای (العهده علی الراوی) د هغه وينا اقتباس کوم.

د دې لپاره چې د انګليس اطلاع رسولو د سرچينو د اطلاعاتو سره سم چې د تحريک شيخ الهند په کتاب کې ژباړه او چاپ شويدې نايب اسلطنت سردار نصرالله خان او د ده سره کارکونکی مولوي عبدالرزاق اندړ (په ظاهري توګه) د انګليس ضد ډېرو حرکاتو مبدا شمېرل کېدله، که چېرې دغه داستان واقعې وبولو او يقين پرې وکړو نو لېري نه ده، غبار ليکي:

" پردی پټ او ښکاره فکرې غورځنګونو سر ببره، د بدلون هستې (زړه) د دربار په منځ کې نشوونما کوله، د دربار چپ اوه اصلاح غوښتونکې د امير حبيب الله د رويې څخه بېزاره و، د دې لپاره چې په خپله يې د حرکت قدرت نه درلوده، بايد چې د شاهي کورنۍ د غړو څخه د يوه تن پر شاوخوا راټول شي، دا سړی سردارنصرالله د شاه د کورنۍ لوی شخص نه و، ځکه هغه سره د دې چې د استعمار په هند او د هېواد ازادۍ غوښتونکی سړی و (؟) د دولت په اداره کې د منځنيو پېړيو او مطلق العنان د نظام خوښونکی سړی و... نو يوازنی سړی چې په دغه کورنۍ کې د دربار د چپ اوو د پاملرنې وړوګرځېد. هغه عين الدوله امان الله خان و چې ځوان د نظر خاوند، ترقۍ غوښتونکی، زيار ايستونکی او متواضع سړی و. چې ډېر ژر يې د دربار د متجددي يوې کړی په سترګو کې يې ځای ونيوه. او

هغه وکړای شول چې نايب السلطنه کېښنوي. وايې چې د دې عمل د اجرا لپاره د دغې پټې ټولنې لس دولس تنو غړو په قران شريف کې ليکنه او لاسليک وکړ او سردار ته يې وسپاره (؟) لاکن په ټاکلې ورځ سردار د کوره او نوت او د ورور د وژنې سره يې مخالفت وکړ او د قران شريف هغه نسخه د هغه سره پاتې شوه، لاکن تړون کوونکو خپل ځانونه هلاکت خولې ته ور نه کړل... ترڅو چې امان الله خان د تخت د کېښناستلو او د خپل تره د بندي کولو څخه وروسته شجاع الدوله د همغه عهدنامې لپاره هغه ته د ارګ محبس ته ورواستاوه، لاکن سردار ځواب ورکړ: نه پوهېږم چې هغه قران شريف چېرې دی؟... دغه قران شريف د هغه ټولو تالاشيو سره چې په کابل او جلال اباد کې د امير په کورونو کې و، پېدانشو." [71]

دا داستان خدای بخښلی غبار په ١٩٢١م يا ١٣٠٠ش کال کې په هرات کې د شجاع الدوله څخه اورېدلی و، او د دربار دغه پټ ګوند په پوره ګمان چې د دربار اشخاص او د شهزاده امان الله خان اړونده غلام بچه ګان په دې ډله کې شامل و لا غېر، چې په دې کتاب کې مو څو ځلې د هغې يادونه کړېده.

[71] غبار؛ مسير ٧۴۶

Library

(پنځم)

د دوهم مشروطیت په غورځنګ کې مهم اشخاص

۱ _ عبدالهادي داوی "پریشان" :

د عبدلاحد اخندزاده ځوی چې د کندهار د داوی قوم طبیب و دا د ۱۳۱۳ق کال د جمادی الاول په ۱۴ یا په ۱۲۷۴ش کال کې د کابل په باغ علیمردان کې زېږېدلی دی چې د ۱۲۲۹ څخه تر ۱۲۹۰ش کال پورې د حبیبې په مدرسه کې د رشدیې تر درجې پورې زده کړه وکړی او د پښتو او دري دواړو ژبو شاعر او لیکوال شو، ترکي او اردو ژبي هم زده کړی. په عربي او انګیسي ژبو تر دی حده چې ژباړې یې پرې کولی شوی پوهېده، په ۱۲۹۰ش کال د عبدالرحمن لودین په منګرتوب د سراج الاخبار په اداره کې د محمودطرزی تر لاس لاندې د شاګردی ویاړ تر لاسه کړ تر هغو پورې چې د هېواد هغه نومیالۍ شخصیت، دغو دواړو نوی پوهه ځوانانوته خپل "دوه شهباله" ویل، او هغه به کله په خپل واضح لاسلیک او کله هم د پریشان په تخلص انتباهې او سیاسي مضامین په سراج الاخبار کې خپرول. او د دوهم مشروطیت د ټولنې تکړه او با فکره غړی او د هېواد دستو نوو ځوانانو مشر و. او د افغان ځوانانو د فکرې روزنې دوه مرکزونو ته یې تګ او راتګ درلوده چې یو یې د شوربازار د پېښوریانو په سرای کې د مولوي غلام محی الدین افغان کوټه او بله هم په شاهي مدرسه کې د مولوي عبدالرب حجره وه، او دغه دواړه دلومړی مشروطیت زندان لېدونکي لارښوونکي و،

پریشان هغه څوک دی چې په نوی ادبي او فکري غورځنګ کې په خپله له محمود طرزی څخه‌را وروسته په لومړی قطار کې راځي، او

د هند د مسلمان شاعر او فلیسوف علامه اقبال د اثارو او اشعارو سره یې مینه درلوده. او په لومړی نړیواله جګړه کې هغه وخت چې افغان ځوانانو، چې د مشروطه غوښتني د مرام سره په یوه وخت د ښه فرصت څخه د ګټي اخستلو لپاره د افغانستان د ازادی غوښتني غږ هم پورته کړ، او الماني او ترکي پلاوي کابل ته را ورسید. محمود طرزی د چې علی الفلاح سیاسي مقاله د ۱۳۳۴ ق کال د ربیع الاول ۰ میاشتي په فوق العاده ګڼه یا د ۱۲۹۴ ش کال د جدي یا مرغومی په ۱۶ نیټه ولیکله (چې سانسور شوه). عبدالهادی د پریشان په لاسلیک د"بلبل ګرفتار" په نامه یوه را پارونکي مسدس منظومه د سراج الاخبار دشپږم. کال په ۱۲ ګڼه کې د ۱۲۹۰ ش کال ددلوی په ۵ یا د ۱۹۱۷ م کال د جنوری په ۲۵ خپره کړه. کله چې د هغې پښتو ژباړه د مولوي صالح محمد کندهاری له خوا د ۶ کال په ۲۰ ګڼه کې د ۱۲۹۶ ش کال د جوزا په ۲ یا د ۱۹۱۷ م کال د مي ۲۳ هم خپره شوه،

دا کار په کابل کې د برتاني د سیاسي نماینده د تشویش او نا ارامي سبب شو، او په خپله د پریشان او صالح محمد د لېدلو لپاره شاهي مدرسي او ددې ځوانانو د ټولېدو ځای ته سر و ښکاره کړ، چې ددې قضیي سرګذشت ددهلي په ملي ارشیف کې موجود دي.

ددې کرښو لیکونکي ښه په یاد لرم، هغه وخت چې د سراج الاخبار دغه ګڼه کندهار ته را ورسیده، هغه یې د ځوانانو او زړو په مخصلونو او حتي د ښځو په غونډه کې په ډیر شوق او علاقمندی سره لوستله، او کله کله به یې د هغې د لوستلو سره او ښکې هم تویولی.

al Library

پریشان سره لدې چې منور، شاعر او مشروطه غوښتونکي ځوان و
په خبرو او وینا کې لکه محمود طرزی ورو، سنجیده او ولاړ سړی و،
په شور او روږ او ګرمی سره یې خبرې نه کولې، لاکن کولي یې شول
چې په سړه سینه او تحمل سره اوریدونکي د ژورې اغیزې لاندې
راولي، او د همدې کبله یې د هغه وخت په ځوان نسل کې پوخ او
استادانه نفوذ درلوده، کله چې د ډیرو کلونو لپاره د محمد هاشم
خان د کابینې په حکمرانۍ کې په زندان کې وساتل شو، او څه وخت
چې د صدارت مشاور سیداحمد خان کندهاری محمد هاشم خان ته
یاداوری وکړه:

که چیرې یوه منظمه فرقه د توپ او توپکو سره ددغه بې ازاده سړي
(مطلب یې همدغه داوی دی) پلاس ورکړي هغه ددې قوي د
استعمال څخه عاجز دي، نو بیا ولې دا په زندان کې ساتلي دي؟
محمد هاشم خان ورته په ځواب کې ویلي و:" تاسو هغه نه پیژنۍ،
پدغې ارامۍ او صالحه قیافې سره د هغه یوه خبره د توپ دیوی
ګولۍ څخه ډیره اغیزمنه ده!"[۷۲]

پریشان د ښو خویونو د لاړښوونو او لاری تلنې سره یو ځای د سراج
الاخبار په اداره کې د محمودطرزی سره پاتې شو، او دمشروطه
غوښتنې د ټولو ځوانانو او په خپله د امان الله خان سره اشنا او
بلدو. کله چې د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر د زیږېد
په جشن کې څه وخت چې د امیر موکب د موټر په سپرلې د کابل
شوربازار ته را ورسیده د داوی د دوستانو او سرګرمو ځوانانو څخه
یوه تن، عبدالرحمن لودین په امیر د تفنګچې په ډزو سره حمله
وکړه، چې ګولې په هدف ونه لګیده، او په خپله لودین په ارګ کې

[72] ددې کرښې دلیکونکي اوریدنې په خپله د نوموړي مشاور څخه.

ډیر سخت زنځیر او زولانه شو، په سبا ته یې پریشان هم د هغه سره
په زندان کې واچوه چې د بند دغه ډیره د کړاو څخه ډکه اوه میاشتې
دوره یې په زنځیر او زولانو کې تیره کړه، او دهغه د بندي انډیوالانو
څخه یوه تن میریار بیګ خان بدخشي په هغه ځای کې داسې ویل:

بندی را لبس بود زولانه یی
این همه زنجیر در زنجیر چیست؟

پر یشان ویل چې د زندان څخه بیرون دده د ملګرو څخه یوه تن
داسې لیکلي و:

به شب نشینی زندانیان برم حسرت!
که نقل مجلس شان دانه های زنجیر است.

د امیر درباریانو دغه دواړه ځوانان په اعدام محکوم کړل، لاکن
امیر په خپله د وژلو حکم ورنکړ، او کله چې د ۱۲۹۷ ش کال د منی
په پای کې جلال اباد ته ولاړ. دا کار یې خپل بیرته راستنېدو ته
راتلونکي پسرلي ته و ځنډاوه او په خپله د ۱۲۹۷ ش کال د لوی په
۱۹ شپه یاد ۱۹۱۹ م کال د د فبروری په ۲۰ د لغمان په کله ګوش
کې و وژل شو او د اجل ښکار شو ټول ځوان بندیان د امان الله خان
دتخت کښیناستنې څخه وروسته د ۱۲۹۷ ش کال د حوت په ۹
خوشې شول، ددې لپاره چې د مشروطیت په غورځنګ کې په خپله
د نوی پادشاه سره اشنا او همکار و نو د نوی افغانستان په جوړولو
او د ازادی په لاس ته راوړلو کې هم د هغه سره هم غږه اویو لاس
شول. او عبدالهادی پریشان د نوی رامنځ ته شوي جریدې یعنې
امان افغان د جریدې لومړنی مدیر وټاکل شو، چې د هغې لومړنی
ګڼه د ۱۲۹۸ ش کال د حمل په ۲۲ یا ۱۹۱۹ م د اپریل په میاشت

Library

کې چاپ او خپره شوه او د یوه څه وخت لپاره په همدغه دنده پاتي شو او له هغې وروسته یې دغه لاندې دندې سرته ورسولې:

اعلحضرت شاه امان الله (۱۲۹۷ _۱۳۰۷ ش) د افغان ګران پادشاه د سربازی د لباس او د پوښ نه پرته توری سره یو ځای د انګلیس د ښکیلاک پرضد د جهاد د اعلان او د افغانستان د بشپړ استقلال د اعلام په ورځ.

۱ _ د ۱۲۹۹ ش کال یا د ۱۹۲۰ م کال د اپریل د ۱۶ څخه د جولای تر ۱۸ پورې د محمود طرزی تر ریاست لاندې د هند د مسوری په غره کې د افغانستان دسیاسي پلاوي غړی،

۲ _ د ۱۲۹۹ ش کال د دلوی په ۲۱ یا ۱۹۲۰ م کال په بخارا کې د افغانستان سفیر.

۳ _ د برتانوي هند نماینده د الیس سره په کابل کې د افغاني مذاکراتو د پلاوي غړی، د ۱۹۲۱ م کال د جنوری د۵ څخه د نومبر ۲۲ پورې یا د ۱۲۹۹ ش کال د جدی د ۱۵ څخه د ۱۳۰۰ ش کال تر عقرب پورې.

۴ _ د بهرنیو چارو وزارت کې د هند او اروپا د ځانګي مدیر ۱۳۰۰ ش یا ۱۹۲۱ م کال.

۵ _ د بهرنیو چارو وزارت مستفار ۱۳۰۱ ش یا ۱۹۲۲ م کال.

۶ _ په بخارا کې د ځانګړی سفارت د هیئت رئیس ۱۳۰۲ ش یا ۱۹۲۳ م کال.

۷ _ په لندن کې د افغانستان لومړني مختار وزیر او په هغه ځای کې د افغاني سفارت پرانستل ۱۳۰۲ ش یا ۱۹۲۳ م کال.

۸ _ د لندن د سفارت څخه استعفا او په کابل کې د سودګری وزیر د ۱۳۰۵ ش کال څخه د ۱۳۰۷ ش کال تر ژمی پورې (۱۹۲۶ _ ۱۹۲۸ م).

۹ _ په برلین کې د افغانستان مختار وزیر د ۱۳۰۸ څخه تر ۱۳۱۱ ش کال پورې یا د (۱۹۲۹ _ ۱۹۲۳ م کال پورې).

۱۰ _ د برلین د سفارت څخه استعفا او هېواد ته راستنیدل ۱۳۱۱ ش کال یا ۱۹۲۳ م کال.

۱۱ _ د کابل د ادبي ټولني افتخاري غړی ۱۳۱۱ ش یا ۱۹۲۳ م کال.

۱۲ _ د کابل په ارګ کې د زندان ۱۳ کلنه دوره ۱۳۱۲ ش څخه د ۱۳۲۵ ش کال د قوس تر ۲۵ پورې یا ۱۹۳۳ _ ۱۹۴۶ م کال پورې.

۱۳ _ د شاهي دربار سر منشي ۱۳۲۷ ش یا ۱۹۴۸ م کال.

۱۴ _ د شورا په اومه دوره کې د کابل دده سبز وکیل او ګمارل شوی رئیس د ۱۳۲۸ ش کال څخه ۱۳۳۲ ش کال پورې یا (۱۹۴۹ _ ۱۹۵۳ م).

۱۵ _ په مصر کې د افغانستان سفیر ۱۳۳۲ ش کال یا ۱۹۵۳ م کال.

۱۶ _ په اندونیزیا کې د افغانستان سفیر ۱۳۳۴ _ ۱۳۳۸ ش کال پورې یا ۱۹۵۵ _ ۱۹۰۹ م کال پورې.

۱۷ _ د ۱۳۳۸ ش کال څخه را وروسته د مشرانو جرګې (مجلس اعیان) ګمارل شوي رئیس د مړني نیته په کابل کې د ۱۳۶۱ ش کال د اسد په ۲۷ یا ۱۹۸۲ م کال د ۸۸ کلني په عمر.

Library

تالیفات یې:

۱ ـ ز ا رسول پاک: د اسلام پیغمبر دا دو کتاب پښتو ژباړه د عبدالمجید قریشي تالیف د لاهور چاپ ۱۳۳۸ ق د افغانستان جریدي له لوري.

۲ ـ د س ، س،ر. سره زموږ سوداګري: په دري ژبه رساله د دواړو هېوادو دسوداګر په برخه کې چې دده د سوداګرۍ وزارت په دوره کې لیکل شوي او په ۱۹۳۷ م کال د انیس په مطبعه کې چاپ شوه.

۳ ـ غیاصه، پښتو نظم په ۱۳۶۵ ق کال کې.

۴ ـ لالې ریخته: په دري ژبه دډاکتر اقبال د اردو اشعارو منظومه ژباړه چې د هغې لومړي او دوهم ټوک په کابل کې په ۱۳۵۵ ش کال چاپ شویدي.

۵ ـ نغمات: د هغه د خپلو شعرونو ټولګه.

۶ ـ ګلخانه: د نورو شاعرانو د غوره اشعارو سره یو ځای د پریشان د اشعارو ټولګه.

۷ ـ د هېواد رجال: د افغانستان د ځینو نومیالیو د احوالو او اثارو شرحه.

۸ ـ زینت نامه: دده خپل ژوند د شرحې حال لیکنه.

۲ ـ عبدالرحمن لودین په (کبریت) متخلص:

دسیداحمد لودین کندهاری د کاکا ځوی د لومړی مشروطیت د رجالو او بندیانو په (۷) نمره کې یادونه تیره شوه،کبریت د ۱۲۷۲ ش کال په شاوخوا کې د کابل په ښار کې نړی ته راغي،په کوچنیوالی کې یې د سواد زده کړه د خپل پلار څخه د هغه د برابر

شوی اصولو سره سم "طرز کاکا" زده کړه، او په حبیبه مدرسه کې یې د مخې لوړي درجې (اثریه) پوري درس ولوست. پداسې حال کې چې برسیره په پښتو او دری ترکي او اردو او لږ څه عربي او انګریزي ژبې هم زده کړی وي او لدغو ژبو څخه یې د هېواد په دواړو ژبو ژباړی کولي شوي او د پښتو او دری ژبو تکړه لیکوال و د افغاني تند لاری ځوانانو د مخکښانو څخه و.

کبریت د حبیبي په ښوونځي کې د رشدي تر درجې پوري د خپلو زده کړو تر بشپړیدو وروسته په ۱۲۹۰ ش کال د سراج الاخبار په اداره کې د لیکونکي په توګه ومنل شو، او څوکاله یې د محمود طرزی د فکري او ادبي روزني لاندي کار وکړ، او په همدې وخت کې و چې څو ژبي یې زده کړی او په حقوقو، ټولنیزو او ادبیاتو کې یې مطالعه وکړه اوله هغه استاد څخه یې ډیر څه زده کړل او لیکني یې په سراج الاخبار کې خپریدلي.

کبریت ازاد، نازک خیال،تندرو، زیارکښ او زیاتِ زړه ور او د واضح او روښانه لهجي درلودونکي ځوان په توګه میدان ته راووت او همیشه یې کیڼ لاس تمایلات درلوده، او په دوهم مشروطیت کې یې کیڼ لاسي د تندروه ډله رهنمایي کوله، اولکه څنګه چې مووویل د ۱۲۹۷ ش کال د سرطان په ۱۲ شپه د امیر حبیب الله خان پرموکب یې د تفنګچی ډزی وکړي څه وخت چې ګولي یې په هدف ټیک ونه لګیده هغه یې ونیوه او زنځیر او زولانه یې کړه لاکن ددې زندان اته میاشتي د هغه محکومیت او اعدام ته نږدي وي، ځکه چې لږ وخت وروسته په خپله امیر د کله ګوش په ښکاره ځای کې و وژل شو.

Library

د غبـار پـه وينـا عبـدالرحمن، قـوی، تـورو سـترگو، گنځـی گنځـی وينښتـانو، او يـو څـه انـدازه چـاغ ځـوان او پـه دری ژبـه کـې ليکـوال مستقل او نوښتگر شاعرو، د اماني دوري دپيل سره سم دشمسی د ۱۲۹۷ ش کال د حوت په اواخرو کې زندان څخه را ووت او په همغه جدی او زړ وره روحيـه د نـوو او پرمختيـا غوښتونكـو ځوانـانو پـه سرکې و دريد يو څه وخت يې د امـان افغـان پـه نوی جريـده کې کـار کاوه اوله هغي وروسته يې لاندنيني رسمي دندي سرته ورسولي:

۱ ـ په ۱۳۰۰ ش کال کې د قانون جوړولو د مرکز غړيتوب .

۲ ـ په ۱۳۰۲ ش کال کې په بخارا کې د افغانستان د فوق العاده سياسي پلاوي غړيتوب.

۳ ـ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی دوهم رئيس.

۴ ـ په ۱۳۰۲ ش کال کې د پښتو مرکی لومړي رئيس.

۵ ـ په ۱۳۰۳ ش کال کې دشاه د سرمنشي کفيل او بيا له هغي څخه استعفا او په کندهار کې گوښه والي ۱۳۰۴ ش .

۶ ـ په ۱۳۰۵ ش کال د کندهار د بلديې رئيس.

۷ ـ د ۱۳۰۶ ش څخه تر ۱۳۰۷ ش کال پوري د کابل د گمرکونو رئيس.

(په سقوی دوره کې د هغي بنديتوب).

۸ ـ په ۱۳۰۸ ش کال کې د کابل د بلديې رئيس، نادر شاه سره د هغه بد کېدل او د پادشاه په حکم د ۳۷ کالو په عمر د دلکشاد مانۍ څخه د باندې د هغه وژل. ۱۳۰۹ ش يا ۱۹۳۰ م کال.

کبريت چې گوت نيونکي او د لهجي د صراحت درلودونکي سړی و،هميشه د اماني دولت د گمارلوکسانو د ناپاکو اعمالو په کېنې اړخ کې و دريده: او ان تر دي پوري چې د شاه د سر منشی گری

څخه دده استعفا په ۱۳۰۴ ش کال دده دهمدغي لهجي په سبب وه، هغه په خپله په همدغه کال کې ددې کرښوليکونکي ته وويل: ددولت سازمان دهغه چټل ډنډ پشان وو،چې هر څوک به په کې داخليده کالي به يې چټل کيدل ، نو پدې اساس خان د " فتاد ددغه ډگر" څخه څنډی ته کړ.

د بيکاری په وخت چې کبريت د بردراني په بازار او دلودينانو په کوڅه کې په خپل پلرني کور کې په گوښی توگه اوسيده، ددې کرښو ليکونکي يې کله کله خدمت ته ورتللم، او هغه به په مقاله ليکلو او ادبي مطالعاتو کې ما ته لارښووني کولي، دغه ځما د ځوانی وخت و چې د هغه سره د خبرو اترو څخه مي گټه تر لاسه کوله او خوندی تري اخيسته.

کله چې شاه امان الله خان په ۱۳۰۵ ش کال کې کندهار ته د حالت د لېدلو لپاره راغی د هغه د څو څو واری غوښتني له مخي يې د کندهار دبلديې (ښاروالی) رياست جوړ کړ، لاکن يو کال وروسته په کابل کې د گمرک په رياست وټاکل شو، چې په پاک لمنی او اداری تقوا سره يې هغه دنده تر سره کړه، کله چې د کندهار څخه يې د کابل په لوری حرکت کاوه، خپلو انډيوالانو ته يې ويل: دولتي مرکزونه يا اداری (خاصتا گمرکونه) د فساد او د بډو غوښتلو مرکزونه دي، خدای دې راسره مرسته وکړي، چې د کابل گمرک ددغه راز ناپاکيو څخه پاک کړم.

کبريت دپغمان د ۱۹۲۴ م او ۱۹۲۸ م کلونو په لويو جرگو کې د خلکو دځينو غوښتنو نماينده گي وکړه، او د ۱۳۰۷ ش کال يا ۱۹۲۸ م کال د ميزان په ۱۵ هغه وخت چې شاه امان الله خان خپل ځيني افراطي ريفورمونه يا اطلاحات اعلان کړل. او ځان يې يو

انقلابي پادشاه وباله. کبریت وویل: اعلحضرت ځان انقلابي پادشاه معرفي کړ، نو هېله کېږي چې ددولت په دستګاه کې به انقلاب ومني.لسر کاله کېږي چې اعلحضرت د عظمی صدرات دنده په خپله غاړه اخستي ده، پداسي حال کې چې انقلاب ددې کار غوښتونکي دې چې یوبل مسوول شخص باید د صدراعظم په توګه وټاکل شي.تر څو خلک هغه د خپلو کړو وړو په سبب مسوول وپېژني.[73] په همدي غونډه کې کله چې شاه د ښځو د نقاب له منځه وړل اعلان کړل او ملکي ثریا په خلاص مخ پدغه غونډه کې ګډون وکړ اوددې غورځنګ یا حرکت په هکله راي وغوښتل شوه، پرته له دوو تنو نورو ټولو تائید کړه، هغه دوه تنه یو د ګمرک کابل رئیس عبدالرحمن و او بل دسوداګری وزیر عبدالهادي و، دغو دوو تنو ویل چې موږ د هغه لومړنیو کسانو څخه یو چې د ښځو د نقاب د لری کولو طرفداریو، لاکن پدي وخت کې نه چې د انګلیس ددسیسو لاسونه په افغانستان کې را اوږده شوي دي. او لدي مصلحانه حرکت څخه هم یوه فتنه جوړ وي، (او همداسي هم وشول) همدا خبره وه چې په سبا ته یې میر قاسم خان د شاه سرمنشی وګمارل شو تر څو د دواړو څخه استعفا واخلي، نوموړي میر هم ددواړو استغفا لیکونو سره خپله استعفا هم یو ځای کړه او د شاه حضور ته یې وړاندي کړه، او د ۱۳۰۷ ش کال د ژمی پیل و چې په دي ناسنجول شوي حرکت سره ارتجاعی او بدمرغه اړو دوړ هم پیل شوي وو....

عبدالرحمن د ځوانی له وخته په سیاست کې انګلیس ضد چال چلند درلوده او همیشه یې پدي لاره کې قدم او چت کړي دي او د وژنی

[73] غبار:مسـ ۸۱۳ .

Library

حکم یې هم په زیاتره ګمان چې دهمدی کبله ورکول شو. د نادرشاهی په لومړیو وختونو کې چې هغه د کابل د بلدیې په ریاست ګمارل شوی وو، یوه ورځ یې په شاهي د سترخوان ډوډی وخوړه، او شاه د هغه سره په نرمی سره خبری کولي کله چې د ډوډی خوړلو څخه خلاص شول، شاه خپلو حاضر باشانو سپاهیانو ته پرته له مقدمی امر وکړ، چې هغه واخلي او د دلکشاد ماڼي د باندې دي و وژني. دغه امر په څو شیبو کې ددلکشا دیوال په بیخ کې عملي شو، او هغه ځوان چې د لوړو خویونو، زړه ورتوب او څه اندازه پوهي، لېډ ي، د طبعي ادراک او ربشني هېواد غوښتني ځښتن وو دسم او جفا کاری په ګولي وویشت او ویې واژه، او دویاره ډک ژوند طوماریې ورته را ټول کړ،

د عبدالرحمن څخه ځیني سیاسي او ټولنیزي تندی او زړه وهونکي منظومی دغوره افغاني اشخاصو د بیوګرافی یوه رساله او په پښتو او دری ژبو د لغاتو لوی قاموس پاتي شوي وو چې په خواشني سره دهغي نسخه د هغه د وژلو سره له منځه ولاړه.

دهغه دیوه انتقادي مخس څخه دهغه د خبر لوڅخه قوه او دلهجي صراحت پوره ښکاره دي. چې دخپل وخت د قدرت خاوندانو او مغرورو کسانو ته یې داسې ویل:

هر یک نشسته است بزین انچنان تلک
کس نیست غم زملت وپرورش ازملک
با صد غرورو کبر همی تازد اسپ دک
کس نیست تا به سینه ایشان کند شک
خوب ای خران چرید که تا چا غترشوید!

کبریت لودین په هغه فکری نوی حرکت کې چې د لومړی نړیوالي جګړې او د ازادی د غورځنګ څخه وروسته په افغانستان کې منځ ته راغلي و مخ کې او ګوت نیونکي او ظریف شخصیت درلوده، او د خپل وخت په ځوانانو کې ګران او کله هم مخ کې وو. چې زړو پالو او محافظ کارو هغه نه خوښاوه.

۳ _ میر غلام محمد غبار:

میرغلام محمد غبار د میر محبوب خان کابلی (چې اصلا فرملی وو) ځوی و چې په ۱۲۷۶ ش کال د کابل په لاهوری دروازه کې دنیا ته سترګي وغړولی، او لمړني درسونه یې په خپله کورنۍ کې چې د سواد او پوهی ښتان وو او په حکومتي دفترونو کې کارکوونکي وو زده کړل، او د امیر حبیب الله خان د پاچاهی په اخیرو وختونو کې ددوهم مشروطیت د افغان ځوانانو سره بلد او یو ځای شو. او خپلو مطالعاتو ته یې په تاریخ او ټولنېزو علومو کې دوام ورکړ تر څو چې د دري ژبي د ښه ذوق او تکړه لیکوال تری رامنځ ته شو او د سیاسي او ادبي لیکنو په لیکلو کې پیل وکړ.
هغه د ۱۲۹۶ش کال په شاوخوا کې په خان اباد کې د ګمرک مأموریت درلوده او په ۱۲۹۸ش کال کې د کابل د کوتوالی کارمند و. د هغي وروسته یې په ۱۲۹۹ش کال کې د جبل السراج څخه د ستاره افغان جریده خپره کړه، په ۱۳۰۰ش کال د شجاع الدوله د تنظیمه ریاست د غړی په توګه هرات ته ولاړله له هغي وروسته په ۱۳۰۳ش کال کې په مسکو کې د سوداګری نماینده و، کله چې په ۳۰۳ش کال د سرطان په ۱۹ محمدنادرخان په پاریس کې د افغاني سفیر په توګه وټاکل شو، غبار د هغه سره د سفارت سکرتر و او د

هغي وروسته کابل ته راغی او د پغمان د ۱۳۰۳ او ۱۳۰۷ش کلنو په لویو جرګو کې د کابل د خلکو استازی و او د یوګینې اړخې غړی په توګه یې د افغان د ځوانانو د افکارو نماینده ګې کوله او د دیموکراسی او قانوني حکومت منبع و. ترڅو چې په ۱۳۰۹ش کال کې په برلین کې د افغاني سفارت سرلیکونکی وټاکل شو. بیا کله چې په کابل کې په ۱۳۱۰ش کال کې ادبي ټولنه جوړه شوه، غبار د دغې ټولنې یو تکړه غړی و او د "افغانستان و نګاهی به تاریخ" د مقالو سلسله یې لیکله، ترڅو چې په ۱۳۱۱ش کال کې د کابل د سرای موتي په زندان کې سیاسي بندي شو او د دغه درودونکی بند موده تر ۱۳۰۵ش کال پورې اوږده شوه او د دغه ځای څخه د فراه ولایت یوه لېري کلې ته تبعید شو، او تر ۱۳۱۷ش کال پورې هلته پاتې شو او په ۱۳۱۸ش کال کې کندهار ته راوستل شو او په هغه ځای کې د احمدشاه بابا کتاب ولیکه او د ۱۳۲۲ش کال څخه راوروسته یې بېرته د کابل د اوسېدنې اجازه تر لاسه کړه، او په دې ځای کې د تاریخ د ټولنې غړی و او د یو څه وخت لپاره یې د انیس جریده خپروله، په ۱۳۲۸ش کال د شورا د اوومې دورې په انتخاباتو کې د کابل د ښار د خلکو د اتسازی په توګه وټاکل شو او د مبارزو او روڼ اندو وکیلانو د قانوني مبارزو په کوچني ډله کې ګډون درلوده، او د وطن د ګوند په جوړولو او د وطن د اوو نیزې جریدې په خپرولو یې لاس پورې کړ، او د حق غوښتنی، دیموکراسی، قانونیت او د مشروطه حکومت ولوله او هنګامه یې راګرمه کړه، او د ۱۳۳۱ش کال د شورا دایمې دورې په انتخاباتو کې بیا د کابل د خلکو د وکالت داوطلب شو، لاکن د کابل د خلکو د هغه مظاهرې په ترڅ کې چې د ده په طرفداری یې کوله ونېول شو

Library

او زندان ته واچول شو چې د ده د بندي توب دی دورې په ولایت کابل کې اته کاله دوام وکړ، کله چې د ولایت کابل له دې بند څخه په ۱۳۳۹ش کال کې ازاد شو د مطبوعاتو په ریاست کې مشاور و او د "افغانستان در مسیر تاریخ" کتاب یې لیکه.

غبار د عمر په پای کې د معدې په ناروغۍ اخته او په ۱۳۵۶ش کال د برلین په یوه روغتون کې بستر و ترخو چې د بطنې عملیاتو څخه وروسته د همدغه کال د دلوی په ۱۶ د دې نړۍ څخه سترګې پټې کړی او د دلوی په ۲۲ ورځ د ده د کورنۍ په هڅه کې په شهدای صالحینو کې خاورو ته وسپارل شو هغه نیمه پېړۍ د هېواد په سیاسي، ټولنیزو او ادبي حرکتونو او غورځنګونو کې برخه اخیستې وه.

غبار چې د زوړوالي په وخت د اتیا کالو څخه زیات عمر په درلودلو شره مړ شو، هغه د ښې قیافې، جګې ونې او د نرمو خبرو کولو او پلټونکی سړی و. چې د خبرو په نفوذ او د قومې استدلال په درلودلو سره یې کولای شول چې ځوانان په خپل شاوخوا راټول کړي، کله چې د روان او تکړه قلم څښتن و کولی یې شول چې په سیاست، تاریخ، ادبیاتو او ټولنیزو برخو کې دلچسپه بحثونه ولیکي، چې د هغې جملې څخه ده د کار، افکارو او د پېښو څېړنه او نظر اچونې ښېلګه د مسیر تاریخ د کتاب څخه ښه روښانه ده. چې نوموړی دغه کتاب سره له دې چې ځینې تاریخي او عددي تېروتنې او حتی ځینې یې ارادې هم دی د بیان په قوت او ادبي ظرفیت سره یې دلچسپه او دمطالعې وړګرځولی دی.

هغه په تاریخ لیکنه کې خاص تګ یا لاره درلوده چې تاریخي پېښې یې د ټل لپاره د عندی خاص تصور او خپل فکري قالب په ګټه

استعمالولی، نو په دې اساس په خپله تاریخ لیکنه کې بیطرفه لېدونکی یا ناظر نه شمېرل کېږي حتی تردی چې د افغانستان د خلکو د بېلا بېلو استعدادونو چې د تاریخ په اوږدو کې یې ښودلی دی هم پوره ایمان درلوده، او دی ملت ته یې د قدر په سترګه کتل، او همیشه یې غوښتل چې د دغه هدف د تر سره کولو په لاره کې ګام اوچت کړی، او تردی چې ځینې وخت تظاهر هم وکړی.

د دې ټولو سره، سره غبار د معاصری دوری په سیاسي او ادبي رجالو کې ګوت نېونکی څېره، رادیکال شخصیت او پوهه دیموکراسی غوښتونکی سړی و. چې د پرمختیا غوښتنې او تجدد په مرحلو، او ادبي او سیاسي حرکتونو کې پوره ونډه درلوده، او په دې لاره کې یې د یوه مخکښ او ترقۍ غوښتونکی غړی په توګه یې ډېر کړاوونه او رېړونه لېدلی او ګاللی دی. او دوه ځلې د ۱۴ کالو څخه زیات د کړاوه ډک زندانونه زغملی دی هغه به کله دغه بیت زمزمه کاوه:

شما برده ام از صدق به خاک شهدا
تا دل و دیده خونا به فشانم دادند

(روح دی خوښ وې)

د غبار اثار:

۱_ افغانستان و نگاهی به تاریخ ان، د ادبي ټولنې د کابل مجلې په لومړۍ او دوهم ټوک کې پرله پسې مقالې، ۱۱_ ۱۳۱۰ش کلونه.

۲_ احمدشاه بابا افغان د کابل چاپ ۱۳۲۲ش کال.

۳_ افغانستان در مسیر تاریخ چې د تېرې شوي دورې څخه تر ۱۳۰۷ش کال پورې د افغانستان د تاریخ او سیاسي پېښو درلودونکی دی د کابل چاپ ۱۳۴۶ش کال یا ۱۹۶۷م کال.

۴_ خراسان (رساله) د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۵_ افغانستان بیگ نظر د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۶_ د افغانستان د تاریخ دریم ټوک د اسلام د پېدا ایښت څخه د طاهریانو تر له منځه تللو پورې د کابل چاپ ۱۳۲۶ش کال.

۷_ تاریخ ادبیات دری افغانستان در قرون اخیر (د پوهنې د وزارت درسي کتاب) د کابل چاپ ۱۳۳۱ش کال.

۴_ محمد ولي خان دروازی:

د بدخشان د اشرف زاده ګانو او د خاصو غلام بچه ګانو د ډلې مشر، دراک او په کار پوهه او هوښیار ځوان و. چې د امیر حبیب الله خان د دربار سره یې ځانګړې نژدیوالي درلوده، او د هغه ډلګی سره یې اړیکې درلودل کوم چې شهزاده عین الدوله او د بارکزایي شاغاسي[74] کورنۍ او د هغې مور علیا خوتي سرور سلطان سراج الخوانین هم په هغې پورې اړه درلوده، او د ټپه سالار غلام حیدرخان چرخي د کورنۍ غړو لکه: غلام نبي خان، غلام جیلاني خان او غلام صدیق خان د څرخي زامنو او ځینو نورو د دې دلې سره اړیکې درلودلې.

[74] شاغاسي د ترکي ایشیک اقاس کلمې مغفن شکل دی چې د دربار د وزیر سره برابره دولتي رتبه وه، چې شاه غاسي شیردل خان په لوی ناب ملقب د امیر شیرعلي خان په وخت کې دا مقام درلوده، چې د افغاني ترکستان نایب الحکومه هم و او ځوی یې خوشدل خان لوی ناب د سراج الخوانین دوهم پلند پلار چې یو څه وخت د کندهار د نایب الحکومه هم و چې د علي احمدخان والي پلار اوسې.

Library

څرنګه چې د سراج الخوانین تروزی د فقیر محمدخان شاغاسي لور د محمد ولي خان میرمن وه[75] نو د اماني جلوس په پېښو کې د یادوني وړ فعالیت ترسره کړی و چې د ۱۲۹۸ش کال د حوت په ۱۰ د جنرالی رتبه او د ښه خدمت نشان ورته وهل شو او هغه وروسته د افغانستان د ګرځنده سفیر په توګه د یوه پلاوی په سر کې د تاشکند او مسکو له لیارې شوروي دولت او نورو اروپایي هېوادونو ته واستول شو، چې د شوروي د دولت د بنسټ اېښودونکی لنین او د ۱۹۱۷م کال د اکتوبر د انقلاب د نورو مشرانو سره یې لیدني کتنې وکړې، او د ازاد افغانستان سیاسي اړیکې یې د دغه دولت سره ټینګې کړې، او د دولړو دولتونو لومړنۍ تړون یې د چیچرین او قره خان سره په ۱۲ مادو کې د ۱۹۲۱م کال د فبروری په ۲۸ او د ۱۲۹۹ش کال د حوت په ۱۰ لاسلیک کړ.

د دغه ګرځنده سفارت پلاوی د محمدولي خان په مشری د اروپا او امریکا د سفر وروسته چې ازاد افغانستان یې نړۍ ته وروپېژانده او د اروپا د هېوادونو د بهرنیو چارو وزارتونو سره د سیاسي خبرو اترو څخه وروسته د ۱۳۰۱ش کال د جوزا په ۱۱ یا د ۱۹۲۲م کال د می په ۱۲ کابل ته راستون شو.

په داسې حال کې چې په خپله امان الله خان د محمدولي خان د خدمتونو څخه مننه او قدرداني وکړه، او هغه یې د محمود طرزی په ځای د بهرنیو چارو د وزیر په توګه وټاکه، (د ۱۳۰۱ش کال د جوزا ۲۵ نېټه پنجشنبه) یوه میاشت وروسته یې د ۱۳۰۱ش کال د اسد د ۷ نېټې، یکشنبې د ورځې د فرمان له مخې د هېواد لومړی نښان (اعلي لمر) د کرني او ښوالی ځمکې او د مرادکلا ودانۍ هغه ته

[75] مهدي فرخ: تاریخ سیاسی افغانستان ۳۶۰.

library

وبخبنل شوی. او له دې وروسته یې په ۱۳۰۲ش کال د پکتیا د شورش او د قومونو د بغاوت یعنې سر کې په غلې کولو کې د هغه محاذ قوماندان و، او کله چې په ۱۳۰۶ش کال د افغانستان شاه د اروپا د سفر نیت وکړ، هغه د بهرنیو چارو د وزارت کفیل او د سلطنت د مقام وکیل پاتې شو، چې د رژیم سره په مخالفت او د یوه جمهوریت د مقدماتو د برابرولو په کار تورن و (!)

محمدولي خان د ځوانۍ د وخت څخه د کابل د انګیس ضد کړیو سره بلد او اشنا و او د عمر تر پایه ځه د اروپا او امریکا په سفر په ۱۹۲۱م کال کې او څه د بهرنیو چارو وزارت او بادشاهي مقام په کفالت کې په همدې صفتونو تینګ پاتې شو، او کله چې په ۱۳۰۸ش کال د میزان په میاشت کې کابل فتح شو هغه د اماني عصر د کابل د قواو د قوماندان محمود شامي سره یو ځای چې دواړه د اماني دربار نزدي خلک و محاکمه او د ۱۳۰۸ په پای کې په کابل کې اعدام شول.

۵_ شجاع الدوله:

اصلا د غوربند د خانزاده ګانو او د دربار د غلام بچه ګانو د جملې څخه و، چې د فراشباشي په عنوان، د شاهي ارګ د فرشونو متعدي او په سفر کې د سلطاني موکب د خیمو متنظیم شمېرل کېده، او د لومړی مشروطیت د رجالو سره یې هم اړیکې درلوده او په دوهم حرکت کې د هغه ځوانانو په کړۍ پوري تړلي و چې شهزاده امان الله د هغي سر پرستي کوله.

لکه څنګه چې مخ کې د جوهر شاه غوربندي د ژوند په شرحه کولو کې (د لومړی مشروطیت دشهیدانو څخه یو تن) ولیکل، وایې چې د امیر حبیب الله خان قاتل د امان الله خان د ډلې څخه همدغه

مشروطیت غوښتونکي ځوان و. چې د همدغی ډلي په اشاره به یې امیر وژلي وي، یعنې د وژني پېښې، سیاسي علت او ګوندي او ډله ایز عولمل درلوده.

مګر ځینې دا وژنه د شخصي غچ اخستني پرینسټ ګڼي (او د امان الله خان د مورسراج الخواتین) یعنې ملکي سرور سلطان لا س په هغي کې ویني. د بیلګي په توګه امیر یوه شپه د چهلستون په ماڼې کې د عیش او نوش محفل برابر کړي و او دخپلي خور اخت السراج پواسطه یې ډیری ښکلي نجلۍ پدغه محفل کې سره راټولي کړي وي چې نا ځاپه سراج الخواتین پدغه محفل د عیاش کې را د ننه شوه، امیر او دغه ټولي ښکلي نڅاکوونکي یې په بدویلو او د ضرب وشتم لاندې ونیولي، څرنګه چې امیر ددې حرکت څخه ډیر په قهر شوی وو، لکی ته یې طلاق ورکړل، هغه او د هغي ځوی عین الدوله د لوی ناپ (بارکزی) د کورنۍ دغلام حیدر خان چرخی د کورنۍ، او د دربار د چپی ډلي(خاص غلام بچه ګان) او د نورو روڼ اندو سره یې په لاس یو کولو سره یوه کمیټه جوړه کړه تر څو امیر ووژني چې پدې ډله کې فراشباشي شجاع الدوله هم ګډون درلوده، څه وخت چې امیر د ۱۳۳۷ ق کال په صفره کې د هرکال د عادت سره سم د هوسیو ښکار ځای د لغمان کله ګوش ته ولاړ، فراشباشي شجاع الدوله یې د شاهي خیمی د کږی تړلو په سبب ډیر زیات وواهه، او غاښونه یې مات شول، او دا عمل ددې سبب شو چې شجاع الدوله هغه د غچ اخستني لپاره ووژني[۷۶]. ایراني لیکوال مهدي فرخ چې د افغانستان ټول تاریخ یې سرسری لیکلي دي، او اراده یې درلوده چې هر مهم شي کوچني او بي ارزښته او پرته له

[76] مهدی فرخ: تاریخ سیاسي ۳۶۰.

Library

تاريخي ژورتيا د قبلوي او كورنيو سياليو پر بنسټ وښي،او په خپله تاريخ ليكنه كې يې هيڅ ډول زماني روحي او ټولنيزو اغيزو او عواملو او د طبقاتي تگ لورى پرله پسې مرحلوته قايل او ليدونكي ندي.لكه څرنگه چې پورته اقتباس وشو، د امير وژنه يې هم ديوه سړي يا لوى ښځي غچ اخيستنه گڼلي او ډيره لويه اشتباه او خطايې كړيده.

كه چيري د ډېر ديوه ملت فكرى او ټولنيز تاريخ پداسي لنډه ليدنه او سرسرى ښوونو سره قبول كړو، نو بياپوښتنه بايد وكړو چې، ايا هغه دلومړى مشروطيت حركت او د افغان ځوانانو په وينو ليست پيټ كيدل چې لس كاله مخ كې واقع شوي هم دغى شخصي او سرسري علت درلوده؟ ايا د افغان او انگليس په لومړي او دوهمه جگړه كې د افغان ملت په عمومي قيامونو كې او د انگريزى چپاول گرو په وژلو او ويستلو كې هم يوازي د كومى ملكى او يا د دربار د كوم فراشباشي د غچ اخستني لاس كاركاوه؟ ايا ددې پېښي څخه څو مياشتي مخ كې د عبدالرحمن لودين قاتلانه حمله هم د كوم نارينه اويا ښځينه شخصي غچ اخستني عمل وو؟ تر هغه ځاى چې ددې كرښو ليكونكي د ربښتيا ويونكو او ددې پېښي ليدونكو اويا شاملو كسانو څخه مى اوريدلي دي د وژني ترتيبات مخ كې ددوهم مشروطيت په پټ مركز كې نيول شوي وو حتي ترددي چې د امير ورور نايب السلطنه هم د ځان سره ملگرى او هم قسمي كړى و چې دصيحفو په منځ كې يې لاسليك كړي و چې د هغي شرحه خداى بخښلي غبار د شجاع الدوله له قوله وركړى ده[77]

[77] وگوري: افغانستان درمسير تاريخ ٧٤٧.

خداى بخښلي ميرقاسم خان چې په دوهم مشروطيت كې هم ونډه درلوده او هم د پېښو ليدونكي حاضر وو ويل: د امير د عياشي او سياسي تگ لوري څخه د كركي موجبه عوامل پخوا چمتو كړي شوي وو، چې د علياحضرتي بدكيدل. د امير سره يا د خميى د ديرك كړيدل او د شجاع الدوله وهل او ټكول هغه جزيات وو چې وروسته يې هغه عوامل تيز او چټك كړل، او شجاع الدوله (د پخواني طرحه شوي پلان سره سم) د امير خيمى ته ورننوت او هغه يې د تفنگچى په گولي سره د حساب ځاى ته واستاوه.

څرنگه چې شجاع الدوله دشهزاده امان الله خان د ډلي تكړه غړي وو، د امير د وژلو وروسته يې په فعاليت پيل وكړ، او په ظاهري توگه يې د نورالله خان د امارت دتبليغ لپاره چې په جلال اباد كې د خلكو څخه بيعت واخيست او په پټه توگه د خپل كار د نقشي د اجرا كولو لپار، كابل ته راغى او د امان الله خان دتخت كښناستني په پېښو او د هغه د مخالفينو په له منځه وړولو او نورو چارو كې يې لاس درلوده. څه وخت چې د ١٩١٩ م كال د مى په مياشت كې اماني لومړنى كابينه جوړه شوه همدغه شجاع الدوله امنيه وزير و. ددې وروسته هغه د د هرات دتنظيميه پلاوي په سر كې وټاكل شو،(د ١٣٠٠ ش كال د جدى ٢٠) او د ١٣٠٣ ش كال دحوت څخه د ١٣٠٧ ش كال كې له هغه ځايه لري او په برلين كې يې اوسيدنه غوره كړه او په همدغه ځاى كې په ١٣٢٤ ش كال كې مړ شو (د لومړى مشروطيت په كسانو كې د جوهر شاه د احوالو شرحى ته مراجعه وكړى.)

د امريكا چاپ دافغانستان درجالو د پيژندني په كتاب كې ئې د هغه زيږيدنه په ١٨٩٦ م كال په غوربند كې او غلام بچه گانو په ډله

Library

کې دده شمولیت ئې په ۱۹۱۶ م کال ښودلي دي او هغه ئې د الماني پلاوي میلمه پال هم لیکلي دي.

په ۱۹۲۹ کال داماني دولت د سقوط په وخت کې د هرات تنظیمه رئیس وټاکل شو چې د نایب سالار عبدالرحیم کوهستاني د حملې څخه مشهد او بیا تاشکند ته وتښتید او په برلین کې ئې هستوګنه غوره کړه.

۶ـ محمد ابراهیم خان جمشیدي:

د هرات د جمشیدي او لیماق د خانزاده ګانو ددربار غلام بچه او صالح مردم داره شخص و چې په دوهم مشروطیت کې ئې په دوهمه لیکه کې ځای درلوده ، او د اماني تخت کښېناستني څخه وروسته د کندهار د ګمرک مدیر شو.(د۱۳۰۴ ش کال په شاوخوا کې).

۷ـ ادم خان :

هغه د لوګر د پښتو ژبو او دیوي مقتدري کورنۍ سره اړیکي لري او ددربار غلام بچه و چې ددوهم مشروطیت په دوهمه لیکه کې ولاړ و ، د هغې وروسته په اماني عصر کې نږدې په ۱۳۰۳ ش کال کې دګرشک او پشت رود دحکمران په توګه وټاکل شو او په نادري دوره کې د ۱۳۰۹ ش کال راوروسته د وزارت دربار غړي او محاسب و.

۸ـ میر یار بیګ خان دروازي:

دکابل او هرات د والي مهتر میرزمان الدین ورور او دمحمد ولي خان د خور زامنو څخه وو، ادیب او روڼ شاعر شخص و، چې ددوهم مشروطیت په ټولنه کې شامل او دعبدالرحمن لودین او عبدالهادي داوي سره یو ځای بندي شو او داماني دوري د پیل سره ازاد شو او د ګرځنده فوق العاده سفارت په پلاوي کې چې د محمد ولي خان په مشري و ، غړیتوب درلوده، لاکن په هم هغه ورځ چې پلاوي د کابل

څخه حرکت کاوه د زړه د دریدني له امله له اسپه راولوید او له دې نړۍ ئې سترګې پټې کړې.

هغه په خپله هم شعر وایه او هم شاعر پیژندونکي وو ، او د "اتش فشان" په نامه ئې یوه تذکره لیکلې وه چې په خواشیني سره دده د مړیني وروسته له منځه ولاړه او بیا تر لاسه نشوه.

عبدالهادي داوي چې دده سره د یوه زندان انډیوال و، دده د مړیني وروسته دده د سیرت او صورت په هکله په امان افغان کې یوه مقاله ولیکله او دهغه ادبي ذوق ئې وستایه، دزندان په وخت کې ئې د زندان دنه زغملو وړ تکلیفونه ئې په ډیره نرمه لهجه او شاعرانه مزاج سره یادول او ویل ئې:

ما تنګ ظرفان حریف اینقدر سخن نه ایم
دانه اشکیم ومارا ګردش چشم اسیاست.

(وګوري: ددوهم مشروطیت رجال پنځم فصل، دداوي شرح حال لمړي عدد).

۹ـ میر زمان الدین خان دروازي:

دبدخشان ددرواز دمیرازده ګانو څخه دي هغه پوهه کارګر اوددربار دغلام بچه ګانو دنفوذ څښتن او دشهزاده امان الله سره یې فکري او سیاسي تړاو درلوده، له همدې کبله د اماني دوري په پیل کې په ۱۳۰۰ ش کال د کابل والی شو او په ۱۳۰۲ ش کال د هرات نایب الحکومه وټاکل شو تر څو چې د ۱۳۰۳ ش کال د قوس په ۱۹ د سکټې په ناروغۍ هلته مړشو.

وایې چې هغه خیلق شخصیت او په خلکو مهربان او تکړه کارپوه و. او دحکمراني په وخت یې هیڅوک ازاد کړي ندي.

Library

۱۰ _ غلام احمد اعتمادي:

دا د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله د زامنو څخه دي چې د حبيبي په مدرسه کې يې د رشيدي تر درجې پورې زده کړې کړې او روڼ اندى پوهه ځوان وو چې د يو څه وخت لپاره د بهرنيو چارو په وزارت کې په انقره کې د افغانستان سفارت د منشي په توګه کار کاوه، نږدي په ۱۲۰۶ ش کال کې په بمبي کې افغاني جنرال قونسل وو او دري، پښتو، اردو او لږ څه په انګليسي ژبه هم پوهيده او ليکل يې پري کول، او ددغو ژبو د ادبياتو سره يې بلدتيا درلوده، هغه د پيښور مرد'ن د پښتو ژبي شاعر فضل احمد غر ټولنيز او تنبيهي اشعارو ټولګه د غره ګل په نامه په بمبي کې چاپ او په هغي باندي يې په دري ژبه د همدردي يوه سريزه وليکله (۱۹۳۰ م) له خداى بخښلي د اوى څخه مى واوريدل چې غلام احمد د بديعنې ذوق ښتن و، او دري نشر يې په روانه لهجه ليکه او د دوهم مشروطيت په ټولنه کې د ارزښت وړ مقام درلوده.

۱۱ _ جمعه خان:

د سردار عبدالقدوس اعتماد الدوله ځوی د روڼ اندو ځوانانو سره ملګري او د اماني دوري د کارپوهه خلکو له ډلي څخه و چې د ۱۳۰۱ ش کال په پای کې په افغاني سفارت کې د بخارا دربار ته واستول شو او له هغي وروسته د ميمني اعلى حاکم و چې د ۱۳۰۲ ش کال د ثور په ۱۰ وفات شو.

۱۲ _ سيد غلام حيدر پاچا:

دا د محمد سرور ځوی په ۱۲۶۶ ش کال کې زېږلي د لغمان د چارباغ اوسيدونکي او د کنړ د ساداتو د مشهوري کورنۍ څخه و هغه روڼ اندى، پوهه او خوله ور ځوان و چې د دوهم مشروطيت د

ځوانانو په کړيو کې يې د ميرقاسم خان او داوي سره همکاري او همفکري درلودله او په اماني دوره کې د ازادي غوښتونکو ځوانانو دډلي څخه شمېرل کيده. او په ۱۳۰۰ ش کال ترکي ته واستول شو او له هغي ږروسته د کرني او کانونو په اداره کې مامور و تر څو چې په ۱۳۰۷ ش کال کې د بهرنيو چارو وزارت ته ولاړ.

هغه د ۱۳۰۸ ش کال په اړو دوړ کې د جلال اباد د بابر يو په کلا کې د خرڅه مشرسيد حسن خان شيون او محمد ګل خان مومند په ملګرتيا د جمهوريت په نامه ټولنه جوړه کړه،او د(کورغم) په نامه جريده يې خپره کړه، او د هندوستان په جرايدو کې يې لکه د لاهور د زميندار او افغانستان په نامه جرايدو کې يې د حبيب الله د سقاو د ځوی د رژيم په ضد يې تبلغات کول، کله چې د ۱۳۰۸ ش کال په پای کې کابل ته بيرته راغي او دامان الله خان په طرفداری يې پيل وکړ نو د ۱۴ کلو لپاره د موتى په سراى کې بندي شو چې په همدغه زندان کې د۵۵ کالو په عمر وفات شو.(۱۳۲۱ ش کال).

۱۳ _ غلام محي الدين ارتي:

دا د شيرارتي ځوی او د کابل د تندرو و ځوانانو څخه وو هغه خوله وراوګوت نيونکي سړي و او د افغاني ځوانانو سره ملګري و،چې د پغمان د ۱۹۲۸ م کال په لويه جرګه کې د کابل د خلکو ټاکل شوي استازي و،او شاه ته يې خطاب کولو په وخت کې فرياد وکړ او ويې ويل:

اعليحضرتا! ترڅو پوري چې ستا دغه په فساد مشهور وزيران محاکمه او په دارونه ځړول شي په هېواد کې هيڅ ډول اصلاح ممکنه نده [78] دغه پوهه اوتکړه ځوان په ښکاره ددولت د فاسدو

---

[78] غبار: مسير۸۱۳ .

Library

وزیرانو او کارمندانو سره شخړې کولې، او د بدې خوړونکو او انګلیس مشربانو مخالف عنصرو،

تر څو چې د اماني رژیم دسقوط وروسته نزدې په ۱۳۰۹ ش کال په پېښور کې د نامعلوم قاتل په ګولې ولګېد او وفات شو.

۱۴ _ احمد رحماني:

د بهرنیو چارو وزارت د متشار عبدالرحمن ځوی و چې د هغې یادونه په لومړی مشروطیت کې وشوه، او د اماني عصر د تندر وه ځوانانو څخه و چې د زده کړو لپاره شوروی اتحاد ته واستول شو او هلته یې روسي ژبه زده کړه، او روسي میرمن یې درلوده،اوله همدی کبله یې هغه ته په کابل کې (احمدروس) ویل،د هغه لور ماګه رحماني د نوو او لیکوالو ښځو د مخکښانو څخه وه، چې د (پرده نینان سخنګوی) په نامه کتاب یې ولیکه د کابل چاپ ۱۳۳۱ ش کال احمد په ۱۳۰۸ ش کال کې د انګلیس دسیاست د مخالفت او د اماني تیری دوري دله مخته تللي رژیم سره د ډیر تمایل په تور د ډیر وخت لپاره د کابل په زندانونو کې پاتې شو اوکله چې په ۱۳۲۵ ش کال له زندان څخه را خلاص شو په کابل کې وفات شو .

۱۵ _ کریم نزیهي (جلوه):

هغه د کابل د قاضي ملابابا مراد ځوی و چې د ازبک د بارسوخه خلکو څخه و او د میمني په اند خوی کې یې نوم او مقام درلوده.

کریم نزیهي نزدې په ۱۲۸۵ ش کال په کابل کې پیدا شو او د حبیبې په مدرسه کې یې درسدی تر درجې پورې زده کړې وکړې او عربي علوم او ادب یې په خپله علمی کورنۍ کې زده کړل د عربي، دری، ترکي، او لږ لږ د انګلیسي ژبې سره اشناوو.

نزیهي د ځواني په دوران کې د میرقاسم خان، داوی او عبدالرحمن لودین پشان خلکو سره اشناي او ملګرتیا درلوده، او د تجدد، مشروطه غوښتني او لیکوالی په لاره کې قدم واهه، او په تاریخ، ټولنیزو علومو او د خراسان او اسلام د رجالو په پژندنه کې یې مطالعه درلوده،او دکابل د ادبي ټولني غړی وو،او دده اثارو څخه د هغو پرله پسي مقالو لړۍ ده کوم چې پدې برخه کې د ادبي ټولني د کابل په مجله کې خپریدلې، هغه په دری ژبه ښه شعرونه ویل، چې تخلص یې (جلوه) دی،نزیهي په ۱۳۱۰ ش کال او اتمه دوره ۱۳۳۲ ش کال کې د اندخوی د خلکو وکیل وو چې د روڼ اندو ترقي خوښونکو په فرکسیون کې یې د کیڼ اړخو پلوی کوله، له هغې وروسته دیوه څه وخت لپاره د عظمي صدارت کارمند او په مشهد کې افغاني وکیل التجار وو، چې وروسته تقاعد شو او اوس د زوړوالي او اوکمزورتیا په حالت کې شپې او ورځې تیروي، موږ یې د افکارو او شعرونه هغه بلګي چې د ځواني په وخت کې یې ویلي د مشروطیت په مرامونو کې په تیرو پاڼو کې لیکلي دي.

نزیهي او ادبي فضلیتونو سره ښاغلي روڼ اندي شخصیت او ټولنه پژندونکي پخته کار پخواني سړی و.چې د خپلي ژوند وختونه کې په نیک نوم سره تیر کړي دي، چې د افغانستان په ترقي خوښونکي طبقه او ادبي حرکتونو کې یې نفوذ او ونډه درلوده، هغه د ۱۳۶۲ ش کال په ژمي کې په د هلی کې وفات شو.

۱۶ _ سید قاسم خان:

هغه د حبیبي د ښوونځي زده کونکي او دوهم مشروطیت د مهمو غړو څخه و، چې د ۱۲۹۸ ش کال راهسې یې د بهرنیو چارو په وزات کې د محمود طرزی د لاس لاندي کار کاوه ددې لپاره چې د

Library

محمود دطرزی زوم و، د اماني عصر درون اندو او چارواکو په زیاترو غونډو کې ګډون درلوده زیات وخت په مسکو کې په افغاني سفارت کې مشاور او له هغې وروسته په بمبي کې د افغانستان جنرال قونسل او اروپا په سفر کې د شاه امان الله د ملګرو څخه و.

د ۱۳۰۸ ش کال داړو دوړ وروسته په اروپا کې پاتي شو، ددې لپاره چې د امیر حبیب الله خان په وژنه او د امان الله خان په تخت کښناستنه او د اماني عصر د لومړنیو کلونو په پیښو کې ګډون درلوده پدغه باره کې یې کتاب لیکلي و چې دسیاسي پیښو جزیات او د افغاني اشخاصو خبري اتري هم توضیح کړي وي، دا کتاب چا پ شوي ندي او په ډیرې خواشیني باید ووایو چې عامو خلکو ته ونه رسیده.

۱۷ ــ سید عبداله خان: دا د نومورې سید قاسم ورور او د بهرنیو چارو په وزارت کې د محمود طرزی د لاس لاندي مامورینو څخه و چې په اماني عصر کې په مسکو کې د افغاني سفارت د سکرتر په توګه دنده درلوده، او د اماني دولت د سقوط څخه وروسته هغه د بهرینو چارو په وزارت کې سیاسي لوی مدیر و تر څو چې د ۱۳۱۵ ش کال د قوس په ۱۹ د جمعې په ورځ یعنې د ۱۹۳۶ م کال د دسمبر په ۱۵ ددندی د اجرا کولو په وخت کې د امو په سیند کې غرق شو.

۱۸ ــ بشیر احمد خان:

دا دابوی کورنۍ څخه د بهرنیو چارو په وزارت کې د محمود طرزی د همکارو شاګردانو څخه و چې په کراچی کې یې د افغاني قونسل په توګه دنده درلوده ۱۳۰۰ ش هغه ددوهم مشروطیت د تکړه او فعاله ځوانانو څخه و.

۱۹ ــ میر زا محمد مهدی چنداولي:

هغه د میرزاعلی جان ځوی او د روڼ اندو ځوانانو څخه و چې په دري او عربي ژبو سربیره ترکي ژبه یې هم زده کړې وه، او د امیر حبیب الله خان په عصر کې یې دسجنش په دفتر کې کار کاوه. له هغې وروسته د غنډ مشر په درجه، د حربيې وزارت د لوازم مدیر او د اماني دوري ددربار وزارت غړی و. او د افغاني ټولنو سره یې اړیکي درلودي.

کله چې اماني حکومت سقوط وکړ، هغه د سقاو د ځوی او د نادرشاه دسلطي د مخالفینو په ډله کې ودریده، څه وخت چې محمد عظیم د برتانیا په سفارت کې په کابل کې د قتل مرتکب شو، هغه د څلورو نورو کسانو سره یو ځای د ۱۳۱۲ ش کال د سنبلي په ۲۲ په داروځړول شو.[۷۹]

۲۰ ــ فرقه مشر سید حسن (شیون):

هغه د حسین پاچا ځوي نزدي په ۱۲۷۵ ش کال د لغمان په چارباغ د کنړ د ساداتو په کورنۍ کې زېږېدلی دی. او دکابل د حربي په ښونځی کې یې زده کړې وکړې کله چې د هغه ځای څخه فارغ التحصیل شو د حضوری راګ د پروانی په قطعه کې و ټاکل شو او په عسکری رتبو کې د فرقه مشری (جنرالی) رتبه ورسیده، او د اماني دوری د نوم او نښان درلودنکو صاحب منصبانو څخه و چې د هېواد روڼ اندو ډلو سره ملګری او اشناو. او همیشه په سیاسي مبارزه کې مخکښ او د پښتو ژبي روڼ اندی شاعر ګڼل کیده، او د هېواد په سیاست کې ځانګړی عقیدې درلودي چې له هغې څخه د نظامی حاکمیت د طرفداری بوي راتله مثلا ځنیې وخت به یې ویل:

[79] غبار له وینا څخه یادداشت.

"په افغانستان کې د مصطفی کمال د رژیم پشان یونظامي رژیم باید منځ ته راشي، تر څو خلک د قوی په استعمال سره د نوی مدنیت خوا ته رهنمای کړي لاکن دا دیکتاتوری باید د ځانګړو غرضونو او د کورنی او مادی ګټو لپاره نه وی او هم دي د روڼ اندی طبقی پر ضد ونه کارول شي. بلکي ددغي ډلي د کار او فعالیت لپاره دي مرستندوی وي. د افغانستان ټولو پخوانیو پاچا هانو د شخصي او خانداني موخو لپاره پر خلکو مطلق العنانه حکمراني کړي او دیکتاتورو. لاکن وي نکړای شول چي هېواد او خلکو ته خدمت وکړي، دیکتاتور که چېري مخلصانه خدمت کوونکي وي او هر څه چي غواړي د خلکو لپاره یې غواړي پدي صورت کي کولي شي،

چي یوه وروسته پاتي ټولنه مخ په وړاندی بوزی، او په پایله کي یې خلک دديموکراسي او په خپله اراده والي لوری ته رهنمای کړي.

او تاریکو ذهنونو ته روښنایي ور کړي، ولي دیوه بت د ماتولو په ځای بل بت د پرستش لپاره جوړ نکړی...."[80]

سید حسین د ۱۳۰۸ش کال د اړو دوړ په وخت کي په جلال اباد کي فعالیت درلوده او د کور غم د جریدي په خپرولو او د ېر ابتدایي جمهوریت په بنسټ اېښودلو کي یې د سید حیدر پاچا سره ونډه واخیسته او په ظاهر شاهي دوره کي د حربي وزارت د مرکز فرقه

[80] ددي لپاره چي ما ددي کرښو لیکونکي د خدای بخښلي حسن سره اشنایي او خبري اتري درلودي څو ځلي مي دهغه سره پدي برخوکي خبری اتري کړي دي اومطلب می دهغي وینا څخه چي دازاد افغانستان په جریده کي په ۱۳۳۳ ش کال د اسد په میاشت کي په پیښور کي چاپیده لیکلي دي (۶۷) ګڼه (۱۷) مخ.

مشر و لاکن په ۱۳۱۹ش کال کي د سیاسي مخالفو فعالیتونو په بهانه بندي شو او په زندان کي ووژل شو.

چي پلار یي ددربار د سپین ږیرو او د تهران په دربار کي د افغانستان لومړني سفیر وو،او دا په خپله د میرسیدقاسم، داوي او دلومړی او دوهم مشروطیت دنورو غړو د ملګرو څخه شمیرل کیده، ددي لپاره چي پلار یي دسیاسي فراریانو د ډلي څخه وو، هغه د پلار په فراري حالت کي په ۱۲۶۶ ش کال په تهران کي نړۍ ته راغی او هلته یي زده کړي وکړي او یو باسواده او با فکره سړی تری جوړ شو کله چي هېواد ته راغی د مشروطیت غوښتونکو ځوانانو د ډلي مشر و.

په ۱۹۲۰ م کال کي د خپل پلارسره بیا تهران ته ولاړ او په ۱۹۲۴ م کال کي د بهرنیو چارو د وزارت د ترونونو او قونسلګر یو د ځانګړي سرلیکونکي و. کله چي ددغه ځای څخه لری کړای شوپه ۱۹۲۶ م کال کي یې د کابل او پیښور ترمنځ د حمل ونقل د شرکت په جوړولو اخته شو اوپه ۱۹۲۷ م کال کي په دهلي کي افغاني جنرال قونسل اوله هغي وروسته په ۱۹۲۹ م کال کي په کراچی کي افغاني قونسل شو، چي د اماني دوري له پای ته رسیدو وروسته په ۱۹۳۰ م کال کي په روم کي افغاني سفیر وټاکل شو او په دا وروسته کلونو کي د سفارت او وزارت په لوړو رتبوکي پاتي شو، او دده دغه حالت هېواد غوښتونکي پرده باندي اشتباهي کړل او پرده یي بدنظر درلوده:

په ۱۹۳۳م کال کي د جینوا د خلع سلاح په کنفرانس کي افغاني استازي.

د ۱۹۳۳م کال څخه تر ۱۹۳۷م کال پورې په مسکو کي افغاني لوی سفیر.

Library

په ۱۹۳۸م کال کې د محمدهاشم خان په کابینه کې د فوایدعامې وزیر.

په ۱۹۴۳م کال کې د امریکا په واشکټن کې افغاني لوی سفیر.

په ۱۹۴۶م کال کې په ملګرو ملتو کې د افغانستان استازي.

په ۱۹۵۰م کال کې د پوهنې وزیر.

په ۱۹۵۴م کال په دهلي کې افغاني لوی سفیر.

په ۱۹۶۰م کال کې د مزاج په عدالت اختنه او په کابل کې وفات شو.

دوه ځانګړې ډلې

افغان ځوانان:

کله چې د هېواد روڼ اندو عیاش او مستبد امیر له منځ څخه یوړ او پر ځای یې ترقي غوښتونکی روڼ اندي ځوان لکه امان الله خان په شاهي تخت کېښناوه او په هېواد کې یې یوه ازاده سیاسي فضا رامنځ ته کړه او د مشروطه غوښتونکو روڼ اندو سیاسي ډلو چې پخوا یې پټ فعالیت کاوه په ښکاره ډول رامنځ ته شول او په ازاده توګه یې خپل سیاسي فعالیتونه پیل کړل او یو له دغو ډلو څخه ځانته " افغان ځوانان" ویل چې کین اړخوته ورته تندرو مرام یې درلوده چې د امیر حبیب الله په وروستیو کلونو کې د مشروطیت ځینو غړو هم په هغې کې ګډون درلوده، لکه عبدالرحمن لودین، تاج محمد بلوچ، محمدانور بسمل او باروت جوړونکی فیض محمد کابلي (چې په ۱۳۰۸ش کال کې اعدام شوی) غلام محي الدین ارتي (چې یادونه یې تېره شوه) میرزاعبدالرحمن، میرزا نورمحمدخان او په بمبي کې افغاني جنرال قونسل غلام جیلاني (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلې په ۲۴ اعدام شوی) د حربي د ښوونځۍ لیکونکی میرزامحمداسماعیل، عبدالطیف خان او د تلګراف

متخصص محمد سعیدخان او فقیراحمدخان چې لومړی په مسکو کې په افغاني سفارت کې لومړی نایب او وروسته د ځنګلونو رئیس شو (د ۱۳۱۲ش کال د سنبلې په ۲۴ اعدام شو) او غلام رضاخان (۱۳ کلن سیاسي بندي) فیض محمدخان ناصري او عبدالحسین عزیز (چې بیا وروسته سفارت او وزارت ته ورسید) د دې لاندې کسانو نومونه په دې ډله کې یوازې خدای بخښلي غبار یاد کړیدي:

۱_ د کابل ساعت جوړونکی عبدالمجید.

۲_ محمدرسول اجیدن محمدزی (نظامي منعبدار).

۳_ نظامي کمیدان عبدالحمید.

۴_ محمداسحق قزلباش.

۵_ د حربي د ښوونځي محصل شمس الدین.

۶_ شیرمحمد افغان بیګ.

د غلام محي الدین افغان ډله:

دا ډله چې ځینو غړو او مخکښانو یې په لومړي مشروطیت کې هم لاس درلوده، بنسټ د افغان ځوانانو ډلې ته معتدل سره وه، چې همدغ ټول افغانان د لومړي مشروطیت په ۴ عدد کې راټولېدل او د هغوی فعال او ټکره غړی همغه میرقاسم خان و، چې د لومړي مشروطیت د رجالو په لومړي عدد کې یادونه تېره شوه.

د دې د قدر وړ ډلې عکسونه په لاس کې لرو چې د خدای بخښلي ماما محمدابراهیم خان (د دې ډلې یو ټکره غړی) له کورنۍ څخه تر لاسه شویدی او لکه څنګه چې وایې دا عکس مو په ۱۳۳۴ق کال کې هغه وخت واخیست چې د چلندر د مغاري د لېدلو لپاره تللو.

په دې عکس کې لاندې کسان لېدل کېږي:

له ښې لورې کېڼ لورې ته ناست کسان:

١ـ په ساعت ساز مشهور ماما محمدابراهيم خان د کابل د چنداولو اوسېدونکی چې د امير حبيب الله د عصر په وروستيو او د اماني امارت په کلونو کې تر نادرې دورې پورې يې د خيريه ټولنو په تشکيل کې لکه د ملي مرستي مجلس، دارالايتام او دارالمساکين او په ملي ګتابتون کې پوره لاس درلوده، او د ملي خبر يوازنی سړی او بي تعصبه افغان و، چې د خپلو هېوادوالو سره په هره ژبه، مذهب او مشرب ملګری و او د خلکو خدمت او جوړو ته يې ځان وقف کړی و.

له ښې لورې کين لورې ته:

١ـ غلام جيلاني خان اعظمي چې يو وخت د کابل د ادبي ټولنې د رياست مرستيال و.

٢ـ په کبريټ متخلص عبدالرحمن خان لودين.

٣ـ په (لالا) مشهور محمد سعيدخان حبيبي چې په شوروي اتحاد کې د افغاني فارغ التحصيلانو متخصيصنو د لومړي ګروپ څخه و.

هر څه چې يې درلودل هغه يې په فقيرو، خوارو او يتيمانو باندې ويشل.

د ځوان محمدابراهيم نيک او راښکونکي شخصيت د هېواد څخه د تېښتې په وخت کې د امير شيرعلي خان د کابينې سپه سالار د حسين علي خان ټولي مشر (چې د ده ماما و) په خدمت کې په لاهور او راولپنډی کې د خپل ګران هېواد او هېوادوالو سره د مينې په لړلو روزل شوی و، څه وخت چې د امير حبيب الله خان په اجازه په ١٩٠٧م کال کې بېرته کابل ته راستون شو، د مشروطه غوښتونکو سره ملګرې شو، د ارګ په بازار کې يې د ساعت جوړولو هټی د

Library

وېښو ځوانانو د راټولېدو د يوه کلوپ په څير وه. څه وخت چې اماني دورې د پيل سره د سياسي زندان څخه راووت د مرستي او خيريه کارونو ته يې دوام ورکړ لکه:

په ١٣٠٣ش کال کې د کابل د بلديې د لومړۍ ناحيې مامور.

په ١٣٠٦ش کال کې د کابل د ښار د جنوبي ناحيې مامور.

په ١٣٠٨ش کال کې د ملي امداد د خيريه ټولنې بنسټ اېښودونکی.

په ١٣٠٩ش کال کې د کابل په ښار کې د يتيم خانې جوړول.

په ١٣٢٠ش کال کې د دارالمساکينو او دارالايتام جوړول.

په ١٣٢٥ش کال کې د مرستون رئيس.

د ده مړينه په کابل کې د ١٣٣٢ش کال د قوس په لومړۍ نېټه د ٧٢ کالو په عمر وه د ده قبر د شير دروازې د غره په لمنه کې دی او په هغې کې داسې ليکلي دي:

ګذشت ان حاجي پاکيزه طينت
که او بودی پدر هر بينوا را
دعای بينوايان بود رايم
نعيبش خبر کن پروردګارا
زشمس ګذشت بهر سال فوتش
(نعيبش خبر کن) تاريخ پيدا

چې د (نعيبش خبر کن) د کلماتو څخه د جمل په حساب د ده د مړينې نېټه ١٣٣٢ش کال راوزي. (عليه الرحمه).

٢ـ د کابل د شاوخوا افغانانو څخه حاجي ګل احمدخان.

Library

۳_ فتح محمدخان جبارخیل چې په اماني دوره کې د حبیبي د ښوونځي مدیر او د امیر شیرعلي خان د کابیني د بهرنیو چارو د وزیر د ارسلاخان غلجي د مشهورې کورنۍ څخه و د ده پلار د امیر شیرعلي خان د امارت د سقوط څخه راوروسته هندته فرار شو، او زامنو یې هلته زده کړې وې او روڼ اندي افغانان ترې جوړشوي و. چې د امیر عبدالرحمن د مړینې وروسته هېواد ته راغلل، او د پوهنې په پراختیا، روڼ اندي او تجدد کې یې ونډه واخیسته، د هغه مهتر ورور امین الله جبارخیل په اماني دوره کې د عدلیې د وزارت معین و او دواړه ورونو د ۱۳۰۹ش کال وروسته مړه شویدي.

۴_ غلام محي الدین افغان جمریاني کندهاری چې یادونه یې د لومړی مشروطیت د رجالو په څلورمه ګڼه کې تېره شوه.

۵_ میر قاسم خان: چې یادونه یې د لومړي مشروطیت د رجالو په لومړۍ ګڼه کې تیره شوه.

ولاړ کسان د ښي لورې څخه کېڼ لورې ته:

۱_ میرهاشم خان:

هغه د میر قاسم خان ورور او د حبیبي د ښوونځي د اعداد له فارغانو څخه دی چې په پښتو، دري او انګریزی کې مطالعه او لیکنه درلوده او د دې ډلې ځوان غړی و چې د زده کړې د بشپړېدو وروسته یې په دارالتایف کې کار کاوه، او د افغانستان د تاریخ خلاصه په یوه کوچني ټوک کې د اسلام د پیل څخه د افغانانو او انګریزانو د دوهمې جګړې تر پای پورې د لومړنۍ دورې د پنځم ټولګي د تدریس لپاره د ده د تالیفاتو څخه دی (د کابل چاپ ۱۳۰۰ش کال) هغه نزدی په ۱۳۰۲ش کال کې په پاریس کې د

افغاني محصلینو سر پرست وټاکل شو، او تر ۱۳۰۷ش کال پورې هلته و. د اړو دوړ په وخت د همدغه کال په ژمی کې کندهار ته راغی او په ۱۳۰۸ش کال په تاشکند کې افغاني جنرال قونسل و. او د ۱۳۱۰ش کال د عقرب په ۲۴ د یکشنبي په ورځ د عشق اباد په شاوخوا کې د نامعلومه قاتل پواسطه ووژل شو.

۲_ حاجي شیر احمدخان د کابل د چاردهي له خلکو.

۳_ عبدالهادي پریشان داوی چې د هغي یادونه د دوهم مشروطیت د رجالو په لومړۍ ګڼه کې تېره شوه.

۴_ عبدالجبارخان جبارخیل چې د نومړي فتح محمدخان کوچني ورور دی ده لومړنۍ زده کړه په هند کې کړی دی او بیا وروسته خپل هېواد ته راستون شویدی او د کابل په ښوونځیو کې د ښوونکی دنده درلوده او د دوهمي مشروطیت د ټولنې سره ملګری و، او په ۱۳۱۲ش کال کې د پوهني وزارت لومړی معین وټاکل شو، او تر ۱۳۲۴ش کال پورې په دغه دنده کې پاتې شو او له هغي وروسته د اعیانو د مجلس غړی شو تر څو چې په ۱۳۳۰ش کال په کابل کې وفات شو.

ولاړ کسان:

۱ _ د میر قاسم خان لغمان ورور میر هاشم خان.

۲ _ د کابل د چاردهی څخه حاجی شیر احمد خان.

۳ _ عبدالهادی خان (داوی) چې په هغه وخت کې یې (پریشان) تخلص درلوده.

۴ _ دفتح محمد خان جبارخیل(ارسلا) ورور عبدالجبار خان جبارخیل.

ناست کسان: د ښی لوری کین لوری ته:

Library

۱ ـ ماما محمد ابراهیم خان چنداولی (دډاکتر محمد اسماعیل پلار).
۲ ـ حاجی گل احمدخان افغان کابلي.
۳ ـ فتح محمد خان جبارخیل (ارسلا).
۴ ـ په (افغان) متخلص غلام محی الدین خان جمریانی قندهاري.
۵ ـ میر قاسم خان لغماني.

(۶)

انتقادي (دنیوکې) کتنه

د ۱۳۰۱ ش کال اساسی قانون

ددوهم فصل په څلورم بحث کې یعنې چیرته چې ددوهم مشروطیت د هلوځلو د پایلو په باب موخبری وکړی، په لسمه ماده کې مو په هېواد کې د قوانینو ترتیب او خپرول د اماني دورې د ښېګڼو او د مهمو کارو: و څخه شمېرل.چې ددې هېواد په څو زره کلن تاریخ کې د انساني حقوقو د عالی مبادیو پر بنسټ د لومړی ځل لپاره یو اساسي قانون د" نظامنامه اساسي دولت علیه افغانستان" په نامه خپره او د تطبیق لاندې ونیوله.

د ۱۳۰۱ ش کال د حوت په ۷ نیټه وه چې د افغانستان ملی او عنعنوی لومړني لویه جرګه په دې دوره کې په جلال اباد کې په خپله د شاه په ریاست د افغانستان د بېلابېلو قومونو او قبایلو د ۸۷۲ تنو استازو په ګډون له توپیر پرته د ملی یووالی او د نظر د پراختیا

پر بنسټ جوړه شوه او د افغانستان لومړني اساسي قانون په ۷۳ مادو کې د لاندینو عنوانونو لاندې تصویب شو:

۱ ـ د افغانستان ددولت اساسي نظامنامه، په اوو مادو کې،
۲ ـ د افغانستان د اتباعو عمومي حقوق، په اوو لسو مادو کې،
۳ ـ وزیران، په یوولسو مادو کې
۴ ـ مامورین، په دریو مادو کې.
۵ ـ د مشوری مجلسونه او ددولت شورا ،په یوولسو مادو کې،
۶ ـ محکمی،په شپږو مادو کې.
۷ ـ عالی دیوان، په دوه مادو کې.
۸ ـ د مالیي چاری، په دوه مادو کې.
۹ ـ متفرقه مواد ،په شپږو مادو کې.

دغه اساسي قانون اصلا د دری ګونو قواو: مقننه، اجرائیه او قضائیه قوی د جلال اباد والي په نظریه جوړ شوي .لاکن ددولت د محدودی شورا په درلودلو او د ټولو اختیاراتو تمرکز دیوه غیر مسوول پادشاه (شپږمه ماده) په ذات یا وجود کې، د مشروطیت اصل په هغې کې کمزوري دي.

د عمومي حقوقو په فصل کې، د برابر اصول او شخص ازادي، د اسارت له منځه وړل، د مطبوعاتو ،کسب، شغل او تدریس ازادي او د شخص ملکیت حق او د اوسیدني خوندیتوب د بیګار شکنجی او د غیر قانوني جزاګانو مصادره او منع کول په کې ځای لری.

په (۴۲) ماده کې د مشورو مجلسونو او ددولت شورا ته حق ورکړ شوي چې حکومتي اداری څخه شکایت ولري په خپله حکومت ته عرض کولي شي!!"

Library

په ۲۸ ماده کې راغلی دي چې صدرعظم او نور وزیران د شاه له خوا غوره اوټاکل کېږي، په ۳۱ ماده کې وزیران یوازی شاه ته مسوولیت لری دغه مواد پادشاه چې غیر مسوول هم دي دیوه مطلق العنان دیکتاتور په توګه رامنځته کوي ځکه چې هغه او دهغه وزیران دخلکو او یا خلکو د استازو د مجلس په وړاندی کوم مسوولیت نلري، او نه د هغي د مقام د غوره کولو او ټاکلو په برخه کې پرته له شخص شاه څخه کومه بله رایه د خالت کولي شي.

په اساسي قانون کې د قوانینو طرحه، ترتیب او تصویب هم معلوم ندي او یوازی په ۴۶ ماده کې وایې چې ددولت نظامات ددولت د شورا څخه تدقیق شوي دي او د وزیرانو مجلس ته وړاندی کېږي او د مجلس وزرا د تصویب او د شاه د منظوری وروسته په عملی توګه اجراته وړاندی کېږي.

پدي صورت کې ګني د قانون طرحه کونکي، تصویب کونکي او دهغي لاس لیک کونکي د اجرا لپاره یوازي یو شاهي مقام دي. او عملا هم همداسي وه چې دي حالت مشروطه نظام له منځه وړه، ځکه چې په خپله وزیر قانون طرحه او ترتیبوی، او ددولت شورا (چې همدا وزیران د همدی شورانیمایې جوړوی) یوازي هغه تدقیقوی اوبیا وروسته په خپله د وزیرانو په مجلس کې تصویبږي، او د وروستي اجرا لپاره بیا پادشاهی لاسلیک پری کېږي چې " خود کوزه ګرو خود ګل کوزه) دي چې په داسي حالت کې د تقنینیه او اجرائیه قواو ددندو ګډوالي رامنځ ته کېږي.

چې دا په خپله د دري ګونو قواو د جلاوالي د روحیی او د مشروطه حکومت نقض کول دي.

د محکمو ړونده فصل ډیر لنډ، ګنګ او مجمل دي، په ۵۳ ماده کې وایې چې "ټولي محکمي د هر ډول مداخلي څخه ازادي دي" لاکن روښانه شوي نده چې ددې محکمو قاضي له کوم ځای څخه راځي؟ څوک دی؟ او په اجرائیه حاکمه دستګاه کې څه موقف لري؟ پدی ځای کې داسي انتظار کیده چې اساسي قانون به ددولت په توګه ځای په ځای کړي، ځکه مشروطه قضا یوه مستقله دستګاه شمیری.

په دوهمه ماده کې یوازي د صدراعظم څخه نوم اخستل کېږي چې که چېري شاهانه ذات تشریف ونلری صدراعظم د ریاست په دنده کار کوی، او بیا په ۲۸ ماده کې وایې: صدراعظم او وزیران پادشاهي ته د نژدي کسانو څخه غوره اوټاکل کېږي، په داسي حال کې چې د ټولو وزیرانو مسوولیت د غیر مسوول پادشاه په وړاندی په (۳۱) ماده کې واضح شوي دي، نو پدي حالت کې په هېواد کې مسوول شخصیت وجود نلری، ځکه په خپله شاه چې د صدراعظم او وزیرانو ټاکونکي دي او د اجرائیه قوی ټول واک هم د هغه سره دي غیر مسوول دي.

پداسي حال کې چې عملا په خپله شاه امان الله د خپلي پاچاهي په لومړیو کلونو کې د قوانینو ډیر پابندو، او پدي اساسي قانون کې عامه حقوق د لیکونو او مراسلاتو (۷۳ ماده) تر خوندي توب پوري ځای کړای شوي او د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره دایو نیک او ګټور اقدام و، لاکن ددې لپاره چې ددې قانون په اصل کې مسوول نظام وجود نه درلوده، نو یوازي د پادشاه د خیر او خلوص نیت ونشو کولای چې د هغه د رژیم د فساد مخنیوي وکړي، او له څوکاله وروسته مونږ ولېدل،چې نا پوهه او فاسد العمله کسان

ددربار په شاو خوا راغونډ شول، او هېواد يې د ۱۳۰۷ کال د ژمي داړو دوړ سره مخامخ کړ. او وليدل شول چې هغه هېواد روسته د شاه د دربار د فاسدو عمالو دناروا اعمالو او د هغه د غرض ناکو همکارانو قرباني شو،او د هغه په شاوخوا کې د هغه د نبوغ خبري تردي اندازی په چاپلوسۍ زياتي شوي، چې هغه روحا د تلقين لاندي راغی ددې لپاره چې انسان جايز الخطا دی هغه غرور چې دده د هېواد غوښتني او خلوص نيت سره برابر نه وو پدي کې راټول شو.

د مثال په توګه خدای بخښلي داوی ويل: کله چې په ۱۳۰۳ ش کال د ګوډ ملا ماتوونکو لګښتونو څخه وروسته ارام کړي شو، اوپه خپله شاه د ملا عبداله او ملاعبدالرشيد په ګډون د اله ګوله کوونکو يا شراچوونکو د ۵۴ تنو مشرانو د اعدام حکم ورکړ(۱۳۰۴ ش کال د جوزا ۴) داوی چې په هغه وخت کې د سوداګری وزير او ددربار د نزدی کسانو څخه و پدی برخه کې داسي عرض وکړ: ښه به وي چې دا په اعدام محکوم کسان محاکمه شي او د قاضي په حکم ووژل شي، پادشاه په ډير قهر اوغرور سره وويل: ولي ته نه پوهيږي چې زه د امير عبدالرحمن لمسی يم!!

اروپا د سفر څخه وروسته کله چې دا هېواد غوښتونکي پادشاه کابل ته راغي او په ځينو ګټورو کارونو (ولي دوخت څخه مخکې) يې لاس پوري کړ، چې د هغي انعکاس په ځوانه طبقه کې چې د هغه مخلص همکاران وو ښه نه و. او موږ وليدل چې دپغمان په لويه جرګه کې د شير ارني ځوي د وزيرانو د محکوميت څخه خبری وکړی او دستوري د ماڼي په مجلس کې عبدالرحمن او عبدالهادي چې دهغه د مشروطيت د لاري اودحکم چلولو د وخت ملګری وو د ګټور او جايز اقدام (لاکن يه عجله) د مخالفت لاس جګ کړ.

دا يوازي نه وو: هغه ځوان پادشاه چې د بازار په منځ کې ځانته ګرځيده، اوّ د خلکو سره يوځای کيده او دهر ښار ښوونځي يې په خپله ليدل.

اود خلکو عريضي يې اوريدلي، اوپوښتنه به يې کوله، د کار په پيل کې د خلکوله خوا په ډيره مينه او علاقی سره ومنل شو او د خلکو همکاري يې راجلب کړه،او تردي پوري چې خلکو د پوهني لپاره اعاني ور کړي، او د ښوونځيو لګښتونه يې په خپلو ګمرکي مالياتو ور زيات کړل،لاکن دې نيکي لاري ددواړو خوا وو تر منځ ډير دوام ونکړ، او تر څو چې مو سترګې خلاصولي د حاکم او محکوم ترمنځ د بدبيني څپي را پيدا شوي او مسله د ۱۳۰۳ ش کال او ۱۳۰۷ ش کال په اړو دوړو سره پای ته ورسيدله.

چې هېواد ىې ۵۰ کاله شاته واچوه، اوپه خپله هغه شاه چې هېواد ته اخلاص يې د تدبير اوسنجش څخه زيات وو او د هغه هېواد څخه چې ده ورسره مينه کوله فراری شو.

همدلته دي چې د پيښو ځنيې کتونکي او کورني او بهرني ليکوالان ددې اړو دوړ علت د پرديو په لمسونه " بريتانوي هند" او د همريز" په کابل کې دبريتانيا سفير"

په دسيسو جوړولو او نورو انګريزی فتنو جوړولو کې ګوري. او ځنيې بيا خپله د افغانستان د خلکو زړه پرستي، محافظه کاری اودترقی ضدوالی ددې اړو دوړ عامل بولي، او ځنيې نور بيا پدي پروسه کې ډير تيزوالي او داماني دوري مخ کې له وخته ريفورمونه يا اصلاحات پدي برخه کې يادوی چې دغه ټول عوامل کولي شو چې د څو اړو دوړو او د اماني رژيم د ناکامي علت وبلل شي. لاکن بايد ووايو: چې هيڅ يو ريفورم، اصلاح او تر قي غوښتونکي او

Library

خیر غوښتونکي اقدام مخ کې تللي نشي، مګر دا چې د ملت او د خلکو د بېلابېلو قشرونو د حمایت څخه برخمن وي، پداسې حال کې چې اماني رژیم د خپلې لومړني محبوبیت او بریالیتوبونو سره چې د پرمختګ په لاره کې په برخه شوي وو، په بطن کې یې فساد پیدا کېده او ددغه رژیم کارمندانو (یوازې محدود اشخاصو) په خپله په خپل لاس ددغه رژیم د ناکامۍ اوویجاړېدو وسایل برابر کړي وو او د سعدي په قول:

بوریا باف گر چه بافنده است
نبرندش بکارگاه حریر

ددې دورې ډېر رجال چې ددوهم مشروطیت څخه وروسته منځ ته راغلي وو، هغه بوریا اویدونکي وو چې د وریښمو کارګاه ته راغلي وو. او ددې عمل بنسټ هم د شخصي، خانداني او قبیلوي پژندګلو و په رشتو ولاړ وو. چې د امیر حبیب الله خان د دورې او د محمد زایي والي د اعتبار سره یې څه توپیر نه درلوده.

اګرچې محمد ازایي بت مات شوي وو، لاکن پرځای پدې وخت کې بارکزایي بت ولاړ وو. مثلا په هغه وخت کې کابل د والي محمود یاور او شاغاسي علی احمد پلاس کې و او قندهار د وزیر عبدالعزیز، نایب الحکومت محمد سرور او نایب الحکومه عبدالکریم او فرقه مشر نیک محمد پلاس کې وو، او مزار او هرات د نایب الحکومه محمد ابراهیم او فرقه مشر عبدالرحمن پلاس کې و چې دغه ټول بارکزایان و او د شاه د مور د سراج الخواتین په کورني پوري اړه درلوده.

په جنوبي سیمه (پکتیا) کې عبدالحکیم بارکزایي وو، په غزني او روزګان کې دوست محمد ناظم بارکزایي و او په ګرمشک کې

محمد امین بارکزایي حکم چلاوه، او قیس علی هذا، د بارکزایانو بازار ښه تود و. او زیاتره یې پاک لمن او د زړه سوی، خلک هم نه و، چې د شاه او دهغې د خلکو په حال کې زړه و سوزوي، او یا د وضعې د فساد څخه مخنیوی وکړي.

نوېدي خاطر یې دغه ګران ترقي غوښتونکي، شاه د خلکوله غېږې څخه لرې کړ او د هغې څخه د خلکو عمومي حمایت مخ په کموالي شو، او پدې ځای کې وو چې کورنۍ او بهرني نور اغزمن عوامل هم په ورانکارۍ او ناسمون والی کې فعالتره شول. کله چې په اساسي قانون کې د کار بنسټ پر مشروطه حکومت او د وزیرانو مسوولیت او د هغوی ځواب ورکول پر خلکو بنا نه وه، نو په همدې سبب هر وزیر او هر کارمند کولي شول هر څه چې یې زړه وغواړي هغه وکړي.

دلته دي چې موږ د خبرو رشته ددغو پېښو یوتن نزدي لیدونکي او ننداره کوونکي خداي بخښلي غبارته ورکوو چې وایي:" داماني دولت له جوړېدو وروسته دهیواد تقریبا بېلابېل ټول طبقات ددولت د ملاتړ لپاره ودریدل، او دانګریز ددولت سره په جګړه کې زیاتره فیودال، روحانیون او بزګران ټول ددولت په لیکه کې ودریدل.لاکن د جګړې د ختمېدو څخه راوروسته او د ریفورم د پیل ځخه ورو، ورو د خلکو لیکي د طبقاتي ګټو له نظره یو له بله سره جلا شولي...

لاکن دغه ټولي قضي د دولت دریفورمونو د تطبیق خنډ کېدای نه شوی، که چېرې د دولت جبهي په خپل منځ کې درزونه نه وي کړی. او تناقض یې پیدا کړی نه وی. ځکه ملت تر دغه وخته د شاه او دولت په ملاتړی کې ولاړ و. اود همدغه خلکو ملاتړ و. چې د دولت په دستګاه کې د درزونو سره، سره یې د هغې ستنې ټینګې او

Library

استواره ساتلې. او کنه نو دربار او کابینې ډېر پخوا ستر درز موندلی و. دا په دې معنې چې کابینه د بېلا بېلو عقېدو د دوه ډلو عناصرو څخه جوړه شوې وه چې یوه ډله یې د هېواد په کورنۍ سیاست کې په چټک ډول د اخلاصي پروګرامونو او په بهرنۍ سیاست کې د مشبتې بې طرفۍ او د استقلال د ازادۍ دشبیت طرفداره وه، او بله ډله یې په کورنۍ سیاست کې د تدریجي اصلاحاتو او د ګاونډی قوي دولتونو څخه د یوه سره د یو اړخېز سازش او معتدلې لارې طرفداره وه، نو دغو دواړو ډلو کوښښ کاوه چې یو د بل نظریې خنثي کړي، او دې خبرو شاه ته داسې تلقین ورکاوه چې د حکومت په منځ کې د دغو دوو مخالفو ډلو موجودیت د چارو د اصلاح سبب کېږي او په عین وخت کې د شاه د مقام د سلامت پاتې کېدو سبب هم دی. سربېره پردې په کابینه او دربار کې یوازې د شاه شخص و، چې په دې تاریخي پړاو کې د اصلاحي پروګرامونو د تطبیق د مشوري ورکولو لپاره یې فکري او عملي قوت نه درلوده او د هغوی جهان بینی د ډېرې عادي متولي څخه لوړه نه وه...

د اداري دغه فساد د ټولواک د کمزوری سره یوازي د افغانستان خلک د دولت د ملاتړ څخه لېرې کړل، او د بل پلوه کورنۍ ارتجاعي عناصرو د پټو دسیسو نقشي د اتعماري جاسوسۍ فعالیتونو او اقداماتو سره یو ځای شول، او افغانستان یو ځل بیا د یو تاریخي او ټولنېز بدلون په درشل کې چپه شو، او دا په خپله استعماري لاره وه چې د هر نوی غورځنګ په راپیداکېدو افغانستان باید د امکان ترحده پورې شاته پاتې کړي..." [81]

[81] غبار مسیر ۸۰۵

په دې ډول امان الله تجرید شو، پوهه او تکړه عناصر او د دوهم مشروطیت فکري مخکښان د ده له اړخ څخه جلا سفارتونو او نورو کارونو ته واستول شول. او ځای یې بادار پرستو او چاپلوسو خلکو ونېوه، چې نه یې کار کولي شو نه همکاري او نه لارښوونه، چې دا په خپله د تاریخ یوه بدمرغه مرحله وه چې د دوهم مشروطیت مخکښانو باید د اساسي قانون په وضع کولو کې د هغي چاره سنجولی وی. او په خپله شاه هم د هغه پېشبینې کوله، لاکن د دي لپاره چې غیر مسوول شاه په حقیقت کې د خلکو په وړاندې د خپلو اعمالو مسوولۍ و او نا پوهه همکارانو یې هغه سخت بدنام کړی و.

نو په دې خاطر له هغه خلوص او نیک نیت سره، سره د خلکو د غضب، نفرت او کرکې وړ وګرځېده، او دا په خپله د افغانستان په نژدې تاریخ کې د عبرت یو درس دی. چې زموږ راتلونکي باید په خلاص نظر وګوري او پوهه شي چې دچارواکي او هیواد نیو چارو کې یوازې نیک نیت او ښه فکر کول کافي نه دي، باید چې ټولو ښو نیتونو ته د عمل جامه ورواغوستل شي. او خلک یوازې په خبرو اترو نه قانع کېږي او د انسان په عمل باندې قضاوت کوی.

د حیرانتیا ځای دی: هغه هېواد دوست او نیمه انقلابي شاه چې د دوهم مشروطیت د انډیوالانو په همکاری په تخت کښناست او هېواد ته د خدمت اراده یې درلودله، په هغه اساس قانون کې چې ده په خپله وضع او لاسلیک کړی و، لومړی یې خپل ځان غیر مسوول وګاڼه، وروسته له هغې څخه یې صدراعظم ونه ټاکه، او د هېواد ټولې اجراشوې چارې یې د خپلو ټاکل شوو وزیرانو پواسطه په لاس کې ونېولې، او که کوم چا به یې په وزیر ګوت نیونه وکړه، ده به یې

Library

په خپله ننته او دفاع کوله، او غیر مسوول شاه به په خپله د نورو د اعمالو مسوول او جوابده کېده!

مثلا: د پغمان په لویه جرگه کې په ۱۳۰۳ش کال کې هغه وخت چې هغه د مامورینو د بدې وضعي او ناوړه عمل له لاسه د پکتیا په سیمه د اړو دوړ د اورلمبي بلي وي، مولوي عبدالواسع (د لومړي مشروطیت د رجالو څخه یو تن چې یادونه یې پخوا تېره شوه) د وخت د پوهني د وزیر (سردار فیض محمدزکریا) او د کورنیو چارو د وزیر د فعالیت او دقت د نشتوالی یادونه وکړه، مخکې له دینه چې وزیران د هغه په ځواب کې اعتراض او د خپل ځان په پاکوالی پیل وکړي، غیر مسوول شاه نوموړی اعتراض کوونکی ته چې په رسمي چارو کې د یوه وزیر په بي کفایتی خبرې کړي وی ځواب ورکړ، چې شخص داعیه یې د دې ډول گوت نیوني علت وباله [۸۲]،

په داسې حال کې چې دغه عمومې شکایتونه د اداري فساد څخه راټوکېدلي و.

څرنگه چې په خپله شاه ته د ښه نظر درلودونکی، مطیع او فرمان برداره خلکو او د دربار ځینو پاک لمنو اشخاصو دغه راز خبرې او اعمال چې د مشروطیت د اصولو منافي او د وینا او عمل ترمنځ د فاصلي او تناقض درلودونکی و. د سر په سترگو لېدلی او ورځ په ورځ د هېواد اداري حالت د طبعي مجرا څخه د فساد، ناسموالی او گډوډۍ خواته روان و چې په پایله کې یې د مالیه ورکونکو کروندگرو او کار کوونکو ډلو، کړاو او ازار زیاتوه، نو په دې خاطر د عوامو د طبقو نیک نظر او د همکاری روحیه د حاکمي طبقې سره په کرکې او انزجار سره تبدیلیدله، ترڅو چې د درباریانو د ناوړه

[82] رویداد لویه جرگه پغمان ۱۳۰۳ش، ۱۳۴ مخ.

عمل په پایله کې هغه خیر غوښتونکی شاه هم د فساد په دغه چټل ځای کې ورښکته شو، او د ابد لپاره د خپلې هېوادنی هوا چې د هغې سره یې مینه درلودله د تنفس څخه بې برخې شو (علیه الرحمه).

په دې وخت کې د ښکیلاک گوډاگیانو لاس هم د اماني رژیم پرضد په پټه کارکاوه او د شاه د تکیفر لپاره یې ملا ډوله رالمسولی و او د ملکې یا نیمه بربنډ مونتاژ شوي (مصنوعي) په زرگونو عکسونه یې د ناپوه او ساده قبایلو په منځ کې ویشلي و او ترڅو چې مو سترگي خلاصولي د ټوپکو او ناریه وسلو غړونه د ننگرهار د شینوارو د قبایلو او د کابل د شمالي سیمو څخه تر غوږ راورسېدل، او زیار ایستونکو کروندگرو له کلیو څخه په شورش لاس پورې کړ، چې په خپله د دولت کارمندانو د هغې اساس جوړاوه او بهرنیو لاسونو هم د هغه اور د ښه بل ساتلو لپاره ډېر لرگي او د سون مواد ور برابرول.

په دې ځای کې بي مناسبته نده چې د هغو خبرو اترو څخه یادونه وشي کوم چې د دوهم مشروطیت د کېن لاسو گوت نیونکو ځینو ځوانانو تر منځ د هغه ملگرو سره چې د واکې په لاس کې نیولو څخه وروسته ترسره کېدي او دغه د دواکي په لاس کې درلودونکی ډله یې د اماني رژیم د نه پایښت او خرابوالی مسووله گڼله.

ښه مې په یاد دي چې د ۱۳۰۶ش کال په پسرلي کې د کندهار د ښار د لودینانو په کوڅه د عبدالرحمن لودین په کورنۍ یوه ورځ د ده او د تاج محمد بلوڅ تر منځ د دوستی او ملگرتیا خبرې اترې ونښتې، چې دواړه د دوهم مشروطیت د غورځنگ ملگري او هم یې

Library

يو له بل سره خپلوي درلوده (د لودين خور د بلوڅ د ځوى مېرمن وه) .
لودين خپل ملګرى ته په ځانګړى نرمه لهجه ويل : " دا تاسو وي چې ځوان نيک غوښتونکى شاه مو چې د خپل پلار سره ډېر توپير لري بي لاري کړ او د هغه د خپل سر يو مخنيوى نه کوي! اخېر مونږ خو د مشروطيت لپاره او د مشروطيت په نوم قرباني ورکړي او په پايله کې مو يو مطلق ديکتاتور رامنځ ته کړ، تاسو اوس حکمران شوي! او هغه بل چې فراشباش و وزير او سفېر شو او د يوه کوچني ټولګي مشر د بهرنيو چارو وزير او د جرمني وزير شو! ايا زمونږ هلې ځلې او قربانياني د همدې چوکيو لپاره وي؟ اخير مشروطيت چېري دي؟ يو تن ناخبره ځوان مو راوست او د هېواد د مادي او مصنوي ټولو چارو مطلقي واګي مو د هغه په لاس ورکړي! هغه اګر چې ښه نيت لري او خپل هېواد د تخلص او علاقمندى، لاکن بيا هم انسان او جايزالخطادي. مشروطيت دادې چې هغه مسوول صدراعظم خلکو ته وروپېژني، او د خلکو د استازو منتخبه شورا جوړه کړي او په خپله دى غير مسوول وي، ترڅو چې خلک مسوول صدراعظم او د ده کابينه د خپلو ټولو شکاياتو د جواب ورکوونکى په توګه وپېژني..."

لودين زياتوله: " زه د دې رژيم سره چې د غرضناکو او ناپوهو کسانو د يوې ډلې د ناجايزو اعمالو په سبب د نابودى سره مخامخ دى د هغو ژمنو په سبب چې په ګوند کې مې درلودې همکارې وکړه او دا مطلب مې د شاه او د هغه د درباريانو غوږوته ورساوه، څرنګه چې وايې نه اوريده، کابل مې هم ترک کړ او اوس د کندهار په يوه نوم ورکي کوڅه کې په خپل پلرنۍ کور کې ناست يم، لاکن تاسو چې نن

ورځ د پادشاه او د هغه د درباريانو سره اړيکې لرې ځما له خوا هغه ته ووايې چې:

ګر اين مکتب است و اين ملا
کار طفلان را خراب مى بينم

په ډېر نزدې وخت کې دا رژيم له پښو لوېږي او چپه کېږي او هغه وخت به " نه تو ماني، نه او، نى فخر رازى"

دا وينا د هغه پوهه ځوان او رېشتني شهيد وه چې دوه کاله وروسته مو د ده همدغه وړاندوينه د ظاهريدو په ډګر کې ولېدله، هغه رژيم د خلکو په قبر کې لوېدلې او کړيدلې او چپه شو چې د ښکيلاک دسيسه کاره لاس هم د دغه تنفر او کړاو د احساس تر شا کار کاوه.

دا د افغانستان په تاريخ کې څو واره لېدل شويدي چې په خپله شاه يا د چارو واکدار يا شهزاده نيک او خير غوښتونکى سړى وي لاکن د درباريانو، ګمارل شوو کسانو او يا دا هلې حرم او کورنۍ د بد عمل په سبب ل منځه تللى دي، د مثال په توګه سدوزى شاه زمان او امير شيرعلي خان بد پادشاهان نه و، هغوى دواړو د هېواد د ازادى او لوړتيا سره مينه درلودله او د ښکيلاک سره يې مبارزه کوله لاکن د حکومت او د دربار کارکونکو او اعمالو هغوى په ډېرو بد مرغو او تورو سرنو شتونو اخته کړل.

غازي امان الله هم مخلص ا هېواد دوسته او روڼ اندي ځوان و چې د داسې چپه شوي سرنوشت سره ملګرى شولو که چېرې د شهزاده توب او مشروطه غوښتنې د وخت ملګرو دا تجريد کړې نه وې او په وزارت سفارت عياش او واک کې محوه شوي نه وى او د خلکو سره ګډ شوى وى او د کليو، کوچيانو، د کانداړانو، لښکرو او کروندګرو په ګډون يې د افغانستان د خلکو ملاتړ تر لاسه کړى وى.

Library

او د خپل حکومت تګ لاره یې د هغه څه سره برابره کړې وی چې دایې مدعي و(یعني مشروطیت) طرح او عمل یې کړی وی نو ددغه شوم او ناوړه سرنوشت سره نه مخامخ کېده لودین چې کله په شکایت خوله خلاصوله او د وضعي د سر چپه کېدو څخه کړیده، د ځان سره یې ویل:

دیده در خون جگر زد غوطه
باد لعنت به چنین مشروطه!

دا د هغه څه بېلګه وه چې د اماني رژیم په نیمګړتیاوو او د دوهم مشروطیت د غورځنګ د لاس ته راوړنو د لمړنۍ اساسي قانون او د دغه ټولني د مفکرو غړو د وینا په استناد مې ولیکله، د دې کرښو لیکونکی اماني دوره د اول څخه تر پای پورې درک کړې او لېدلې ده او د دغې دورې د اشخاصو سره معاصر او د هغوی د احوالو او اقوالو ناظر وم نو د دې بحث په پای کې د یوه بې طرفه مشاهد په توګه باید ولیکم چې:

تر هغه وخته چې سیاسي قدرت یې تر لاسه کړی نه و د دوهم مشروطیت مهم غړي په لومړۍ لیکه او نور یې په ښکتنیو لیکو کې و.

د هغوي کوښښونه مخلونه او د درناوي وړ و او د هغوي قربانیاني مشکوري دي ځکه چې د هغوي په وسیله زوړ او وروست نظام یا رژیم له منځه ولاړ او په ځای یې د نوی افغانستان بنسټ ایښودنه وشوه او د هغوي د هلو ځلو په پایله کې و چې لکه څنګه چې مې مخکې وویل د نوی ژوند لس مبداوی تر لاسه شوي. او یا هغه پیل و چې د افغانستان په تاریخ کې د هیرو لوړندي، او د اماني دورې لس کاله د دې هېواد د تاریخ نیک او نیک مرغه وختونه شمېرل

کېږي، چې د هغه د بدو او ناوړو عواقبو مسوول بهرني او کورني مغرض عوامل دي.

ولي په خپله خدای بخښلي شاه د دې هېواد ازادۍ بخښونکی غازي امان الله خان (علیه الرحمه) هم د افغانستان یو خیر غوښتونکی، نیک زړی او مخلص ځوان و، چې د خپل هیواد او خلکو سره یې مینه درلوده چې د نوموړو لسو مبداو په لاس ته راوړلو او بنسټ ایښودلو کې د هغه پاملرنه او هلې ځلې شاملې وي، نو په دې خاطر د افغانستان تاریخ به هغه په نیک نامه سره یادکړي . او نوی نسل باید د هغه د عمل په درناوې وپوهېږي او همیشه یې نوم په نیکي سره یاد کړي ځکه چې نیک اعمال یې پر سهوو زیاتېده، د دې کرښو د لیکونکی د لېدنو او کتنو څخه دي:

د ۱۳۰۸ش کال د پسرلي لښکر کشیو کې چې د کندهار څخه د غزني په لور و په خپله امان الله خان د کندهاري او هزاروو د لس زره کسېز لښکر مشری په غاړه درلوده د دې لپاره چې خلکو شاه ته اخلاص درلوده او کوښښ یې کاوه چې هغه بېرته د پادشاهي په تخت کښینوی، لاکن کله چې د مقر او غزني په منځ کې یو شمېر مشکوک عناصر د انګریز د پولټیکل د اسنادو سره یو ځای ونیول شول او ثابته شوه چې په دې اړو دوړ کې د کورنۍ یو شمېر روحاني ډوله کسانو لاس شته او غواړي چې د قبیلوي (دراني او غلجي) اختلاف څخه کاراخلي او د فساد د دغه اور د تازه ساتلو لپاره یې شل تنه فرهي کسافان (دراني) سپاره یې د غلجیو په سیمه کې ووژل او مړی یې دوه نیمه کړل او بیا یې د تلفون په کړو شوو ستنو کې و ځړول او په کاغذ کې یې په اخوندی خط ورسره داسې ولیکل:

" دا د شاه او درانیانو لپاره د غلجي قومونو میلمستیا ده !" .

خدای بخښلی امان الله خان چې دغه ډېره بده منظره ولېدله کندهاریان یې په خپل شاوخوا راټول کړل او ورته وې ویل: " اوس ثابته شوه چې پردی دشمنان غواړي چې زموږ د قبایلو ترمنځ فساد او جگړه واچوي، تر څو موږ په خپله یو بل سره ووژنو او د دغه ناجایزه عمل سبب به هم زه وم چې ځما د تخت و تاج د ببرته لاس ته راوړلو لپاره به وژني او ويني وبهېږي.

نو ای ځما گرانو خلکو! تاسو په پوره ډاډ سره پوهه شي چې زه د کورنۍ او قبیلوي جگړي دغه زړه بگنونکی منظري قبلولی نشم او نه غواړم چې ځما د تاج او تخت د ببرته گټلو لپاره تاسو په دغسې کار لاس پوري کړي!

نو باید ستاسو له منځه څخه ولاړ شم، ترڅو زه د دغه شان وژنی او ويني بهوني موجب نه اوسم.

تاسو ځما گران ملت ژوندی اوسې افغانستان به د تل لپاره پاتې وي،لاکن د دې ناوړي هنگامې دایمې مسوولیت او مخ توري به ځما په نوم ثبت شي. په داسې حال کې چې ما د پاچاهي په لومړۍ ورځ ژمنه کړی وه، چې د ازادۍ د ساتلو، او د هېواد د تمامیت او ستاسو د نیک مرغۍ او یووالۍ او د افغانستان د ټولو خلکو لپاره به کار کوم.

وگورئ! د تاریخ په تېرو دورو کې زموږ د خلکو د بد مرغۍ علت داو چې شهزاده گانو به د شاهي مقام د لاس ته راوړلو لپاره د یوه بل سره جگړي کولي، او ستاسو په منځ کې یې خلک یو د بل سره په جگړو، ذښمنیو او قبیلوي شخړو کې ښکیلول. ما غوښتل چې ځما شاهي دوره دغه راز نه وی او په ځای د دې چې خلک یو د بل

سره جگړو ته راوبولم باید د افغانستان د ټولو خلکو د یووالی، دوستی او ورورۍ غږ کونکی اوسم.

کله چې اوس گورم چې تاسې په کورنی قبیلوي جگړي سره اخته کېږي، اوس زه غواړم چې میدان د ځینو موافقو او مخالفو په گډون د افغانستان خلکو ته ور کړم، تاسو یو د بل سره جوړ راشئ، زه د خپل تخت د ببرته لاس ته راوړلو لپاره د کورنۍ جگړي مسوولیت پرغاړه اخستلی نشم. ځما یو تربور پاړه چینار ته رسېدلی او بل روحاني ورور مي دلته ناست دي او د کورنۍ جگړي اوربلوی، لاکن زه د دې کار سړی نه یم؟ او تاسو ته ځما سپارښتنه داده چې:

یو له بله سره یو ځای شي. اتفاق وکړئ! او خپله ازادۍ وساتئ! او خپل هېواد بهرنیو دښمنانو ته مه وریږېږدئ! زه ستاسو یو غړی یم که چېرې تاسو نیکمرغه یاست، دا به زه عینا نیکرغه او خوښ اوسم. لاکن که چېرې همداسې په وینو او خاورو کې لیت پیت اوسې دا به ځما د همیشنی خواشینۍ او بدمرغی لپاره سبب وي:

جنگ تو صلح، صلح تو جنگ است
من به قربانت اینچه نیرنگ است؟
میروم تا تو نشنوی نامم
اگر نام من، ترا ننگ است!

خیر غوښتونکی، حساس او نیک زړی پادشاه د واقف لاهوری دغه دوه بیته په سوی زړه اوښکي بهدونکی حالت او په نیولی اواز سره وویل او بیائې وویل : فی امان الله!...

داوه ددوهم مشروطیت د پای غم لړلي داستان، چې د افغانستان رنځیدلی ملت دغه راز مرغه هنگامي ډېري لیدلي دي، رجال او خیر غوښتونکي پادشاهان له منځه تللي او په کلونو دا خلک په

Library

خاورو او وینو کې لیت پیت شویدي.... د ترقي او پرمختیا څخه پاتې شویدي. او په تولنیز بهیر کې ئې نه جبرانونکي تاوانونه زغملي دي... لیدلي دي. او هغه بد مرغی چې لیدلي ئې دي...
لاکن ددې تولو کورنیو او بهرنیو ورانوونکو جریانونو سره سره خپل ملي هویت او استقلال ئې ساتلي دي، او دملي ژوند د ادامې لپاره ئې هلې ځلې کړیدي. هو!

تپش میکند زنده تر زندگی را
تپش میدهد بال و پر زندگی را

۷

نتیجه یا (پایله)

اوس نو ددې داستان د لوستلو څخه وروسته چې د مشروطه غوښتني حرکت څنګه منځ ته راغي؟ او په کوم وخت او چیرته وروزل شو؟ او دهغې اغیزناک عوامل کوم وو؟ نو د ویونکي یا لوستونکي په ذهن کې به دا پوښتنه پیدا شي، چې ددې حرکت هویت او اصلیت څه وو؟ ایا هغه د ۱۸_۱۹ پیړې د افغانستان د سدوزایي او بارکزایي شهزادګانو د جګړو پشان د واک د پلاس راوړلو لپاره یو حرکت نشو ګڼلای؟
د دې غورځنګ منځ ته راوړونکی، چې د ښکېلاک لاندې کارګران او بزګران نه و، نو څرنګه چې یې پدغه نیمه انقلابي حرکت لاس پورې کړ؟ چې په پایله کې یې یو پورتم استبدادي شاهي رژیم

رانسکور او د هغه په ځای یو بل مطلقه سلطنت له روڼ اندو څخه په پښو ودراوه؟
د دې پوښتنو ځواب د افغانستان د تولنیزې وضعې د مطالعې پر بنسټ داسې توضیح کېږي: د افغانستان د مشروطه غوښتونکو په مبارزه کې لږو روڼ اندو چې د پورته یا منځنی طبقو څخه و لاس درلوده، او دغه هلې ځلې یوه نیمه انقلابي مبارزه وه چې زموږ د عامو خلکو د ځورېدلو طبقو د روح څخه یې سرچینه اخیستله، تر دې چې د دې ډلې مخکښان د ځورېدلو بزګرانو او زیار ایستونکو خلکو په ځای د منځنی طبقې بروکراتان، بورژواي رادیکاران حتی تر دې چې شهزاده ګان او درباري متنعم کارمندان هم پکې وو او همدلته ده چې د تاریخ د یوه څېړونکي د خبرې څخه یادونه باید وکړو چې ویلي یې وو:
" د انقلابي غورځنګونو لپاره دا لازمه نده چې په معنی کې باید حتمي پروستاریالي عناصر موجود وي او یا دې د هغوی مرام په جمهوري غوښتنې او دموکراسی باندې ولاړ وي، د افغانستان امیر (مطلب د امان الله خان څخه دی) او د هغه همکارانو د سلطنت د لاس ته راوړلو لپاره خپله مبارزه پرمخ وړې ده، لاکن د دې لپاره چې دغه مبارزه د امپر یالسم د راپرځولو او د هغه د قوي تجزیې لپاره وه، د انقلابي نظره دا هم یو ګټور عیني پیکار دی..."
(مسایل لیننزم ۹۰ د مسکو چاپ ۱۹۴۹م)
د افغان مشروطه غوښتونکو غورځنګ چې د امپر یالسم په ماتې او د توټې توټې شوی، ربړګالونکي او زیار ایستونکي ملت د ازادی سبب شو، باید د اسیا د بېداری مهمه برخه او د هندوستان او

Library

پاکستان د ازادۍ لپاره سریزه وشمېرل شي، ځکه د هندوستان د نظر د خاوندانو د یوه مفکر په وینا چې په هغه وخت کې داسې ویل:

اسیا یک پیکر اب و گل است
ملت افغان در آن پیکر دل است
اقبال

که چېرې پدې جغرافیایي مرکز او د زړې اسیا په زړه کې حرکت نه وای شاید د ختیځ په هېوادونو د ازادۍ کاروان په دومره چټکۍ سره منزل مقصود ته نه وای رسېدلی.

پدې ځای کې دا ټکي باید هېر نکړو، چې د مستمد افغانستان د خلکو د ملي هویت ټینګتیا او ملي روحیه د هر راز تکاملي او انقلابي بدلون د منځ ته راتللو لپاره نامتوازنه وه او د دې سیمې جغرافیایي موقعیت هم د هر ډول غورځنګ او مترقي حرکت د قبلولو متضمن دی تر هغه ځایه چې د مشروطیت مترقي او نیمه انقلابي غورځنګ هم د داسې کسانو پواسطه رامنځ ته شو چې په هغې کې د شاهزاده څخه تر روڼ اندې بورژوازۍ طبقې پورې لاس درلودی دی.

تر هغه ځایه چې د افغانستان د تاریخ د مطالعې څخه تر اوسه کېږي: که چېرې د یوه مترقي یا ارتجاعي حرکت په منځ ته راوړلو کې طبقاتي ګټې موجودې وي، هغه حرکت هم تر هغه وخته پورې دوام کوي ترڅو چې د هماغې طبقې د ګټو لپاره متضمین وي.

که چېرې موږ د اماني رژیم ړنګېدل وروسته له څو کاله وپلټو، د هغو عواملو ترڅنګ چې پدې کتاب کې ترې یادونه وشوه، یو اساسي علت به هم ووینو، چې د هغې په رامنځ ته کېدو کې کړېدلې او محرومې طبقې مستقیماً ونډه نه درلوده، د هغې پایلې سره لدې

چې ګټورې وې خو د خلکو د دې ډلې لپاره جالبې، د درک او لمس وړ نه وې.

هغو کسانو چې د روڼ اندي عالي بورژوازي او منځنۍ طبقې څخه د دې حرکت په منځ ته راوړلو کې د خپلو طبقاتي ګټو پر بنسټ ونډه درلوده، او په افغاني ټولنه کې خالص لړکي و هغه وخت چې قدرت ته ورسېدلې او د خپلو هلو ځلو او عمل په پایله کې د هېواد لوړې چوکۍ تر لاسه کړې او هغه یې خپل وروستی مقصد او هدف وباله او نور د هېواد او خلکو په فکر کې نشول، او د چوکۍ او مقام په کوچنۍ کړنه کې د خلکو څخه لیرې شول او د عمل میدان یې هغه چاته پرېښوده چې د خپل ځان، قومونو او نورو په دوی پورې تړلو کسانو لپاره چې د لوړې او منځنۍ طبقې څخه و د ډېرو مادي ګټو په راټولولو بوخت و، چې په پایله یا نتیجه کې یې عامه محرومیت رامنځ ته کېده، په حقیقت کې د افغاني ټولنې طبقاتي جوړښت د اروپایي هېوادونو طبقاتي تشکیلات د تاریخي سوابقو پشان و او دلته تر اوسه د اقتصادي او ټولنیز پلوه د طبقاتو د تجزیې او جلا والي لا املونه منځ ته راغلي نه وو، نو پدې خاطر زیار ایستونکي طبقه د ځانګړو روحي او اقتصادي فعالیتو سره چې هغه د نورو طبقاتو څخه جلا کړي رامنځ ته شوې نه وو، هغوی د ټول محرومیت سره د داسې یو حالت احساس نه کاوه او جبري او قوي فیودالیزم جوړ شوی ه و.

د دې لپاره چې په اماني رژیم کې نه استسمار شوو طبقو او نه استحصال شوې ډلې د ځانګړې طبقاتي شعور درلودونکې وې، نو پدې خاطر هېڅ یوې ډلې خپلې ګټې په هغه رژیم پورې تړلې نه ګڼلې او د بې تفاوتی او بې تعلقی په حالت کې و او یوزاې د

Library

ماموړينو نيمه روڼ اندې طبقې که پدغه رژيم پورې څه تعلق درلوده هغه هم د ډېر لږ اقليت څخه زيات نه و يعنې په دغه حساب د ټولنې د لسو يا شلو زرو څخه زيات نه و.

د دې لپاره چې حکومتونه په بل پسې تالانګر او د چيښونکو او ګټه تر لاسه کوونکو کارمندانو څخه مرکب و نو پدې خاطر همېشه که د يو پېژندل شوي او ازمويل شوي تالانګر په مقابل کې که د همغه طبقې څخه نوې مدعې رامنځ ته شوې خلکو د خپل وسې خلاصون لپاره د زاړه تالانګر د ستم له لاسه هغه ته هرکلی ويلی دی، لاکن د کار په پيل کولو او د لومړي امتحان په ورکولو سره څرنګه چې د ټولنې استسمار او فکر په سيستم کې بدلون رامنځ ته شوی نه و او نوو کارمندانو د پخوانيو په پرتله څو ځله بد او خراب اعمال ترسره کړې و نو خلکو به ويل:

تو از چنګال ګرګم در ربودی!

چو ديدم عاقبت ګرګم تو بودی!

نو پدې خاطر د حکمرانانو په مقابل د همېش لپاره يو عمومي نفرت موجود و که چېرې د هېواد د کوم کورنی يا بهرنی لاس غوښتلی وي چې دغه ناراضه او استثمار شوي خلک د حاکمی دستګاه په مقابل کې استعمال کړي پدې کار کې هېڅ راز ستونزې نه وې، ځکه هر حکومت د خپل عمل او ازموينې په ورکولو سره اکثريت خلک له ځانه خفه کړي او جلا کړي وو او که فرضاً پدغه دستګاه کې يو څو تنه نېکو کاره او مخلص خلک هم وو، هغوی هم د دغه اکثريک استفاده کارمندانو په وجه په خلکو کې منفور و.

د افغانستان د خلکو ټولنيز خصايص او د صفاتو تجزيه او افضايي ټولنيز ژوند د دې ټولنې د هويت پر بنسټ ډېرو باريکو پلټنو ته

اړتيا لري، د تاريخ، جغرافيا، اقتصاد، نژاد، ژبې، عقيدو او د چکسوالو، ښاري او د اواره کوچيانو د قبايلو د ټولنيزو مسعرقفونو او د روحي مسلکونو پاتې شونې لکه: مذهبونه، صوفيانه افکار او طريقې دي، چې د نوي صنعتي مدنيت د اغېزو سره يو ځای بايد پکې څېړنې او پلټنې وشي.

او دا په خپله ډېر اوږده او پراخه مبحثونه دي چې د افغانستان په څو زړه کلن تاريخ کې چې د فرهنګونو او مدنيتونو د تلو راتلو لار وه د علمي او عيني څېړنو لاندې نيول کېږي، او هغه وخت کولی شو چې د دقيقو مطالعاتو په رڼا کې د دې جامع الخصايصو درلودونک خلکو د هغه وړ کړن لاره (خط مش) وټاکو، چې دا علمي کار د تاريخي، اقتصادي، ټولنيز، او د نوي او زاړه فکري او فرهنګي ابعادو درلودونکی دی، او د مشکلترينو او دقيق ترينو ټولنيزو مسايلو څخه دی ځکه چې د طبيعي علومو پشان د رياضي د مثبتو فارمونو لاندې نه راځي او د هغې کليات د مکان او زمانې د نسبي ابعادو سره بدلون مومي او د هغې احکام سل په سلو کې په ټولو محيطونو کې يو شان او هم غږيز او د تکامل موقفونه پدې ټولنه کې نامتوزانه وي و سر تر سره د يوې خالصې طبقاتي ټولنې د ژوند په دساتيرو برابر ندی او له همدې کبله دی چې د دې هېواد زياتره پخواني حکومتونه د اکثريت خلکو په وړاندې نامطلوبه وه، ځکه چې د دغه نامتوازنه ټولنې د افرادو د آنې ګټو سره يې مطابقت نه درلوده.

نامتوازنه ورته پدې خاطر وايو چې يو کوچنی اقليت په يوه ټاکلې زمانه کې د فيوډال تر عنوان راغلی، لاکن د قوي او متشکل فيوداليزم د خصلتونو درلودنکی نه و، ښاري بورژوازي هم د ټولو

Library

ټولنيزو مميزاتو سره يو ځای رامنځ ته شوي نه وه او کليوالو بزګرانو هم د متشکله کارګر د طبقې ټولنيز خصلت نه درلوده، او اواره کوچيان د ټولو طبقاتي شرايطو څخه محروم و.

کـه چېرې د دغـه عـدم تـوازن او د احوالـو د اختلاق او د طبقـاتي شرايطو د ګړوالي په حالت کې که چېرې فعال خير خواه او مخلص حکومتونـه هم منځ تـه راغلي، د دې لپاره چې د دغو نامتوازنه طبقاتو د يوې ډلې سره يې هم تطابق نه دی کړی د اکثريت خلکو د ملاتړ څخه محروم پاتې او تجريد شويدي.

د دې لپاره چې د افغانستان د جغرافيا د پېښېدو ځای هم ډېر حساس او مهم و او داسې غرنې دي چې د دوه مدنيتونو او د ايران او هند د دوه ډوله فکرونو او د دريو لويو ځمکو لکه: هند، ايران او ماوراالنهر تر منځ پروت دی، نو پدې خاطر همېشه کله چې جهان ګرځېدونکو او فاتحانو د ده سره سروکار پېدا شوی دی، د طبقاتو د عينـي او قانوني عـدم تـوازن د ټولنيز خصلت څخـه يـې ګټـه اخستلې، او د بې اتفاقۍ او خانه جنګۍ په رامنځ ته کولو سره يې د دې خلکو ملي قوت کمزوری کړی او زموږ ټولنيز خصلتونه يې زموږ په ضرر کارولي دي، چې د همدغه امير يا لسن بهرنۍ ايادی څخه په عين شکايت کې بايد د ځانه سره ووايو چې:

اتش بدو دست خويش، در خرمن خويش
چو خود زده ام، چه نالم از دشمن خويش

(پای، کابل جمال مينه، د ۱۳۶۱ کال د حوت ۲۶)
(د ژباړې پای، کابل خير خانه مينه، د ۱۳۸۰ کال د سنبلې ۶)

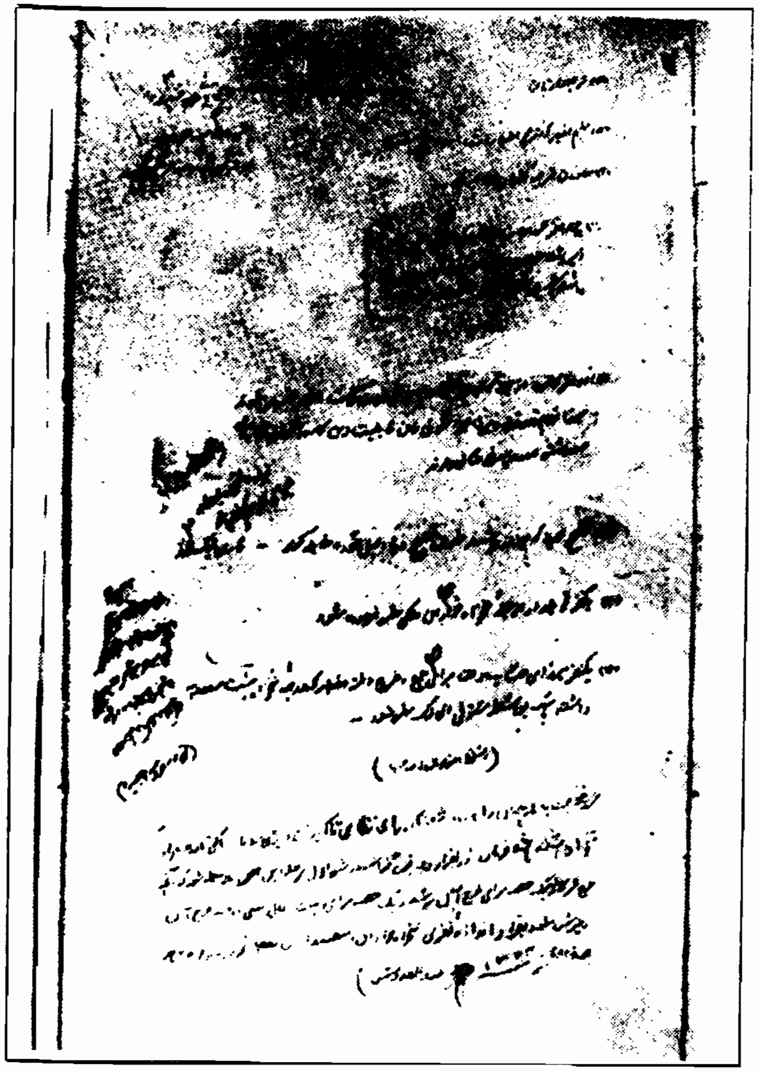

انجمن سراج الاخبار افغانستان.
د شاهي دربار لارښوونې، چې د شاه اقاسي عبد القدوس خان اعتماد الدوله په قلم کښل شوې.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library